

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

9

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 9 (306), September, 1973, Vol. XXVI

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF Great Britain
Tel.: 01-607-6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1973 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	12,50 дол.	7 дол.	3,60 дол.	1,25 дол.
Австрія	270 шіл.	150 шіл.	80 шіл.	27 шіл.
Аргентина	30 н. пезів	16 н. пезів	9 н. пезів	3 н. пезів
Бельгія	540 б. фр.	280 б. фр.	150 б. фр.	54 б. фр.
В. Британія	5 ф.	2,75 ф.	1,40 ф.	50 н.
Канада	15 дол.	8 дол.	4,20 дол.	1,50 дол.
США	15 дол.	8 дол.	4,20 дол.	1,50 дол.
Німеччина	45 н.м.	25 н.м.	13 н.м.	4,50 н.м.
Франція	65 фр.	35 фр.	18 фр.	6,50 фр.
Швеція	65 кор.	35 кор.	18 кор.	6,50 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 9 (306)

ВЕРЕСЕНЬ, 1973

Річник XXVI

Зміст IX-ої книжки

І. Вовчук: ВЧОРА І НИНІ	915
К. Левченко: ПОХОДЖЕННЯ МОСКОВСЬКОГО БОЛЬШЕВИЗМУ І СПРАВЖНІ ПРИЧИНИ ГОЛОДУ В 1932-33 РОКАХ (6)	921
— ЗВЕРНЕННЯ З УКРАЇНИ (Фронту Національної Оборони України)	929

Поезії з України

З тюремних поезій: СТО ПІСЕНЬ КАЛИНІ — Невідомого Автора	931
Остап Невідомий: ЗИМОЗЕЛЕНЬ (З книги першої)	948
Олег Войнаровський: САД МУЗИ (Із збірки ліричних віршів)	960

*

Д. Г. Цяпка: ГОРИТЬ ЛІС! (Спомини колишнього вояка УПА, 16)	966
Юрій Борець: УПІСТИ НА ЗАХОДІ (Спогади, 4)	980
Наддніпрянка: ВОЛИНСЬКІ СВІТАНКИ (Повість, 2)	990
Марк Твен (переклад д-ра Дмитра Куликовського): ОСОБИСТІ СПОГАДИ ПРО ЖАННУ Д'АРК СЬЕРА ЛЮІ ДЕ КОНТА (11)	1003
Левко Ромен: У ДНІ ЗНАМЕННІ ЮБІЛЕЮ	1020
Д-р Олекса Воропай: АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового посе- лення, 41)	1021
Євген Ляхович: ПРАЦЯ ОУН У ЛОНДОНІ 1933-35 РОКІВ (2)	1031

*

Іван Нелин: АНДРІЙ ЧИ АНДРЕЙ?	1038
— ВІДІЙШЛИ У ВІЧНІСТЬ (Д-р Омелян Нижанковський, Сот. Ми- хайло Білий-Карпинець, Проф. д-р Юрій Панейко, Дир. Степан Спринський)	1039

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folkshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
c/o Dnister
928 Mt. Alexander Rd
Essendon, Vic. 3040.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Bld. St.-Germain
75—Paris, 9e.

США:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia, 19115 Pa.

Дітройт і околиця:

Mr. Ilko Rozak
5051, Sobieski
Detroit, Mich. 48212

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 50 пен. або 1,50 дол. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.

І. ВОВЧУК

ВЧОРА І НИНИ

Голодову облогу України, організовану згідно з пляном окупаційної московської влади через десять років після залучення української держави в імперський комплекс ССР, не викликали якісь післявоєнні наслідки. Не спричинило її і якесь стихійне нещастя, вона була пляновим політичним інструментом національної політики московсько-большевицького уряду вже в мирні часи, як складова частина імперської програми московського великодержав'я. Бурхливий розвиток української культури, зростання національної свідомості, а з нею і гордості за своє національне «я», — викликали в Кремлі занепокоєння і проти-заходи.

В національно-політичному становленні, що відбувалось наперекір московській окупаційній політиці, український народ довершив великого чину: визбувся малоросіяництва, порвав духовий зв'язок із московським царством. Українська Православна Церква, обмосковлювана на протязі століть, відокремилась від московської патріархії і проголосила себе автокефальною (УАПЦ). Утвердивши сама себе, Українська Церква устами її Митрополита Василя Липківського проголосила, що нація — необхідна клітина, через яку найповніше пізнаємо Христову науку.

Щоб припинити, перервати національно-культурне і політичне становлення української нації, всіх її станів, що загрожувало неподільності імперського комплексу, т. зв. ССР, московський уряд запланував знищити соціально-економічне коріння національного відродження, прискішеною колективізацією сільського господарства в Україні. «Пролетарська Правда» в січні 1930 р. біла на сполох, вказуючи на небезпеку від українського націоналізму, на зростаючий вплив українських культурних національних сил, на селянство й робітництво і навіть на тих комуністів, які перетворювалися на «контрреволюціонерів з партійним білетом», як казали в Москві. «Пролетарська Правда» твердила, що прискішена колективізація в Україні має знищити соціальну базу українського націоналізму — індивідуальні господарства.

*

Знане те, що український селянин міцно тримався своєї життєвої філософії з її формулою: «гуртове — чортове». Прискішеною пролетарізацією московські большевики плянували вирвати свідомішу частину нашого селянства з національного ґрунту, запроторити її у сибірські тундри і таким способом полегшити собі денационалізацію селянства, з його глибокою традицією і християнством. Вчинивши погром українських культурних сил (процес СВУ, 1930 р.), розгромивши УАПЦ, Москва прискішеною колективізацією сільського господарства (спеціальний плян для України) почала винищувати статечніше селянство вже з 1929 року.

Від 1929-го до 1932-го року ліквідовано — як пишуть автори в двотомній праці «Історія українського селянства УРСР» (Наукова думка, Київ 1967 р.) — біля 200 тисяч так званих кулаків («куркулів»). Якими вони були «кулаками» можна собі уявити з того, що вартість їхнього проданого майна становила 95 мільйонів або 475 карб. на одне «кулацьке» господарство. Для розправи із статечним, свідомішим селянством придумано міт про окрему «кулацьку» клясу, проти якої розпочалась шалена акція під лозунгом «ліквідації кулака, як кляси».

Розправа із свідомішим українським селянством була жорстока, просто звіряча. Родини «кулаків», разом із малими дітьми, викидали з хат, і то взимку, роздягненими, без кусника хліба, а сусідам суворо заборонили чимось допомагати їм чи пускати їх до своєї хати. Та хоч якими звірячими були розправи в 1929-1931 рр. з «кулаками», проте їх не можна порівнювати з тим жахом, який прийшов під час голодової облоги України, організованої згідно з розпрацьованим у Москві пляном

Ще й нині можна почути від декого, що організований штучно голод в Україні був розправою московського уряду з українським селянством за те, що воно ставило спротив політиці колективізації. Про спротив і боротьбу «кулаків» багато говорить і большевицька преса. Це правда, що українське селянство чинило великий спротив московсько-большевицькій політиці в сільському господарстві. Цілі райони були охоплені повстаннями і була загроза, що вони охоплять цілу Україну. Мабуть і в 1930 році московські большевики боялися повстання в Україні, тому почався деякий відступ у їхній війні проти українського селянства. Того ж року, десь перед сівбою, Сталін опублікував статтю «Головокружение от успехов», в якій всю вину за злочини і вандалізм у проведенні прискішеної колективізації в Україні він перекинув на місцеві партійні органи.

Але спротив, включно із збройною боротьбою, відбувався ще до суцільної колективізації, закінченої вже на початку 1932 р., коли біля 80% селянських господарств сколективізовано, охоплено колгоспами. А коли загнали селян у колгоспи, тоді почалася генеральна розправа із селянством України і Кубані, де жило українське населення. Плян голодової акції докладно був опрацьований у кремлівській політичній лабораторії імперського штабу, що його очолював Каганович — керівник сільсько-господарського сектора при ЦК КПСС, а головнокомандувачем для проведення голодової облоги України призначено П. Постишева.

Для здійснення цієї народобивчої акції з Москви відряджено в Україну спеціальні бригади «двадцятип'ятитисячників», — були це кадрові робітники-комуністи, виключно москалі. В січні 1933 року надіслано ще 15 тисяч постишевських «крепких, випробуваних большевиків». Отже, вислано цілу армію, навіть не одну, для акції проти безборонного українського селянства, загнаного у колгоспи. З активною допомогою «комбедівського» і комсомольського шумовиння, відповідно

підготованого, постишевська гвардія розпочала криваву розправу з українським селянством, обложивши українські села голодом.

Пізніше П. Постишев оцінював цю розправу, як «переломовий момент, що відкрив новий етап переможної битви большевиків на Україні». На нашу думку, в історії змагання української нації за свою державно-політичну волю голодова облога, організована Москвою, була другою Полтавою в зударі двох протиставних сил. Тільки розміри голодової облоги, її наслідки і страхіття були ще більшими від звірств петровських собак після перемоги під Полтавою 1709 року.

*

Вінстон Черчіль у своїх спогадах «Друга світова війна» розповідає, що під час зустрічі із Сталіном у Москві 15-го серпня 1942 року, на прощальній вечері, в дуже близькому товаристві (Сталін, Черчіль і Молотов), він запитав Сталіна: «Чи труднощі цієї війни якоюсь мірою можна порівняти з труднощами колективізації?». І ось від відповіді Сталіна, що був тоді напідпитку, тхне могильним холодом: «О ні, колективізація була суцільним страшним кошмаром, що тривав 4 роки... Але ця акція була абсолютно потрібна для Росії».

Ще й нині можна почути від людей, які насмокталися большевицької діалектичної юшки, що штучний голод, як вони називають цю голодову акцію, був спричинений економічною перебудовою господарства імперського комплексу, себто індустріялізацією. Пляновики, мовляв, помилились у розрахунках. Ні, це не був прорахунок, це була плянова акція «абсолютно потрібна для Росії», щоб утримати неподільною відновлену большевиками імперію із зміненою назвою.

Після того, як московські большевики закінчили суцільну колективізацію в Україні та запроторили на Північ заможніше селянство, почалась дбайлива підготовка до облоги голодом українських сіл.

Урожай в Україні 1932 року був середній, зібрано (згідно з урядовою статистикою) 16,65 мільйонів тонн збіжжя. Отже, зібраного зерна повністю вистачило для України більше, ніж на рік. Але в кремлівському штабі запланували Україні державні «поставки» з колгоспів у такому розмірі, що й двох урожаїв не вистачило б, щоб їх виконати. Після першого пляну «спущено» додатковий плян хлібоздачі, а потім вимагали здачі ще й «залишків» сільсько-господарських продуктів.

«Двадцятип'ятитисячники», з допомогою «комбедівського» шумовиння, виконували пляни так, що й недопечений хліб вибирали з печі, забирали навіть насіння і все, що могло підтримувати життя селянства. Щоб голодне населення не зужило насінєвого зерна, в багатьох районах його забрали з колгоспних зерносховищ до зерносховищ РСФР або великих міст. Тоді ж запроваджено пашпортизацію, щоб не допустити до міст обложеного голодом селянства, яке не мало пашпортів. До речі, ще й нині наше селянство без пашпортів і позбавлене права вільно пересуватись по країні.

При машиново-тракторних станціях (пересічно дві на адміністративний район) і при радгоспах організовано політичні відділи, з «уповно-

важеними» ГПУ при кожному з них. Начальників політичних відділів дбайливо добирали, а призначення вони одержували не з Харкова (столиці т. зв. УРСР), а в Москві. Харчові приділи політвідділам, які оперативно керували акцією на місцях, одержували безпосередньо з Москви спеціальною поштою. В московському штабі боялися, що інакше й ті дібрані люди можуть підпасти місцевим впливам, себто, як кажуть сьогодні, заразитися «місництвом». Л. Брежнев також боїться «місництва» і уважає його «родичем націоналізму» в економічному житті.

Диспозицією для запланованої голодової акції став закон від 7-го серпня 1932 р., виданий у час збирання врожаю. Був це закон про охорону «соціалістичної власності» і він уможлиблював повну сваволю місцевих агентів окупаційної влади. Прикриваючись «охороною соціалістичної власності», постишевська гвардія з «комбедами» засуджувала людей на 10 років заслання або й на розстріл навіть за спробу назбирати на дорозі чи на стерні колосків. На колгоспних ланах споруджено чатові вежі, з яких окупантські дозорці пильнували «соціалістичної власності».

Вдень і вночі чатували «комбедівські» цуцики на вежах московського соціалізму, охороняючи «соціалістичний» урожай від вчорашніх його власників-хліборобів, тепер загнаних у колгоспи. Україна поза містами нагадувала обложений військовий табір у селах, розташованих біля великих міст та індустріальних центрів. Встановлено спеціальний нагляд, щоб не пускати голодових селян до міст шукати рятунку. А хто й продістався до міста, той не міг знайти тут праці, бо всюди була заборона приймати на роботу «безпаспортних колгоспників». Вони, мовляв, не хочуть працювати.

*

Голод почався вже восени 1932 року, а на весні 1933 р. він досягнув величезних розмірів. Тисячі людей вмирали по шляхах до міст, у селах не було кому й трупів вивозити. Села вмирали і пізніше їх заселяли людьми з півночі. Базарні площі в Харкові були завалені мерзлимими трупами, їх навіть не вспівали забирати. А в той же час стандартні репродуктори з ранку до півночі горланили: «Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек». У поїздах, що їхали з Москви на південь (Крим і Кавказ), кондуктори дістали наказ заслоняти вікна фіранками, щоб приховати від пасажирів смертельно виснажених селян і дітей, що простягали руки до поїздів, благаючи хліба.

А в етнічній Росії, яку завжди годував своїм хлібом український селянин, голоду не було. Зерносховища РСФСР були виповнені збіжжям. З чорноморських портів уряд ССРСР вивозив українську пшеницю великими кораблями за кордон, продану по дуже низьких (демпінгових) цінах. В 1932 році вивезено за кордон 1,760.000 тонн зерна, в 1933 р. — 1,717 500 тонн, а в 1934 — 827.800 тонн. Голодова облога, як політичний інструмент, вжитий московським урядом проти української нації, щоб припинити її національно-політичне становлення, завдала Україні

великого спустошення. Проте окупант не здобув перемоги ні в економіці, ні в соціально-політичному житті.

Як не маневрує ханат КПСС у сільсько-господарській політиці — то відступає, то затискує шруби над колгоспним збанкрутованим ладом — в імперії не вистачає зерна на господарські потреби і для прохарчування населення. В тому, може, є вища закономірність, бо — як говориться у давній мудрості — «Хто підняв меч, щоб знищити чиюсь правду, від меча й загине». Примара голоду з року в рік тяжіє над урядом тоталітарної московсько-большевицької імперії. Хоч і хвалилися П. Постишев і С. Косіор — намісники України в чині перших секретарів КПУ — успіхами 1933 року, що «розбито гнізда українського націоналізму», проте українська дійсність нині, через 40 років, говорить протилежне.

Ледве живим підвівся український народ після 1933 року, був посіченим і виснаженим до краю. Але вижив! Тоді прийшло лихоліття другої світової війни, а після неї знову голод, не стихійний, а організований, запланований імперським штабом, як підтвердив сам «цар Микита» у своїх спогадах. А він же й був організатором повоєнного голоду, головню на лівобережних просторах України. Повоєнна голодова акція не мала розмірів 1933 р., бо в ті роки на західноукраїнських землях діяла УПА під проводом УГВР і ОУН. Завдяки тій збройно-політичній боротьбі Правобережжя не зазнало такого голоду, як Лівобережжя. У «Літературній Україні» з 18 серпня м. р. просмикнулася тільки згадка про нього, бо теперішній окупаційний уряд забороняє навіть у словниках вживати слово «голод», — боїться! Кореспондент «Л. У.», агітуючи «хліборобів» ощаджувати хліб, повчає їх прикладом минулого. Працівниця Лідія Яленко розповіла йому таке: «А от я пригадую повоєнні роки. Жили ми тоді в селі, на Донбасі. Про хліб лише мріяли. А то ходили в ліс і збирали жолуді. Товкли їх у ступі й виходило таке собі темнувате борошенце. З нього і пекли хліб. Він був дуже гіркий. Але їли, нічого не поробиш».

Поет національної ідеї, Василь Симоненко, про ті часи пише так:

»Коли б усі обдурені прозріли,
Коли б усі убиті ожили,
То небо від прокльонів посіріле,
Напевно репнуло б від сорому й хули».

Так наш народ на «гіркому» хлібі із жолудиного борошна підносився, пізнавав своє національне «я». Обдурені прозрівали. У широкому процесі прозрівання творчі іскри, кинуті відважними шестидесятниками, одержимими національною ідеєю, запалили полум'я національно-політичного становлення нації.

В імперському штабі московсько-большевицького єдинодержав'я мабуть думали, що після голодових акцій і винищування гнізд українського націоналізму, прийшов повний занепад і українська нація упокоїлася. Але прорахувалися великодержавні стратеги, і то дуже. Під

час відзначування 50-річчя утворення нового імперського комплексу, т. зв. ССРСР, нинішній володар московсько-большевицького царства, Л. Брежнев, був змушений визнати, що націоналізм поневолених націй дуже дошкуляє урядові імперії та ханатові КПСС. Навіть учорашній московський намісник на Україну П. Шелест, що багато років наполегливо боровся з українським націоналізмом (звичайно, «буржуазним!»), заплутався у невидимих нитках національної ідеї, якими оповите українське життя. Отже, втратив чіткі критерії брежневського єдиного держав'я з його формулою: «Серце вітчизни (отечества) — Москва, серце дружби (інтернаціональної) — Росія».

Новий намісник України, В. Щербицький, на цьогорічному квітневому пленумі партійної знаті з піною на устах проклинав «буржуазний націоналізм», дорікав своїм підвладним, що вони «не створили атмосфери нетерпимости до будь-яких нездорових в ідейно-політичному відношенні проявів». Як показує дійсність, ворог, хоч і завдав нашій нації дуже великих втрат і горя — не упокорив її. В Україні нині, як і сорок років тому, іде змаг двох протилежних сил. На одному боці стоять сили, що об'єднані національною ідеєю, націоналізмом, на другому боці — брежневське московсько-большевицьке єдиногодержав'я, що спирається на «глибоко інтернаціональний русский народ».

Пригадуючи в скорботі вчорашню голодову трагедію в Україні, ми протестуємо перед вільним світом проти національно-культурного винародовлення, що його проводять московсько-комуністичні окупанти з Л. Брежневом на чолі. Він шукає економічної підтримки у великих бізнесменів США та інших західних країн, з якими комуністи ведуть безперервну боротьбу. Дещо подібне діялось і сорок років тому, коли США визнали ССРСР. Задивлений у бариші, Арманд Намер та інші представники великого бізнесу вже підраховують прибутки і заплющують очі на те, що їхня економічна підтримка московської тюрми народів скріпить трухляву владу ханату КПСС і допоможе йому утримувати рабство над поневоленими Москвою націями.

Лихом нашого часу є байдужість до большевицьких злодіянь — мюнхенська хвороба пасивности і відступу. Вона поширилась і серед американського ділового світу. В гонитві за бізнесовими вигодами від торгівлі з імперією неволі і тоталітаризму, люди великого бізнесу немов не бачать суворой нинішньої дійсности у відносинах між двома політичними світами, хочуть обійти її. Заколисані обіцянками володарів московського царства про вигоди від «дружби», вони навіть не чують закликів «Правди» посилити боротьбу з «реакційними ідеями» західнього світу, а головню українського націоналізму. Марні їхні надії на те, що сувора нинішня дійсність завтра якось зникне. Ні, не зникне і прийде розплата за пасивність та байдужість до долі поневолених народів.

Тому протестуймо безперервно і всюди, щоб наш голос протесту почули не тільки у вільному світі, а також ті, які щороку збираються на березі Дніпра-Славути, готуючись волю нації здобути.

К. ЛЕВЧЕНКО

ПОХОДЖЕННЯ МОСКОВСЬКОГО БОЛЬШЕВИЗМУ І СПРАВЖНІ ПРИЧИНИ ГОЛОДУ В 1932-33 РОКАХ

(6)

XVIII. Едуар Еріо в Україні

Прибувши в Україну, Еріо відвідав Київ, Харків, Одесу, будову Дніпрогресу, кілька колгоспів і радгоспів. Але він оглядав не дійсність в Україні, а спеціально побудовані «потьомкінські села».

Московський уряд уклав плян подорожі Еріо і заздалегідь, ще перед його приїздом, на головному маршруті прискішено ремонтували все, що мав оглянути «закордонний гість», зокрема будинки при головних вулицях. Їх ремонтували, чистили, малювали, оздоблювали. Особливу увагу присвятили Хрещатикові, що його справді відремонтували й відновили. Садити дерева, квіти, уставляли вазони тощо. Відремонтували магазини і різні кіоски, які багато років були порожніми.

На торговельних вулицях, в тому й на Хрещатику, відремонтували фасади магазинів і домів, відновили їх «по-модерному», «по-мистецьки». Ремонтний матеріал і різні прикраси привозили навіть з Москви.

Таким чином кілька вулиць Києва — зокрема Хрещатик, Шевченківський бульвар, Володимирівська, площа Б. Хмельницького та інші — змінили свій вигляд до невпізнання.

У відремонтовані магазини, крамниці й харчівні привезли різний товар і оздобили ним вітрини, але відкрили їх щойно в день приїзду Еріо, а потім знову замкнули, забравши крам.

До ресторанів і харчевих магазинів привезли харчів: молоко, масло, м'ясо, хліб, різне печиво і солодоці. Інакше не можна було, адже Україна — «житниця Європи», відома з найкращої пшениці у світі. А тут готувалися зустріти особливо бажаного «закордонного гостя».

Так на вулицях, якими мав проїжджати Едуар Еріо, створено штучну «заможність», «потьомкінські села», саме в час, коли люди масово вмирали з голоду.

Під час переїзду Еріо, вулиці були заповнені людьми, переважно чоловіками, працівниками ГПУ і різних органів влади. Вони мали не тільки пильнувати порядку, а й виявляти великий ентузіазм «щасливих робітників-пролетарів». На вулицю дозволено вийти тільки тим мешканцям міста, що були добре одягнені. Вони йшли в місто не вітати Еріо, а з надією дістати в магазинах дещо з харчів, що їх у той день можна було купити в обмеженій кількості.

Кажуть, що Еріо був зайшов і до якогось магазину, де побачив «усього подостатком» та «щасливих і усміхнених» громадян-покупців.

Йому пояснили, що це звичайні робітники й колгоспники. А на Шевченківському бульварі Ерію вітали »випадкові діти«, також »успішні й щасливі«.

Де ж поділися з вулиць Києва нещасні жебраки й виснажені голодом селяни, люди з Дантового пекла? Мертвих і напівмертвих вивезли на цвинтар і закопали у спільних ямах, а тих, що ще рухалися — забрали за місто і викинули. Довкола Києва зміцнили »заградительні отряди«, які нікого не пускали в місто, а тих, що прорвалися крізь застави, виловлювали на вулицях міліціанти й гебеушники та тримали в закритих дворах і завулках під охороною.

Ерію повинен був дещо знати про готування »потьомкінських сіл«, бо його уповажені прибули в Україну два тижні раніше, щоб все приготувати для його »візиту«, проте заява Ерію каже, що він »потьомкінщину« прийняв за дійсність.

Він подорожував по Україні не лише автом, а й поїздом, що був влаштований так, як один з поїздів, якими нібито користуються робітники й колгоспники кожного дня. Залізничні станції на визначеному шляху також відремонтовано й прикрашено, а »щасливі пасажирів«, що складалися з працівників органів ГПУ, виглядали як робітники і селяни. На різних станціях вони часто то висідали, то всідали до поїзду й таким способом витворювали враження про великий рух пасажирів.

Червоно-московська »потьомкінщина« своєю перфідністю у приховуванні голодових мук мільйонів людей перевищила раніші відомі московські »потьомкінщини« та »ловкість рук« московських царів і князів. Колись князь Борис Годунов влаштовував у Москві для закордонних гостей і дипломатів балі й маскаради, на які зганяли вибране місцеве населення. Таким способом приховували дійсність у московській імперії, бо чужоземні дипломати не мали жодної іншої можливості контактуватися з народом. Їм було заборонено виходити поза межі міста чи дільниці, а по дорозі до Москви їх супроводжали царські агенти. Власне ті царські методи маскування удосконалили московські большевики.

Все ж Ерію повинен був дещо знати про голод в Україні, проте він, як прихильник Москви, заявив перед цілим світом, що »в СРСР, зокрема в Україні, він жодного голоду не бачив«.

XIX. Голодове людоїдство

Жахливий голод в українських селах викликав навіть випадки людоїдства, т. зв. канібалізм. Людоїдство — річ жахлива, але факти фактами.

Під час голодової облоги України всюди було повно трупів — по хатах, клунях, дворах, на дорогах, навіть на вулицях міст, бо деяким селянам »щастило« продістатися крізь »заградительні отряди« і вмирати на міському бруку. По селах трупів збирали спеціальні робочі бригади і звозили на цвинтар, де їх закопували в гуртових ямах. По містах селяни, зокрема жінки і діти, вмирали на очах прохожих людей, трупів стягали з хідників у закриті подвір'я, а потім, уночі, спеціальні бригади вивозили їх на цвинтар.

В той же час на базарах більших і менших міст появилися у продажі «котлети» з людського м'яса, до якого додавали різні домішки: мелену кору, коріння, мелені кукурудзяні качани тощо. Людське м'ясо було із свіжих трупів померлих від голоду людей. Траплялися випадки, що й у родині споживали м'ясо померлого або й убитого члена родини.

Згідно з твердженням очевидців, в той час людодіство було поширене не тільки серед українців, а й серед інших мешканців України, наприклад, німців-колоністів у південних районах. Це були жахливі наслідки голоду, які приводили людей до божевілля. В Україні голод прийшов раптово, дуже сильний і жахливий, штучно витворений. Його попередив соціальний і політичний московський терор, тому й психічно-моральний стан голодуючих був інакший, ніж у населення, яке голодує з природних причин. У випадку штучно витвореного голоду, в атмосфері сваволі й терору людина намагається за всяку ціну вижити, себто зберегти своє життя. У випадку природного голоду вона більш пасивна і зрезигнована, сприймає голод, як кару Божу за її гріхи.

Жертви штучно витвореного голоду намагаються використати всі можливості, щоб рятувати своє життя. Тому голодні люди не тільки збирали колоски на полях, за які їх жорстоко судили, а й нападали на магазини з харчами, хоч знали, що їх чекає куля від «охоронців державного майна». А коли зморену голодом людину опускають сили, коли починається агонія, вона рятує себе, як тільки може, їсть усе, навіть людське м'ясо. Іншими словами, її прагнення вижити — стає агресивним.

Коли ж говоримо про людодіство в Україні під час голоду в 1932-33 роках, то його не можна ототожнювати з канібалізмом, себто з людодіством канібалів, бо жахливий голод в Україні викликав радше «труподіство», яке було наслідком агонії-божевілля.

За муки українського народу, за голод, жахливу смерть і труподіство відповідальна загарбницька Московія, організаторка голоду. Отже, відповідають москвини, і не тільки червоні, а й централістично-імперіалістичні революціонери, які проповідували серед москалів безсердечність і жорстокість в ім'я московського загарбництва цілого світу (Ткачов, Белінський, Нечаєв, Герцен, навіть «демократ» Пушкін та інші). Хоч вони й не брали безпосередньої участі у винищуванні інших народів, проте своїми теоріями виховували безпосередніх їх виконавців-людиновбивців. Завдяки їм у москалів витворився принцип, що коли серед сотні невинних людей є хоч би один ворог, то треба знищити всіх, щоб між ними загинув і він. Так москвини готові на найбільш нелюдські злочини, щоб тільки здійснити ідеї московського месіянзму, перенявши його від Гун-ну, а потім від монголо-татарів.

У ХХ-му столітті відомі дві нації, які застосували жахливий терор у масовому винищуванні народів і людей, — це московська і німецька. Німецький нацизм-гітлеризм був плодом Гітлера і ультрашовіністичної німецької еліти. Московський шовінізм-большевизм — багатовіковий

витвір московської нації, що став її засобом для здійснення московського месіянзму, якому тепер дали назви большевизм, марксизм-ленінізм, інтернаціональний комунізм тощо. Між німецько-гітлерівським нацизмом і московським месіяністичним большевизмом нема основної різниці, коли мова про їх мету, проте засоби й методи московського большевизму, якими він намагається опанувати цілий світ і винищувати поневолені народи, більш витончені й удосконалені. Московський большевизм-нацизм, як ми вже писали, має свої коріння ще у княжих і царських часах московської держави-імперії. Колись його приховували «обороною православ'я» (московського), месіянізмом («Москва — третій Рим, а четвертому не бути!«), панславізмом тощо, а тепер маскують «інтернаціональним комунізмом», як завершенням мети трудового людства», яка мала б запевнити московській нації світове панування.

Гітлерівський нацизм не зумів приховати свою мету завоювати цілий світ, тому його швидко викрили і знищили. Натомість московський нацизм маскується різною фразеологією, як ось «гуманним» чи «інтернаціональним» комунізмом, «визволенням» поневолених народів з-під «капіталістичного ярма» тощо, і постійно обдурює наївних людей у цілому світі. Намагання Гітлера під час другої світової війни зреалізувати свої загарбницькі пляни закінчились для нього повною поразкою, яка принесла московській імперії нові здобутки й особливу користь. Московські нацисти дістали від альянтів не тільки велику допомогу, а й згоду на загарбання нових численних країн та поширення кордонів своєї імперії.

Гітлерівський нацизм розраховував на дуже швидке здійснення своїх антилюдських ідей, тому — бувши певним перемоги — відразу застосував явне масове винищування поневолених народів, включно з газовими коморами, до яких — крім жидів — попадали сотні тисяч людей інших національностей. Але нацистські табори смерті не видумка Гітлера, вони були створені на зразок московських. Подібними до московських були і гітлерівські судові розправи над оскарженими людьми, що відбувалися без правдивих суддів і захисників, а закінчувалися тортурами й масовими розстрілами. Так гітлерівські нацисти стали учнями московських фашистів, а не навпаки.

Московський нацизм-большевизм відрізняється від гітлерівського тим, що його дія плянова, систематична, розрахована на використання кожної нагоди для зміцнення чи поширення своєї імперії. Найбрехливішою у світі пропагандою московські нацисти оголошують себе «захисниками» поневолених націй і людей, розпалюють т. зв. периферійні війни і готують ґрунт для здійснення своїх загарбницьких плянів.

З-поміж усіх методів, якими Московія винищує поневолені народи, найжахливішими є голодові муки і смерть, що гірші навіть від тортур. І коли говоримо про виморювання голодом українських селян у 1932-33 роках, то маємо на увазі не тільки українські села, а й московські конц-табори, в яких від недоживлювання і каторжної праці гинули (і ще

гинуть!) мільйони заарештованих і засланих людей різних національностей, головно української. В Україні шалів голод, а в московських концтаборах також загинуло до 90% каторжників. Московські нацисти і тут навмисне мучили в'язнів голодом і тортурами, нищили їх психічно і фізично. Зокрема по-варварськи знущалися (і знущаються!) над політичними в'язнями поневолених націй. Треба підкреслити, що між політичними в'язнями є дуже малий відсоток москвинів, хоч московське населення в т. зв. ССРС становить майже половину всього населення імперії. Така пропорція москвинів у тюрмах і концтаборах показує, що між ними дуже мало політичних противників московсько-большевицького режиму, бо для них він їхній, рідний. Відомо також, що більша частина в'язнів московської національності — це кримінальні злочинці, які не працюють на каторжних роботах, тому їхня смертність значно нижча ніж інших національностей. Під час голодової облоги в Україні, а також і пізніше, більшість московських в'язнів була синами чи родичами московських можновладців; вони користувалися певними привілеями, працювали в магазинах, таборових кухнях, санітарних пунктах, а навіть виконували службові обов'язки, як в'язничні сторожі.

Між в'язнями і каторжниками найбільше було українців, про що свідчать і чужинці, яким удалося вийти з концтаборів, тому українців найбільше загинуло в концтаборах.

XX. Найганебніші злочини в історії світу

Проф. Р. Конквест — один з найсолідніших дослідників і знавців внутрішніх відносин у т. зв. ССРС — у своєму звіті членам Американського сенату та Палати репрезентантів (а також в інших своїх працях) стверджує, що найбільший злочин Московія вчинила в 1930-их роках супроти українського народу. Вона, згідно з його твердженням, в 1932-1933 роках вимордувала голодом 3,5 міл. українців, а засланнями і розстрілами знищила 1,5 міл. Наприкінці стверджує, що почавши з 1917 року Москва різними методами знищила щонайменше 21,5 міл. людей.

Жниво жакливе, більше як за князя Василя III-го або царя Петра I-го. Тут Ленін із Сталіном перевищили Калігулу. Колись Калігула і його вояки нарікали, що вже втомилися від рубання голів волелюбних римлян. Калігула навіть висловлював невдоволення, що голови римлян не мають однієї шиї. Цієї втоми не відчували ні Ленін, ні Сталін, ні різні Дзержинські, бо для масового винищування волелюбних людей вони мали автоматичну зброю.

Проф. Р. Конквест розподіляє вбивства людей москвинами на такі періоди:

1. В 1917-23 рр. від терору »воєнного комунізму«	загинуло — 0,5 міл.
2. Від терору в період перебрання влади Сталіном	— 2,0 "
3. В 1930-36 роках	— 3,5 "
4. Від організованого голоду в Україні	— 3,5 "
5. В концтаборах після 1936 року	— 12,0 "

Разом: 21,5 міл.

На нашу думку, жертви московського терору значно більші. Шкода, що проф. Р. Конквест не подає знищених Московією людей за національностями, бо це було плянове народовбивство.

Проаналізувавши подані проф. Р. Конквестом цифри, насамперед впадає в очі помилка, коли мова про 1917-23 роки. Він каже, що тоді загинуло тільки пів міл. людей. Як знаємо, в 1921-22 роках в Україні також був голод, тоді вмирали від голоду й на теренах Поволжжя, а подекуди і в центральній Московії. В Україні смертність від голоду була досить велика, зокрема в південних губерніях — Одеській, Миколаївській, Катеринославській, Запорізькій, Донецькій та в кількох районах Харківської і Полтавської. Голод був охопив, приблизно, дев'ять мільйонів населення. Капітан Квіслінг пише про наслідки того голоду так:

»Побачите ще живі людські кістяки... в хаті чи на вулиці; багато лежить і чекає на смерть... А часто (побачите) цілі купи страшних трупів із відчиненими очима... Селянин сіє останнє своє зерно і помирає з голоду там же, на своєму полі...« (І. Герасимович: »Голод на Україні«, Берлін, 1922 р., стор 93).

В той час, як населення України масово вмирало з голоду, нові московські червоні окупанти грабували хліб і вивозили його в Московію. Разом офіційно вони забрали з України понад 62 міл. пудів зерна, а додатково, неофіційно — до 10 міл. пудів, пляново залишивши населення України на голодову смерть. Комітет Нансена, який займався допомогою голодуючим, вони інформували, що забрали з України (як податок зерном і городиною) тільки 10% від загального врожаю. Насправді загарбали щонайменше 80% усього урожаю України. Якби не загарбали згаданих 75 міл. пудів (мінімум) зерна з України, то не було б масового недоживлення і голоду. Але вже в 1921-22 роках московські більшовики хотіли голодом підкорити собі Україну, що ще кипіла від повстань проти окупантів. Спеціальні червоні загони, якими керували чекісти, нападали на українські села і забирали все, що попало їм під руки. Капітан Квіслінг, побувавши в Україні, 22 лютого 1922 р. вислав д-рові Нансеніві таку телеграму:

»... Вісім мільйонів людей на півдні України голодує... Абсолютно нічого не мають... Їдять сіно...« (там же, стор. 88).

З Москви заперечували масовий голод в Україні, переконували світ, що від недоживлення терпить не більше, як три міл. людей. Цією пропагандивною акцією керував Чечерін, тодішній комісар зовнішніх справ вже червоної московської імперії. В. А. Арнаутів у праці »Голод и дети на Украине« пише:

»Голодуючими губерніями є ті, що повністю виконали натуральний (зерновий, — К. Л.) податок... Але ті, що хоч і віддали все своє зерно, проте не виконали натурального податку — не визнані голодуючими губерніями...« (там же).

А таких губерній, що виконали »натуральний податок«, фактично не було, бо як правило той податок був значно вищий від дійсного урожаю. Брехнею-обманом червоні московські ватажки намагалися приховати

голод в Україні та його наслідки. Очевидно, спадкоємці царської московської імперії тільки продовжували традиційну московську політику обману й брехні, якою користувалися навіть москвини т. зв. високої західноєвропейської культури. Як приклад, подаємо розмову про відомого московського письменника Достоевського.

«...Одного разу Достоевський у присутності англійського письменника Уоллеса захоплено вихвалював царя. Коли Достоевський пішов, М. Уоллес запитав Жуковського:

— Чи це був автор «Дому мертвих»?

— Так, — відповів Жуковський.

— Не може бути... Як же він може хвалити і шанувати того, хто післав його на каторгу?

Жуковський відповів:

— Ви, як чужинець, ледве чи зрозумієте, але для нас (москвинів, — Л. К.) це повністю зрозуміле. Така наша наскрізь національна прикмета).

«Релігією і богом москаля — є брехня й облуда за всіх обставин. А мета? За всіх обставин показати націю москвинів і її керівників з найпозитивнішого боку, зокрема перед чужинцями, незалежно від того, хто вони. Так і зробив Достоевський» (В. Косаренко-Косаревич: «Московський Сфінкс», Нью-Йорк, 1957, стор. 222).

Від голоду, також майже штучно викликаного, в 1921-22 роках померло в Україні щонайменше 1,1 міль. людей, у тому мільйон українців. Москва, мабуть, плянувала знищити голодом значно більше українців, але активне втручання в допомогову акцію для голодуючих в Україні капітана Квіслінга і д-ра Нансена перешкодило їй повністю зреалізувати свій плян.

Вже тоді політика червоних московських нацистів виразно була спрямована на знищення українського національного потенціалу. Коли, напр., Міжнародний комітет для допомоги голодуючим доставив Московії, зокрема на Поволжжя, мільйони тонн збіжжя, то московські нацисти не тільки не дали цього зерна голодуючому українському населенню, а й забирали в Московію останнє зерно з України. Таким способом вони хотіли голодом знищити непокірних українців, зокрема в тих районах, де був поширений антимосковський повстанських рух.

Московські червоні нацисти-большевики воювали з українськими повстанцями-партизанами вже після встановлення їхньої влади майже чотири роки. Повстанці гинули сотнями й тисячами, бо вони, як правило, не здавалися в полон москвинам, які полонених жорстоко мучили, четвертували, навіть живцем здирали з них шкіру. У районах, де діяли повстанські загони, московське військо винищувало цілі хутори, селища і села, разом з їхніми мешканцями.

В 1921 році Ленін проголосив закон про «безсумнівну» амністію для всіх повстанців. Тоді тисячі повстанців повірили Ленінові, вони зі зброєю в руках віддали себе на ласку московських окупантів, але життя свого не врятували — їх жорстоко масово винищували, тортурували й переслідували, оскаржуючи в різних «гріхах».

Під час війни України з Московією (1917-1922 рр.) московські нацисти знищили щонайменше пів мільйона українців (в тому й цивільного населення). Разом, у регулярній і повстанській війні з Москвою, від терору т. зв. воєнного комунізму і від голоду, в 1917-1922 роках загинуло щонайменше 1,5 міл. українців, не рахуючи тих, що померли від різних хвороб, зокрема тифу.

Голод в Україні 1932-33 років московські нацисти викликали пляново, заздалегідь готуючись до нього, про що ми вже писали. Приблизна кількість жертв голоду в Україні й на Кубані становить біля 3,8 міл., а найменше 3,5 міл., як подає проф. Р. Конквест. Серед інших національностей, що жили в Україні, смертність була мала, не більше як 2-3% із загальної кількості національних меншин. Такий факт пояснюється тим, що найбільшими національними меншинами в Україні були москалі й жида. Москалів наприкінці 1933 року жило в Україні щонайменше 4,3 міл. (підрховуємо на основі статистики з 1927 р., додавши природний приріст), а жидів було, приблизно, 2,7 міл. Кількість москалів напевне не перебільшена, коли взяти до уваги, що в ті роки московські червоні ватажки висилали сотні тисяч москвинів для організування і проведення плянового голоду в Україні. У книжці «Перемога соціалізму» стверджено, що «РСФСР, як братня республіка, активно й жертвовно допомагала всім національним республікам у будові соціалізму, для чого в різні республіки вислано 1 міл. 513 тис. найвідповідальніших працівників» («Socialism Victorious», Moscow-Leningrad, pp. 158, 188). Без жодного сумніву можна сказати, що в Україну було вислано щонайменше 70% із загальної кількості тих «найвідповідальніших працівників».

Жидівське населення жило переважно в більших і менших містах, а також у промислових осередках, а москалі — у промислових осередках, головню в Донецькому басейні, і частинно у містах. Це й була одна з головних причин, чому голод «обминав» міста і промислові осередки, натомість чинив жахливе спустошення в селах, де жили українці, продуценти хліба. Москалі й жида, що жили в малих містах були забезпечені державними харчовими приділами так само, як у великих містах і промислових осередках.

У селах, крім українців, жила незначна кількість поляків, чехів, німців та деяких інших національностей, які раніше займалися сільським господарством. Їх, як і українців, загнали в колгоспи. Колгоспникам, які нібито були співвласниками колективного господарства, жодних державних приділів не давали, навпаки — забирали в них увесь хліб і зерно, перетворивши їх на рабів держави.

Подібною була ситуація і в малих державних господарствах, у т. зв. радгоспах, де працювали переважно українці. Деколи такі радгоспи одержували деяку допомогу, тому смертність у них була дещо меншою, але не всюди. Великі радгоспи на Кубані й півдні України, в яких переважно працювали спроваджені москвини, одержували державні харчові приділи.

(Далі буде)

ЗВЕРНЕННЯ З УКРАЇНИ

«Україна вимагає допомоги», — під таким заголовком була надрукована стаття у лондонському щоденнику «Дейлі телеграф» із 16-го серпня 1973 р. Написав її Дейвід Фльойд — відомий журналіст і знавець підсоветських справ — на основі Звернення Фронту Національної Оборони України, яке він одержав на свою адресу з-за залізної заслони.

Текст цього Звернення він передав українцям і друкуємо його без жодних мовних та правописних змін.

Ред. »В. Ш.«

Наш Фронт примушений діяти нелегально, тому розсилаємо це звернення без підписів.

Ми звертаємося до громадської думки світу стати в обороні українського народу проти російської деспотії. Хартія ООН і Декларація прав людини, підписана теж урядом СРСР і УРСР, запевняє за кожним народом право на його національно-державну незалежність і забезпечує здійснення прав людини. Проте ж навіть власні закони повністю нехтовані партією і урядами СРСР та УРСР. Цей останній є лише колоніальною адміністрацією України, керованою з Москви. Уряд УРСР не «добився» навіть того, щоб в'язні-українці відбували строки свого ув'язнення на українській землі, якої вони є громадянами і де мали б ближчу допомогу від своїх родин.

За спробу здійснення належних Україні прав громадські діячі були карані, деякі до кари смерті (Л. Лук'яненко, І. Кандиба з заміною на 15 р. тюрми і концтабору суворого режиму); за спробу вільної культурної творчості і за спротив русифікації сотні культурних діячів, поетів, художників, учених (як В. Мороз, Є. Сверстюк, В. Чорновіл, І. Світличний, Ігор і Ірина Калинці, В. Стус, Ірина Сеник, М. Осадчий, І. Гель та інші) — засуджені на важкі кари до 15 р. ув'язнення в тюрмах, концтаборах, засланнях; за протести проти незаконних судів і за оборону прав людини — покарані безтерміновим ув'язненням у спецбожевільнях КДБ (проф. Л. Плющ, А. Лупиніс, ген. П. Григоренко та інші); за релігійні вірування закатовані на смерть І. Мойсеев, Микола Хмара та інші, або засуджені на довгі роки ув'язнення (свщ. В. Романюк 10 р. та інші); за відмову відректися свого батька — засуджений на 15 р. Юрій Шухевич після відбуття попередньо 20 р.; за оборону свого чоловіка — засуджена мікробіолог Ніна Строката-Караванська на 4 р.; за оборону прав своєї нації — розстріляні А. Олійник, П. Ковальчук, І. Чайка та інші; закатовані — Михайло Сорока, Василь Мальчук та інші.

За оборону прав народів українського, татарського, єврейського й інших, особливо жорстоко покарані С. Караванський, ген. П. Григоренко та Іван Дзюба.

За оборону прав дискримінованого єврейського народу знову ув'язнений Петро Якір та інші.

Щоб зламати волю ув'язнених, КДБ стосує новітні хімічні і медичні препарати своїх фахових штабів або систематично затрує харчі (П. Старчик, І. Дзюба, М. Мороз, Л. Лук'яненко, І. Кандиба та інші).

Терор Брежнєва-Андропова перевищає терор Сталіна-Берії модернізацією методів ламання волі людини.

Співвідповідальними за посилення терору проти нас, за розгул нової хвилі сталінізму в Україні й інших радянських республіках — є також уряди США та інших країн капіталістичного світу, бо саме у час масових переслідувань КДБ зговорюються з Москвою без домагань здійснювати національні і людські права. Цими договорами Москва хоче гарантувати собі панування над поневоленими нею народами. Про безпеку для свободних катувань подбала і Конференція в Хельсінках, яка не вимагала від СРСР дотримуватися зобов'язань Хартії ООН і Декларації прав людини. Ми остерігаємо, що коли права людини і нації, свобода творчості і релігії не будуть захищені не лише нами, які сьогодні терплять знущання і переслідування, а й усім культурним світом, то суцільний терор запанує у всьому світі, бо російські шовіністи й комуністи не зупиняться і не задовольняться здобутим.

Ми закликаємо робітників, письменників, художників, учених, студентів і молодь, жіночі і церковні організації, і шляхетні кола всіх народів домагатися негайної заборони уживати хімічних і психіатричних заходів супроти в'язнів, звільнення усіх політично і релігійно ув'язнених, розв'язання концтаборів, припинення русифікації і здійснення національної незалежності для народів, поневолених у Советському Союзі, згідно з Хартією ООН і Декларацією прав людини.

Липень, 1973 р.

ФРОНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ПОЕЗІЇ З УКРАЇНИ

З ТЮРЕМНИХ ПОЕЗІЙ

СТО ПІСЕНЬ КАЛИНИ НЕВІДОМОГО АВТОРА

*Українцям поза Україною
присвячую.*

Ви в чужині без Батьківщини,
А ми, безбатченки, на Україні.
Така вже доля, воля і зоря
В синів Франка, онуків Кобзаря . . .

При всіх царях, вождях, сатрапах —
Іти етапом, іти етапом
По Володимирці й Московській
Крізь сто Голгоф і Талергофів.

Іти — й стелити жовті кості
І там, де соболі, й де дрохви,
Де гейзери, й де ягелі,
Де ніцшеанські чорні софи,
Й торонтські білі кораблі.

Іти й іти крізь каземати,
Дисбати і бўри, і шизо,
Крізь карцери й автомати,
Крізь кров і сльози, жах і зойк.

Крізь Соловки і Воркутлаги,
Гестапа, кадебе і смерш,
Крізь попелища і рейхстаги,
Крізь кремлі, розстріли і смерть.

Іти і йти крізь власні мўки,
Крізь бран чужий і свій полон,
І простягати скуті руки
До сонця, що ще не зійшло.

Іти й іти по власних душах,
Іти по серцях братів і сестер,
Іти, щоб стало врешті душно
Тим, яким затишно тепер.

Йти по горах, іти по полі,
Йти по безпутті і путях,
Йти і зійтись в одному ході —
На все життя й майбуття.

Іти й зійтись при минулій славі,
При спільнім хлібі і чині
І розірвать навик заслони,
Що ділять нас, наш біль і гнів.

Іти і знати: кожен винен
За те, що й досі на землі
Є Україна без України
І без калини солов'ї.

Авторові примітки: «Володимирка» — дорога на сибірські заслання і каторги; «Ягель» — мох у тундрі, що його з-під снігу витрібають олені для поживи; «Талергоф» — концтабір часів першої світової війни; «Бур» — батальйон усиленого режиму; «Шизо» — штрафний ізолятор; «Смерш» — скорочено «Смерть фашистам і зрадникам» під час другої світової війни, тоді масово розстрілювали і радянських вояків, «запідозрених у зраді» й т. п.

* * *

А може, для Матері й краще,
Що розійшлись сини по всіх світах.
А раз ми є — то й доля не пропаща,
Не згасне Слово у стількох устах.

До мови мова — з моря і до моря,
До звука звук — і пісня не вмира,
Але які б нам не світили зорі,
Найясніша з-над Славути-Дніпра.

До мови мова — рідне і сусідне, —
А все ж чуже — не рідне, не своє.
І як би не співали Вінніпеги й Відні,
А серце за Вкраїною боліти не стає.

Тюрма, ніч, квітень 1972 р.

* * *

І живу неначе перед розстрілом,
І давить серце карцерний режим.
Катакомби на безлюднім острові
І допити щодень: Кажи, кажи! Кажи!

Острів смерти — ось обличчя справжнє
Сили і «вітчизни», і добі.
А на ґратах у тумані вранішнім
Промені розп'яті, як раби.

Шибениць нема — це не епоха цезаря,
Не кривавий гімлерський харциз —
Під російським золотом березовим
Наступає хижо брежневський фашизм.

Кривавими руками горло стіскує,
Б'є тавро на серце і на мисль.
І стоїть Росія перед обелісками,
Безстыдно схиливши голову вниз.

Знов зробили з неї рабовласницю,
Знов вона в людську обагрилась кров.
Та, як каже брат: »Не все котові масниця!«
Кров'ю кров здобудуть — не любов!

І тумани вранішні згущаються:
І на ґратах — промені-раби,
І Богдан тікає по Хрещатику
Від проклять народу і судьби.

* * *

Україна е! Живе і діє!
Дихає! Бореться! Й світає!
І в кайданах не вмира надія,
Воля й правда не вмира святая.

Знову табори на волелюбців,
Тюрми для нащадків Кобзаря,
Та безсмертним жаром революцій
Українська пломенить зоря.

Все побито, стоптано, забуто,
Із могил розритих бризка кров,
І козацька колінкує рута
Бранкою-вдовою над Дніпром.

Вилито останній келих слави,
Чашу горя випито до дна,
І буй-тұри руські й Святослава
Сіють гречку в свято на ланах.

І живе у приймах Сагайдачний,
Люльку Бульба в тундрі загубив,
І в Путивлі Ярославна плаче,
Й посилає сльози у Сибір.

Та Вкраїна — є! Живе і діє!
Дихає і бореться . . . й мовчить,
І окрадена свої надії
Гріє на запроданім мечі.

Тюрма, квітень 1972 р.

* * *

Знов ведуть крамольників на допит,
Брязкають сталльні ключі в'язниць.
Не питаєте: на що це і доки?
Діє і живе тюрма Європи.
І плазує сонце перед нею ниць.
Сонце Віри, сонце Правди й Волі!
Замовчіть! Не смійте відкривати уст.
Сто країн — і кожну удовою
Проведе, як перше, під конвоєм
Невмирущий суцільний гном Прокруст.
Проведе, і скрикнуть чорні брами,
Й скаменіють сльози на путі.
І дарма хтось буде звати: Мамо! —
Даль заволокнеться туманом,
А за мільном остане знов мільйон хрестів.
І пустеля мертва одзоветься
Вовчим та шакаловим виттям.
Й над останнім в світі страстотерпцем
Синє сонце Волі усміхнеться
Безпорадно, як сліпе дитя.
Усміхнеться, вірю, усміхнеться!
Й посилить віру через сто розпук:
Доки є Україна хоч в одному серці
Не умре Шевченкове джерельцє,
Не закриче на могилі нашій крук.

* * *

За вікном будівля КаДеБе,
Під вікном внизу колючий дріт.
А на дроті сонце голубе
Й голубить виском кривавим світ.

Світе мій, прострелений стократ,
Свое сонце підніми з імлі,
Карими очима з-за ґрат
Я дивлюсь в твоїх очей полин.

Твої очі сині, як роса,
Журні, наче туркіт голубів . . .

Світе мій, мене ти колисав
І колишучи, калиново любив.

Світе мій! Любив — неполюбив.
Світе мій! Любив — і катував.
Світе, не згуби, не погуби,
Поведи мене у клечінь трав.

Поведи мене у сяйво рос —
До ромашок і вишневих зір.
Поведи аж ген за синю Рось
Через сто морозів і зневір.

Поведи, як друга друг веде,
Чи принаймні виведи з-за ґрат,
Щоб червоні вікна КаДеБе
Не сушили мого серця сад.

Поведи! . . Дарма! . . Не поведеш.
Обснував тебе колючий дріт.
Автомати блискають із веж,
Воронки гудуть коло воріт.
За вікном — будівля КаДеБе.

* * *

Все більш відчутною стає неволя,
Душа нудьгує за домоголосим птаством,
Що босі ноги купає в холодній хвої
Й не дає неволі в яри упасти.

А ще сумує за цвіркуновим ляцанням,
Що персями котиться через росину,
А ще за світом, що йде під дощами
Через всі города та всю Україну.

А ще за любощами (чуєш Олю?!),
За червоним плугом у твердій руці,
Сумує серце, бо неволя!
Не день, не тиждень — місяці.

* * *

Обважнів у небі золотий во́лот,
Чую крізь ґрати зоряний гуд.
Все можна забути, лиш волю
Неможливо людині забути.

Викидає кукутина сизу кашку
І я, як казав Тичина, уже не юн,
Перетерлись любистки мої та ромашки
На тютюн.

Очманів од жаги! Всю криницю випив би! —
Всю криницю життя...
А ти, Часе, крізь грати витеребив
Все мое зоряне волоття.

ІСКРА СОНЦЯ

Я іскра сонця. Всі ми сонця іскри,
Нас три мільярди. Але я — один!
Нам дано згаснути у плині часу бистрім,
Та тільки разом з ним —
Із сонцем.

Я сонця іскра, післана на землю,
Щоб не забути, чий я посланець.
Щоб, сонцем переставши бути, —
Не стать землею,
Покіль не стане сонцем останнє із сердець.

Я сонця іскра, кинута у серце
Калини, України і Землі...
Земля серед мільйонів сонць несеться
І сто калин знайдуть у світі журавлі, —
Та Україною — лише одна зветься!

Я сонця іскра, у світах єдина,
Тому мені буває дуже тяжко,
Коли відвернеться людина від людини
Й ромашка від ромашки.

Я сонця іскра — всі ми тут ромашки:
Ромашкова родина у зеленім світочку.
Маленький світок. Але, Людино,
Посунься, потіснись, дай місця іншій трошки —
І стане широко усім на диво!

Я іскра сонця, кинута у серце
Калини, України й солов'я.
Як без калини соловейко не сміється —
Так без Вкраїни
Нема у мене в серці солов'я.

* * *

Наче синя скатерть, золотом проткана,
Стелиться за жовтим — голубий лубін,
За веселим медом джміль летить із жбаном,
А бджола сміється: — ой же, ой, люби!..

Синій цвіт і жовтий... Як же не кохати!..
Тільки ж мало меду в лубині.
Й кличе юну бджілку... джміль вусатий
У гречки нестерпно-запашні.

Буде закохання! Буде раювання!..
Ой же, ой, — така любов джмеля!
Й що там мед лючерний, що там мед духм'яний,
Як від щастя крутиться земля!

— Чуєш бджілко?!
— Чую, чую, джмельцю!.. —
Й сіли у човенце цвітовé.
І сміється серце, і світає серце,
І човенце плине, і пливе.

Будуть бджоленята й золоті джмелята!
Будуть повні жбани меду і вина́,
Якщо є бджола і джміль вусатий,
Біла гречка й срібна тишина!

* * *

Почалися масові арешти
На негласні вказівки ЦеКа.
Знов без мене зацвітуть черешні
У твоїх, Вкраїно, золотих садках.

Певне прилетіли чорногузи,
Землю вкрили змерзлими крильми.
Грійтесь, птахи, в українськiм лузі,
Припадайте до землі грудьми.

Я і сам припав би, наче птиця,
Цілував би землю в забутті.
Та замки сталеві у в'язниці
І сталеве плетиво дротів.

Не Майданек, не Освенцім,
Звідти, кажуть, міг ще хтось втекти.
Ну, а звідси хіба тільки серцем
Можна полетіти у світи.

Що вже, що, а тюрми тут надійні,
І надійні тюрем вартові.
Всяк сюди входящий — кинь надію!
Під ворітьми в спльованій крові.

Всяк сюди входящий . . .
Їх ще мало —

Тих, що встали духом проти мли.
Та і тих поглинуть кримінали
І печінку виколють орли.

Вже летять, неситії зі Сходу.
Та усі серця не прокляють,
Сто племен, сто сонць і сто народів
За свободу встануть ще своєю.

І корона чорна розпадеться,
І розлетиться золота порфір,
Ну, а поки-що новий Освенцім
В Чебоксарах десь чи ув Уфі.

Почалися масові арешти
На тасмні вказівки ЦеКа.
І цвітуть невольничі черешні
Думою Шевченка і Франка.

* * *

Третій місяць без неба,
Третій місяць в тюрмі.
Де ти, соняшний лебедю,
Де ти, лебедю мій?

Твої крила підтято
І розбито гніздо.
Твоя кровця на ґратах,
Мов троянди листок.

А твої лебедята
Кличуть: »Тату, вернись!«
Та не скоро ще тато
Вздрить і сонце, і вись.

* * *

Все, ей-же, -ей, як при Миколі,
Хоч на російському престолі . . .
Та що престол?! Лишіть . . . Дарма . . .
Була тюрма — і є тюрма!

Конвоїри і дозорці,
Допити... Закони...
Тільки де був цісар-сонце,
Там інша ікона.

Інші круки — та ті ж муки,
Ті ж знущання і в'язні,
Й непокірним ситі руки
Крутять душу й в'язи.

І ті ж грати, тільки що їх
Перефарбували
На червоне... Червоний сніг...
Червоне забрало...

Червоний світ... Червоний час...
Червона хоругва...
Тільки чорна доля у нас
Та чорна наруга.

Та од моря і до моря
Й ген до океану
Одна правда, одна мова,
Й сто тисяч тиранів.

Отак живе, гараздує
»Велика родина«,
І зосталась тільки дума,
Де була Вкраїна.

І зостались обеліски
Здалека і зблизька,
І байстручат-всеросійських
Колишуть колиски
Калинові в Україні.

Колишіть, гойдайте,
Вилюлюйте перевертнів,
Аби запродали
До решти все, що зосталось
Вам на попелищі.

І пророка останнього
В гроб на кладовище
Одвезіте й поховайте,
Але не вставайте,
Кайдани не рвіте
Й не вражою, а своєю
Волю окропіте.

Бо все ж, їй-бо, як при Миколі:
Росія... ґрати... каземат,
Хоч на російському престолі
Не той сатрап.

* * *

Зелені липи, зелені липи
За двадцять кроків від дротів.
Тут стрів я квітень і стріну липень
В золотобджіллі золотім.

Золотобджілля, золотобджілля,
А світ — це вулик золотий,
Та в нім так мало, так мало жив я
Без тюрем, без ґрат і без дротів.

* * *

А квітневий дощ зелений
Земленьку товче.
Ти приїдь, прийди до мене,
Схились на плече.

Не приїдеш, бо не можна,
Не впустять тебе.
І сльозою ти тривожиш
Небо голубе.

Квітень сіє жовту руту,
В ґрати б'є дощем...
Упади на мої руки,
Схились на плече.

* * *

Отвори, начальнику, цю »кормушку«,
Камеру хоч трохи освіжи...
Без свободи жити я сьогодні мушу,
Без повітря ж я не можу жити.

45 хвилин прогулянки — замало,
Щоб не здохнути за добу в заперті.
А я ж хочу іще вийти з криміналу
Й сонце вздріти з того боку стін.

Ти нудьгуєш — і тобі однаково,
Чи мене освободять, чи вб'ють,
Що за мною мати буде плакати,
Хоч я неслух був і баламут.

В тебе служба, а конвойна служба
Дружби й співчуття не визнає.
Тільки й я колись рвав білі ружі
І в вікно дивився не твоє...

Ти сьогодні з того боку ґратів,
Завтра ж можеш бути по цей бік,
І ти будеш до безглуздя радий,
Коли я »кормушку« відопру тобі.

Відчини ж, начальнику, »кормушку«,
Цю анахтему прокляту просвіжи.
Без свободи жити я сьогодні мушу,
Без повітря ж я не можу жити.

»Кормушка« — невеликий прямокутний отвір у дверях камери (часто на-
проти вікна), крізь який якраз проходить миска з їжею.

»Начальник« — всю тюремну обслугу прийнято називати »громадянин на-
чальник«, »громадянин контролер«.

* * *

Парко. Задуха. Нудота липка,
Пішли конвоїри. Кріпись!
І в'язень сліпий од себе тіка
В ілюзій розчахнутий ліс.

Сліпий, — бо очі вже непотрібні:
Серце пішло у світ.
А душу тягнуть з катівні,
З-під кривавих чобіт.

Напис... Лишити б завітний напис,
Напис на мертвій стіні,
Поки груди розірве натиск
Розпачу.

Ні!
Треба до ранку дожити
І пережити себе.
У кожного є своє жито
І в житі перепеля голубе.

Ми пережили тортури століть,
А віща душа над Дніпром стоїть...
Крізь турецькі галери, Картузькі берези,
Крізь Сибіри і концтабори —
Іде полонянка — поезія
І мовить: Не покорись!

На світі у кожного серце своє,
Любенько животієм, як сонечко є,
А згасне те сонце — і жити шкода,
На світі без сонця усе пропада . . .

Жорстока мовчанка. Кріпися. Не квиль!
Світ одвіку глухий до благань.
А десь в синь-воддя зоряних хвиль
Ступила коханої біла нога.

Хлюп та хлюп!
Срібнее човенце,
Золоте весельце . . .
Ой ні!
На зелені луки
Налетіли круки
І почали спричиняти
Всім дітонькам муки.

Парко. Задуха. Зневіра липка.
Я цього не забуду повік.
Лягає в скорботі на груди рука.
Та я ще — людина. Я — чоловік.

І доки ворущаться губи —
Для тебе співатиму люті:
На світі у кожного сонце своє,
Любенько живеться, як сонечко є.
А згасне те сонечко і жити шкода,
На світі без сонця усе пропада.

* * *

Нехай тюрми. Й думи, немов руїни.
Та доки житиму — болітиме одне:
Чому так щедро сиротіє Батьківщина
І власним себе спалює вогнем?

За дивовижну сліпоту одинаків
Розплачуються мільйони.
І золото душі, і золото підків
Давно стоптали в дикім тлумі коні.

Агресори. А хто? Німеччину ж одбито!
Так чом же віроломство дотепер?! .
Україно, важко нам тебе любити,
Ще важче не любить тебе.

Жорстокий час, підступний, неблаганний,
Та часу іншого не дано нам.
Й «Вітчизна» стає живим курганом —
Могилою надіям і ділам.

Живий курган . . . На ньому верболози,
Як пам'ять про розстріляні серця.
Над ним гудуть космічні бомбовози,
Провісники жорстокого кінця.

І меркне світла дума про «Вітчизну»,
Кривавий розпач груди роздира.
Вже світ справля свою останню тризну,
А недолугі — думають про рай.

29-30 травня 1972 р.

* * *

Червона заграва жахтить на півсвіту.
Що вона провіщає Вкраїні? Що нам і що вам?
Що усім провіща у терновому цвіті,
Де трава мчить степами, немов татарва?

Червона заграва у Дикому Полі . . .
А хто це Долиною Смерті летить?
Він кров'ю
Місяця жбан переповнить
І кине під ноги верблюдам блакить.

Зрівняє він гори із жовтими долами,
Змішає озера, хмари й моря.
Він всесвіт розжарить, —
І в розплавленім оливі
Захлинеться остання зоря.

Долиною Смерті, Долиною Смерті
Ми йдем, ми йдем, ми ідем, ми ідем.
І череп інка сміється з-під дерті
В приречені очі трьох мільярдів людей.

* * *

На велелюднім торжищі стоять
Роздягнені і духом голі . . .
Московський ад, московський яд,
Московська воля.

Се торг?.. Бенкет?.. Купівля-продаж
Красунь-рабинь і полонянок?!.
Яких же церберів ти ще наплодиш,
Гетеро п'яна?!.

Обманом, підступом бері їх,
Тих Кальнишевських!.. Куй! В'яжи!
Нехай панує »єдинонеділимая«
І твій посилений режим.

Січ — Катерина доконає,
Шевченка — світлий государ,
А Постишева-каналію
Прострелить Йосиф-погребар.

Затонські, Скрипники, Артеми
І Коцюбинський, й Приймаков —
Всіх проковтнуть у ці ночі темні,
А »Правда« змиє свіжу кров —
У сталінському кабінеті.

(Який же нині Йосиф там?!)
В Новочеркаську, де ж корнети —
Ті, що в серця вганяли сталь
У місті цім?! Нащо?! Не треба!..
»Не нам діла твої судить!..«

Нам лиш німе коптити небо
Коло московської фадли...
Не ми ж одні! Ще сестри, сестри
На Схід, на Південь, навкруги...

І всім на Голгофу хрест нести
Крізь самовластя шелюгі.
Й несуть, попряні, духом голі,
Несуть, несуть, несуть, несуть!!!
За ними сонце йде у полі
І сушить сльози і росу.

Примітки до вірша: Юрій Коцюбинський — син письменника М. М. Коцюбинського, перший нарком Збройних сил Української республіки, потім дипломат, а згодом віцепрем'єр Радянської України; став жертвою культу.

Затонський Володимир Петрович — очолював ЦВК України.

Скрипник Микола Олексійович — голова уряду Народного Комісаріату України.

Постишева Сталін справді власноручно застрілив у своєму кабінеті.

* * *

Візьми, мати, аршин полотенця
Та замотай синовее серце.
Бо вже ж його серце
Розтерзали вóрони,
Рознесли по світу
На чотири сторони.

Ой мати моя, мати,
Тяжко серця не мати,
А ще тяжче на волю
Дивитись крізь грати.

Ой немає серця,
Лиш розкрита рана,
А із рани ллється
Кровця цілий ранок.

Ой візьми, Вкраїно,
З льону полотенце
Та замотай у нього
Синовее серце.

Бо вже ж мое серце
Ізтерзали вóрони
І в світ полетіли
На чотири сторони.

Ранок, 1 травня 1972 р.

Ось тобі і »Мир, Труд, Май«. Десь бравурна музика, оркестрів марші, лопіт кумачів, а тут чавкає та клацає засувками на дверях наглядач... Клацнув, гаркнув, відійшов. А я ось ці веселі першотравневі рядочки намережав на зразок народної пісні.

* * *

Холодний застінок...
Могила жива...
Та ні!
Червону хустину
Черкнула брова, —
І вже у полі, у полі,
Де літають соколи,
Там моя дівчина
З чорними очима
Пшениченьку поле...

І серце у пісні купається,
Вишневою млостью переймається,
Терпне, смутиться,
До сонечка тулиться.
Живе у невісті,
А наче не журиться,
Що вже пізно
Молодий вік зачинати,
Що не для мене мила
Обсадила вишеньками
Білу хату.

І, не журиться, веселиться,
Обертом, очертом, ходором йде.
І нараз — захлинулась: »В'язниця!
В тюрмі — сто десятий день!«
Хай серце не розполонилося —
Розполонилися пісні, —
І світ примовк... Весь мир зам'їлувавсь
Й пересрібливсь у срібло сніг.
Посрібливсь, одзолотився,
Завеселковів — аж мигтить...

На серце жаль сідá. І тисне!..
І терпне кров... Холодне мить!
Ой гай, мати, ой гай, мати,
Душа очиститься од скверни, —
І вздрить свій корінь твоя лімта,
І золоту косу розчесе вербам,
Той вітер, що не знав полону,
Що не продався у ясир, —
І припадає до твого лона
У каятті твій блудний син!

1 травня, о 23 год. ночі.

* * *

Ще одна весна, ще одно серце
Розп'яті на хресті страждань.
Не для мене цвітень тче коверці
В пору заграбованих світань.

Не для мене світить біла хата
Зоряним українським рушником,
Не моя лебідка йде кохати
Лебедя за білим вишником.

Так живу — за ґратами, в нарузі,
Мов почався інквізицій час,
Сретик! . . Відступник! . . Не лякайтесь, друзі,
Ще прийде з вогню Ян Гус до вас.

Він згорів, не кине вам докору,
А як не згорів, то ще згорить.
І підуть від нього осоки
Мимо вас в роз'ятрену блакить.

І не скажуть вони вам ні слова,
І не кинуть на обличчя тінь,
І не в вашій спиняться діброві
При кінці тернистого путі.

Торжествуйте, мрійте, а чи скнійте,
І нехай вас сором не пече,
Бо самі ви відхиляли віти,
Що до вас хилились на плече.

Торжествуйте! А як буде треба, —
Киньте хворосту в костер й свого, —
І над вами не розтрісне небо,
І не обпалить рук святий огонь.

Чуєте, підкиньте! . . для годиться,
Не осудить вас ніхто за те,
Тільки, може, лебідь — дивна птиця —
Вирве з себе пірце — наче серце,
І кине на розпутища: топчить!

А життя . . . всебічно обірветься:
В кого — вранці, в кого — уночі.
Обірветься, наче вутла нитка —
Золота, шовкова чи лляна.

Обірветься . . . Рветься!
Тільки що не видко:
Заступила проліском весна.

Ще одна весна, одне бажання,
Розіп'яте на хресті страждань.
І стоїть той хрест самодержавний,
Жде нових розп'ять і катувань.

Остан НЕВІДОМИЙ

ЗИМОЗЕЛЕНЬ
(З книги першої)

З циклу »ЦЕЙ СВІТ...«

*(Присвячую всім українцям, — що будучи
поза Україною, живуть нею і чим можуть
служать їй)*

* * *

На розпутьті доль, часів і вір
Ніхто не зна, де правота його.
Не завжди мають рацію живі
Й святий псалом не кожен і вогонь.

І віра мертвих гріє до пори нас,
А гріти перестане — збивсь з пуття,
І сивим полум'ям в чупринах
Горить розпуки каяття,

І палить душу не востанне
Тим Прометеевим огнем,
Коли безвольний раб повстане
І власну рабства тінь зіжне.

І встане у величі й гордині
Над світом, що не засвітає,
Й святе земне ім'я людини
Промовлять сковані уста.

І буде мир, і буде згода,
Й остання битва з-поміж битв,
Й народу мисль, народу врода
Проквітне крізь труну доби.

І одпаде все мнимо-віще,
І спрутом явить себе спрут,
Й пройде остання дика хвища
Над чолами зелених рут.

Й змете усе, й себе в тім разі, —
І в світу кришталевій вазі
Нова гвоздика процвіте...

.

* * *

Біла зимо!
Сковані люди!
Непевний обрію!
Кривава земле!..

Санна дорого!
Я ще йду по тобі!

* * *

Де я?..
(Пустеля).
Де я?..
(Хитання ночі).
З ким я?
(Висковзає земля з-під ніг,
Як і мільйони років).

СТРУСІНЕ ЦАРСТВО

Тут струсіне царство. Тихше. Зйомки!
Пісок. Пустеля. Кáктус. Й ні гу-гу.
Пливе міраж. Чи то танцюють гномики?..
Лиш далеко десь — мов Ніагарський гук.
Та сонце — вогняний дракон пустелі...

Все висохло, застигло в німоті.
Здається, мертво все: повітря, стебла...
Лиш тіні фараонів золоті
Неначебто пливуть у міражі
І наганяють на пустелю жах.

Ба ні, — нараз у мареві рожевім
Стенувсь високоногий птах.
Піднявсь на повен зріст —
Й чимдуж по дюнах
Помчав, як прівид, стих, як зойк.

Де дівся він? Що він надумав?!
Та ні, нічого... У пісок
Уткнувсь по шию з головою,
Як звикле, стих, немов дріма.
Над ним проплив ліниво вóрон —
Пустель коричнева чума.

І все... Безмежжя... Безгоміння...
І мертвотінь на сотні гін...

Лише проміння, мов каміння,
Б'є, несучи всьому загин.
Та ще привиди фараонів
На колісницях золотих,
Що у шаленому розгоні
Летять — вирискують живих
Для глуму, страти чи кайданів.

Ні, це здалось . . . Пустеля спить.
Ба ні! Тирани ні на мить
Заснуть не можуть, хоч і мертві, —
Така вже доля й воля їх.

Пустеля спить . . . На ній задерті
Хвостами вгору, мов на сміх,
Пістряві струси й струсіхи.
Вони дубіють, ждуть, тремтять,
Вони в пісок нечутно дихають,
Лише, щоб зберегти життя.

А вже до них йдуть стрільці тихо.
Вони їх вб'ють.
Тоді — простять.

* * *

Десь близько музика звучить,
Десь близько ходить чиєсь щастя,
Десь близько та, жадана, мить,
Яку схопить повік не вдасться.

Десь близько молодість чиясь,
Чиєсь кохання і страждання, —
І це на мить, і це на час
В душі ще родить сподівання.

ОРАНГУТАНГ

*Бульварна пісня під гітару.
(Мотив будь-який)*

*Висоцькому, поету і артисту
присвячую.*

Живуть у світі орангутанги
А я не знав, а я не знав.
Вони, як ми, танцюють твісти й танго, —
Та тільки в джунглях, серед трав.

Їх не повча ніхто ніколи,
На ратний подвиг не веде,
Їх не заковують в окови, —
Для цього досить нас, людей.

Орангутанг орангутанку
Якось повів на танкодром
Й спитав: »Для чого їм ці танки?!
Це не закінчиться добром!«

Орангутанка просльозилась:
»А не казала я тобі:
Краще кохатись в березині,
Ніж йти на той — останній бій?!«

Орангутанг сказав: »Кохана,
Це не берези, а дуби,
Ти, видно, знов сьогодні п'яна,
Чуй, більше цього не роби«.

»Не буду, милий, — відповіла. —
Ходімо звідси! — хай їм чорт,
А то ще зроблять твоїй милій
Шестимісячний аборт«.

Орангутанг орангутанку
Обняв — й сховались в гущині,
Щоб часом московські танки
Не спопелили їх в огні.

А танки йдуть — броня сталева —
І потрясають цілий світ.
Тікають зебри, вепрі й леви,
Щоб не потрапити за — дріт, —
Колючий дріт.

Орангутанг орангутанку
Не пестить більш, не обійма,
Він каже їй: »Раз йдуть вже танки, —
То скоро лишишся сама.

Знайдуть мене й мобілізують,
Дадуть обмотка й патронташ.
А ворог вб'є мене й роззує,
Хоч я, сказати, ні ваш, ні наш.

Я на війну іти не хочу,
Щибать банани я б хотів,

З тобою бути дні і ночі,
Щоб більше мати нам синів.

Та тільки хто мене послуха,
Що не потрібна нам війна,
Що боягузам й відчайдухам —
Судьба одна. Судьба одна!»

Орангутанг орангутанку
Обняв, немов в останній раз.
А по землі гуркочуть танки:
Ідуть на нас! Ідуть на нас!!
Ідуть на нас!!!

* * *

Літакóві рóкоти.
Очі з орбіт.
Ночі
в собачім витті,
гавкоті . . .
Десь під Різдво
По померлій обід . . .
За ворóтами
Прощмигнула цигáнка.
Нема.

Тут все у житті . . .
У собачім витті,
в літаковім рокоті.

* * *

Кулі́к . . .
І вечір, мов кулі́к.
Місяця ярлі́к
Чіпляє хтось на красник.
Я звик. До усього звик:
До кранів
І до концтабірного номера:
»3008047« . . .

Колючий дріт.
Розстріл.
Лід.
Лід!
А поки що кулик
Дзьобає зірниць крупчасту сіль.

І ловлять птах вечірні явори,
Тих птах, що прилетіли десь із піль.

Сірість.
І номери, і номери
На мотоциклах і на танках,
В квитках військових, паспортах,
На вечорах і на світанках,
На чолах, думах і серцях.
А нумерація триває,
Сувора, наче в ґетто нумерація.

Підків'ям коні дзвонять, мов трамваї.
Іскрять їх чорні крúпи,
Мов електростанції.
Залізо випікає низку цифр ...
Тавруй, залізо!
Випікай!
Ти маєш рацію.
Життя — не цирк.

А коні в цифрах,
Наче в кайданах повстанці.
Все має номер свій:
Зірки, полки й соснові штабелі,
Не мають номера
Лише кульбаби у траві
І в хмарах журавлі.

Лічить не можна журавлів:
Не долетять — вождя загублять
(Застерігала мати так мене).
А без вождів
Ржавіють мідні труби,
А без вождів ...
Північний вітер румбу
Тне,
Ей румба, румба ...
Маніяк ...

Сурмлять труби
Не так, не так,
Коли пунцові губи
П'ють коньяк.
Ей, румба, румба.

Стрепенувсь Кулик.
Примерз до дуба
Місяця ярлик,

На ярлику — ще ярлики,
І там — людина! . .
У чорний плин ріки
Упала ще година

* * *

Почався рік домашнього ув'язнення.
За цим, домашнім, буде інше, — те . . .
А поки що над ветхим перелазом
Грудневий сніг, мов яблуня, цвіте.

Грудневий сніг — на душу і на землю,
Грудневий сніг — на молодість і цвіт.
Під снігом цим морозно — зимна зелень
Нагадує щораз колючий дріт.

Це може крик болючої уяви,
А може просто тихий крик душі,
Закоханої у зелені трави
Й мечисті — на озерах — комиші.

Очереті, очереті . . . А в них очеретянки.
Я їх не бачив, тільки чув про них.
Я їх не бачив — я ловив світанки,
Які котились на мене із війни.

Війна, війна . . . Під цим кривавим знаком
Проходять і роки, й материкі,
І білі птахи з чорними ознаками,
І сині птахи з-за Йордань-ріки.

І все стає збайдужено-примарним,
Протести гаснуть і тупіє біль.
Яким богам молитись? Яким хмарам?
Якій повірити судьбі і боротьбі?! .

Якій не вір, всі лживі і обманні.
Тож долю, наче вірок свій, сприймай,
Або — як благодать, що в сивому тумані
Вином життя
Наповнюють чашу через край.

Вино життя . . . Оце, либонь, єдине,
Що може втомленим віраду принести
І піднести над світом гаснучим людину
У неземні заобрійні світі.

Та й те міра́ж . . . Самообман хвилéвий
В жорстокім місиві ідей, епох і влад.
Тому, мабуть, збезлиствнені дерева
Так байдуже бредуть у снігопад.

Бредуть, як полонені, як ув'язнені,
На них — епохи божевільної печать.
А білий сніг на білім перелазі
Сидить в смушевій шапці по ночах.

Він стереже мене і мою ветху хату,
Як сонний вартовий коло воріт.
І щó мені, що у вікні немає ґратів,
Коли за ґратами — мій світ?!

* * *

На перехрестях доль, проклять і війн,
На площах смутку й суєти майданах
Я б'ю розгублено у чорний дзвін,
Щоб заглушити рев ракет і трав ридання.

Я б'ю у чорний дзвін. Той дзвін — мій відчай
І самота́ моя у тримільярдovій юрбі.
Я вічний клич, пустельник вічний,
Що зéрно рятівне́ шука в журбі.

Я демон піль, а може, голос Бога,
Живого Бога в крутіжі світів.
Мій чорний дзвін гуде на всіх дорогах,
Над темінню років й розп'яттями христів.

Я зов життя на чорній грані смерті,
Що не сьогодні—завтра всіх нас жде.
Я реквієм живим і гімн врочистий мёртвим,
Людина сам — встаю проти людей.

Встаю — нехай мене розтопчуть
У бісотні і зма́гах сумнівніх.
Я відчай той, що віру сіє в очі
У мертвим тримільярднім ско́пищі живих.

Я дух гордині, дух зневаги й глуму,
Що ненавідить гірко крізь любов.
Я — чорний бог . . . Але мені так сумно,
Що я од вас світ за́ очі пішов.

Візьміть мене назад у вашу божевільню,
У ваш розумно-нерозумний світ.

Візьміть, — я хочу бути, як ви, невільний
Й голіруч рвати ваш колючий глід.

Візьміть мене назад — в печаль і радість,
В розлуки й зустрічі, в життя і смерть.
Візьміть! . .

Хай у вашім Чорносіті, в вашім Чорнограді
Навік мене поглине часу круговерть.
Візьміть!

* * *

Поету Петрові Палію

А безногі по ночах танцюють
Та на стотринадцяти вітрах,
Всі тривоги й біди, — нехай цур їм, —
Коли танцювать прийшла пора.

К чорту всі коляски і протези, —
Ті, що є, і ті, що будуть щé.
Милиці колись були березами
Й танцювали біло під дощем.

Ах, як танцювалося їм вéсело!
Так уже повік не танцювать,
Бо під інвалідськими протезами
Вигоріла радість і трава.

А безногі начебто не знають,
Йдуть метелиці і курашá.
Народилися здоровими —
каліками вмирають, —
А за що? Нікого не болить душа.

Начебто так треба, щоб невпинно
На обрубків перетворювать людей,
А тирани ще й глум'яться невинно,
Що безногий раб ніг шукати йде.

Йде один до Висли, інший аж до Волги,
Третій десь в Ізраїль чи В'єтнам.
О, як збаристо болять безногих ноги,
Коли на смерть посилає їх Москва.

Ми ж танцюєм, потенційні інваліди,
Завтрашні обрубки-чурбані,
І не бачимо, що за нами слідом
Йде безногий привид третьої війни.

Ми ж танцюєм: К чорту всі протези —
Ті, що є, і ті, що будуть ще,
І ростуть на милиці берези
Під весняним золотим дощем.

* * *

Бліднуть всі страхи і всі муки
Перед тим, що завтра жде нас всіх.
Світе, світе — золота кальбуко,
Сип і сип на рани мої сіль.

Я на все готов, на все одваживсь,
Як людина, якій все одно . . .
К чорту все, бо все тепер міражне,
Не міражі тільки склянка і вино.

Заглушу себе у пиятіці
За червоним од вина столом,
Тільки не впаду ніколи ниць я
І перед тираном не схилю чоло.

Геть чужих божків, лакúз вінчáнних, —
Я сьогодні бог й суддя усьому.
Край обсіли мій сучасні яничари
Й розлили нову коричневу чуму.

Пити й жити, — поки іще п'ється . . .
Це не вихід? Деградація? . . . Нехай!
Краще вже котиться по інерції,
Ніж людей втішати і собі брехать.

Краще стати вище цього тлуму,
Цих змагань сліпих, тупих ідей,
І бути не луною, а відлунням
Світу, що в безодню вже паде.

Хай паде — туди йому дорога.
Може з тих уламків — світ новий
Зродиться в розгуканих тривогах,
Що судились мертвим і живим.

І тому-то бліднуть усі страхи
І з розпуки віра постає.
І якщо життя — кривава плаха,
То життя на плаху я кладу своє.

* * *

Ні, це не жест недбалий і красивий
Людини, яку відчай охопив, —
Це відчуття своєї правоти і сили
У світі нештмпльованих рабів.

Раби, підніжки з чванством кесарів . . .
Ви не трясіть їх, не будіть,
Вони довіку не воскреснуть
Для Дерева Життя й Надій.

Гнилі плоди, — їм дано впасти
В багно, в тванюку із тванюк.
І грім над повесняним рястом
Гнилих не зірве з них перук.

Такий ти є, гнилий мій світе,
Хвалений в гімнах й ритмах од.
Гнилий твій час, гнилий твій вітер
Й стосот обіцяних свобод.

Ні, це не жест недбалий і красивий
Людини, яку відчай охопив, —
Це відчуття своєї правоти і сили
У тюрмі затаврованих рабів.

Листопад 1971 р.

* * *

Труд важкий, колгоспний, цілоденний,
Половинна мірка трудовня,
Верболозів золоті антени,
Пурхання куріпок навмання, —

Все в душі селянській полинівій
Полишає незагладний міт,
І чекаєш, у якій обнові
Завтра стане український світ.

А шляхи ведуть на перехрестя
Й нерозплутати заплутаних вузлів.
Вічний тільки дух весновоскресний —
Світоновець — син кульбаби й злив.

Ще далекі гони — в сугінку міражнім,
На близьких — радіоактивний пил.
Людська ж дума скибу переважить
І сколихне житами небосхил.

Людська дума, в праці почорніла,
Виплесне нові світі й сонця,
Й рукавом селянським, лебедино́-білим
Я зітру тривогу з чорного лиця.

* * *

Умирають майстри-патріярхи,
А сини ідуть в трактористи.
І гаснуть золоті арфи
У синів на призьбах.

Мовчать міністри й столиці,
Та не мовчить фінінспектор.
І замерзають українські жар-птиці
На півшляху до безсмертя.

Піде син у сорочці нейлоновій
І не посіє руту в колиску, —
І заплаче калина червоними гронами
На рушнику материнським.

Вернися, сину, до свят-порогу, —
Пише писанку мати.
Візьми ту писанку у дорогу,
Не розбий її на чужих перелогах,
Бо щастя не будеш мати.

За сином цвіли козельці,
А за донею — чорнобрівці...
Лиш те не вмирає серце,
В котрім материнські зірниці.

* * *

Тепле сіно звозять із царін на ферму,
І скрипить полоззя й лошаки хропуть,
І зима з рипінням відчиняє двері,
Й семафор калини значить путь.

Все в перенапрузі, в відчутті дороги:
Люди, коні й голубі світі.
І попереду стуманені пороги,
Які треба завтра перейти.

Наморились коні, потюпились люди,
А для відпочинку не стає часу.
Надвечір'я на снігу малює
Щось подібне на ромашок сум.

А в землі коріння проростає,
А в землі напевне — макова червінь.
У воді ж — під льодом — риба б'є хвостами,
Вздівши над собою неба синь.

Прагне винно брості всяка зеловіна, —
А посеред січня — де та брость?! .
Мертвими очима із парко́го сіна
Дивляться ромашки на мороз.

Січень 1972 р.

Олег ВОЙНАРОВСЬКИЙ*

САД МУЗИ

(Із збірки ліричних віршів)

*На добру згадку А. В. — любителю
моєї музи.
28. VI. 1972 р.*

ГОСПОДНІЙ ХРАМ

Господній Храм! О Храме Музи
Прийми співця на свій олтар.
У свій Храм, щоб голос музи
Будив у серці Божий дар.

Нехай його гарячі сльози
Впадуть на той святий поріг,
Де в біль злились нещастя й грози
Його життя, його доріг.

І де святяться в його слові,
Твої, о Господи, діла,
Твоя велика жертва крові,
Щоб в моїм краю розцвіла.

Господній Храме святої музи,
Прийми співця на свій олтар.
Нехай горить у вогні ілюзій
Його нетлінний серця дар.

*) Псевдонім.

ДО СОНЦЯ

Немов шатром, йду бором-гаєм,
Йду й бачу мрійну полонину.
Іду до Сонця на вершину,
Яке дзвенить над полем-плаєм.

Яке в літаври срібні грає,
Над всім простором Верховини.
І в світанкові хвилини
З-за борів німбом виглядає.

А я іду, дзвеню снагою,
В обличчя Сонця заглядаю,
Знайомих рис на нім шукаю.

Любуюся його красою —
Йому свій промінь посилаю,
А в нім й тепло мого Краю.

МОЇЙ МАМІ

У ефері ночі, в ефері дня —
У ефері літа чи зими —
Ви наче полум'я вогня,
Ви наче сонце серед тьми.

МУЗИКА

Музика б'ється об стіни,
В зоряну стелю-суфіт.
Звуками повняться сіни —
Арфи сідають на пліт.

Музика он на балконі
Сіла на квіти в гаю.
Танго весни у короні —
Мрію колише мою.

Музика знялась на крила
І над світами вита.
Звуками сад окропила —
Дзвонить струна золота.

СЛОВО

Слово надії, слово натхнення,
Слово лиш щире допомагає.
Слово образи — гіркеє зерня,
Поет у слово вірш одягає.

Словом все можна вивести з ладу,
Словом убити можна людину.
Словом розхвалять злочин і зраду,
Словом колише мати дитину.

Слово цінніше мільйоніє,
Слово буває неварте й гроша.
Слово чорніє у змісті прокльонів —
Рани образи в душі залиша.

Словом по цілі можна стріляти,
Словом і настрій добрий руйнувать.
Словом пеани можна співати,
Словом людину в горі рятувать.

Слово поранить, слово злікує,
Слово над світом грає-лунає.
Слово нам пісні гарні дарує —
Слово Карпатський край звеселяє.

Слово будує, слово руйнує,
Словом в зеніті можна витати.
Слова відтінком хто ще нехтує —
Може чимало муки завдати.

ГЕРЦЬ

Весна з зимою у вирі, в герці
І зиму вже весна дола.
О, легко ж як стає на серці —
Квітками муза розцвіла.

Он з розпростертими руками
Виходить сонечко з води.
І розцвіта земля вінками —
Цвітуть між горами сади.

Рікою сонця світло ллється,
Діждались дітоньки тепла.
Весняно в танці пісня в'ється —
Весна струмками потекла.

Весна регочеться, сміється,
Хоралом дзвінко виграє,
Крилом срібlistим в небо б'ється —
Весняне танго в небо б'є.

Орфеї гір заграли в дзвони,
Громів органи загули —
І пролісків цілі загони,
Понад рікою побрели.

В БАРВАХ ЛІТА

В барвах раннього вітру,
Бродить в горах Орфей.
І в пісень срібную мітру
Одяга новий день.

Різнобарвно сміється
Сонця край з-за вершин,
Сміх цей радістю ллється,
На плаї полонин.

Он за бір зачепилось
Лебедине крило,
Потім хмаркою звилось
І селом попливло.

Десь заграли трембіти,
Розбудили гір тло —
Сяйвом росяних квітів
На землі ожило.

Подих білого вітру,
Будить в горах казки.
В синьо-срібній мітри,
Повдягались садки.

ПОЕТ-СПІВЕЦЬ

В його душі живе наснага,
Бренять гаїв, борів клярнети,
Лицарська честь, їх дух, відвага —
Садків вечірній сонети.

В його душі цвітуть надії
І їх щасливії сіяння,
Шляхи звитяги голубії —
Фанфар могутнее буяння.

В його душі дзвенять горіння,
Сміється сонце в ранню пору.
І строф голубе колосіння,
Що мов веселки знялись вгору.

В його душі бrenять проміння —
Ридають арфи над простором.
Віків прадавніх відгоміння —
Пливуть в легендах понад бором.

В його душі пливе наснага —
Цвітуть троянди на морозі.
І ліри вічна відвага,
І пісня зоряна в дорозі.

ПРИПЛИВИ МУЗИ (Поету)

Коли в душі твоїй струна
Муз камертоном одізветься,
То задзвенить, загра вона
І з вій сльозою одірветься.

Сльозою радості і горя,
Священною душі грозою,
Стихією, громами моря
І гаю дивною струною.

І юне серце стрепенеться,
І сльози хлинуть знов рікою,
Коли свята струна урветься
І пробренить над головою.

Тих сліз не будеш витирати,
А наче перли позбираєш,
Щоб з них вінки повиплітати —
І ними ж знову заридаш.

Спокою більш тобі не знати,
Коли ти музу покохаш:
Бо квіти гір підеш збирати —
Вік у нетрях казки проблукаєш.

З квіток вінки меш виплітати,
Переплітать снаги струною,
Та ще й на крилах арф витати,
Над Верховиною дзвінкою.

Нових вражінь пірнеш шукати,
Мрійно витать під небесами
Й струну ефіру лоскотати,
Щоб вдарила громів басами.

Так і я пройшов усі простори,
Шукав в блакиті м'яти-рути,
Пройшов усі Карпатські гори,
Поки лиш дещо встиг збагнути.

Я вивчав старі Карпати,
І цілував духмяні квіти,
І вечірні й сонячні сонати,
І слухав регіт, грім трембіти.

Щоб все збагнуть я йшов ярами
І обнімав кущі малини,
Вітри співали між борами
Небесну пісню полонини.

Я чув як бори там шуміли,
Ялиця гірська дрімала,
Як птаством гір гаї дзвеніли,
Як людська пісня вигравала.

Я бачив зорі гір рум'яні.
На них бджілки, джмелі греміли,
Грався вихор листям на поляні
І скелі грізно кам'яніли.

Дивись як хтось ішов з косою,
Як сонцю ніжились простори,
Як зорі цвіли наді мною
Й пливли у далеч понад гори.

Сіяли, моргали, зоріли,
Небесні зорі-чарівниці.
Серця юнацькі млостю гріли
Й сміялися мені з криниці.

І я горів, палав вогнями,
Вогнями, зорями ілюзій:
І цілими, бувало, днями
Молився я у хмарі музи.

Д. Г. ЦЯПКА

ГОРИТЬ ЛІС!

(Спомини кол. вояка УПА)

(16)

28-го червня мене відвезли поїздом до Ряшева на станицю дивізійної Інформації і замкнули в камері.

Незабаром крізь віконце камери я почув вигуки польських вояків:

— Гей, «бандеровець!» Ще живеш?

Я не відзивався. Був голодний, бо вже давно нічого не їв. Коли надвечір польські вояки йшли по зупу й знову почали «допитуватися», чи ще живу, я відповів:

— Живу, але не знаю, як довго. З голоду дуба дам!

— А зупи хочеш?

— Голодного не питають, чи хоче їсти.

— Пся крив, голодом його морять! Зараз дістанеш зупи.

Я не вірив у їхню обіцянку, але... помилився. За кілька хвилин відчинилися двері і вояк подав мені менажку із зупою. Я спорожнив її відразу і мені принесли ще другу порцію.

Так було кілька днів. Рано, в обід і увечорі вояки гукали: «Бандеровець, хочеш їсти?» Я тільки дивувався, чому мене не викликають на допити?

В сусідній камері сиділи двоє дівчат — зв'язкові з Любачівщини. Одна з них брюнетка, а друга блондинка, що робила порядки «на дижурці». За «дозволом пана капрала», блондинка зустрічалася з вояками, а брюнетка обурювалася, плювала їй в очі, ганьбила, але це нічого не помагало.

Крізь стіну я також чув, що діялося в тій камері й також обурювався поведінкою блондинки. Треба сказати, що брюнетка була красунею, а крім цього мала ще сильну волю і незламний характер.

Через тиждень до моєї камери привели польського поручника, заарештованого за те, що дав можливість сотні Бурлаки вирватись з оточення. Спочатку я не вірив йому, а він і не старався мене переконувати. Щойно тоді, коли його засудили, я довідався від стрільців із сотні Бурлаки, які попали до тюрми, що поручник говорив правду.

Був родом із Варшави. Разом з батьками опинився у глибині Росії, де виховався і вступив до армії В. Васілевської. Перейшов фронт від «Леніна до Берліна», а по закінченні війни його компанію кинули проти УПА. Належав до дивізії «Косьцюшковців» і не раз був під обстрілом наших відділів.

Після смерті Крилача-Сухого (тоді я вже був у тюрмі) сотню Бурлаки поляки знову загнали у четвертий район і на одній горі її оточили,

стиснувши аж трьома персями. В одному із тих перснів була сотня цього поручника.

Поляки мали наказ стиснути сотню Бурлаки кліщами і примусити її піддатися або знищити вщент. Сотня Бурлаки, не зважаючи на безвихідну ситуацію, не піддавалася. Вдень стрільці співали повстанських пісень і чекали ночі, готуючись до прориву...

— Вони знали, за що воюють, — розповідав поручник. — Іншого виходу не мали: або загинути в оточенні, або під час прориву. А за що я і мої вояки мали гинути? І я дав їм наказ опустити позиції...

Бурлака використав цю прогалину і вирвався з оточення, а поручник опинився зі мною, бандерівцем, в одній камері.

Незабаром до нас привели ще одного в'язня — міліціанта з Кривчі, оскарженого за співпрацю з УПА. Потім прийшов ще поручник панцерної дивізії, заарештований за те, що в п'яному стані забив свого батька.

Так я попав між поляків, як муха в масло... Поручник-«косцюшковець» ставився до мене дуже чемно, як інтелігентна людина. Натомість поручник панцерної дивізії був брутальний, як правдивий убивця-бандит. Міліціант, мабуть, походив з української родини, але не признався і уникав мене.

Найбільше викликали на допити поручника-«косцюшковця». Вернувшись одного разу з допитів, він сказав мені, що їде до Варшави на польовий суд. (Згодом я довідався, що його засудили на 15 років тюрми).

Нарешті прийшла черга і на мене.

Десь о годині 10-ій увечорі мене запровадили до канцелярії Інформації. Тут був тільки якийсь підпоручник, що казав мені сісти і чекати. З нудьги я почав оглядати кімнату і... на одній стіні побачив велику таблицю, на якій був список сотень УПА та груп СБ на Закерзонні.

Біля деяких псевд командирів і стрільців були хрестики, мабуть, позначки, що вони вже не живуть. Мене особливо інтересувала таблиця із списком бойовиків СБ і я був дуже задоволений, що в списку бракує багато псевд відомих мені бойовиків СБ, а між ними й мого.

Нарешті, прийшов слідчий, витягнув із течки мої раніші зізнання і почав читати. Закінчивши, запитав:

- Все у твоїх зізнаннях правдиве?
- Так!
- Нічого не зфальшовано?
- Ні!
- Ти їх підписав?
- Так!
- Тоді розповідай усе спочатку.

Я почав розповідати, а він записував, час від часу навіть поправляв мене, порівнюючи мої теперішні зізнання із ранішими. Закінчивши допит, сказав, щоб я підписався під зізнанням. Коли я взяв перо в руку і хотів підписати, він мене перестеріг:

— Ти маєш право насамперед прочитати протокол, а тоді підписати його або й відмовитись!

Так закінчився цей несподівано легкий допит. Слідчий виявився на диво людиною. Мене відвели до камери, з якої інших в'язнів уже забрали.

На другий день, перед обідом, мене знову викликали до канцелярії і казали чекати. Слідчого ще не було. За деякий час вартові привели на допит і мою сусідку-брюнетку, а за нею увійшов і слідчий. На моє велике здивування, він не допитував ні мене, ні брюнетки. Ввесь час мовчав, а потім викликав вартового і наказав забрати брюнетку. Мене на хвилину затримав і запитав:

— Знаєш її?

— Особисто ні, але знаю, що сидить у сусідній камері.

Слідчий усміхнувся, викликав вартового і казав відвести мене в камеру. На коридорі я ще зустрів брюнетку і вона непомітно шепнула мені:

— Тримайся, не вір їм!

Я був здивований такою пересторогою і в камері почав роздумувати над словами брюнетки та поведінкою слідчого. Тепер мені видавалося, що він хитрує, хоче, щоб я наївно чимось прозрадився. Слова брюнетки розумів, як пересторогу: »Я тебе не знаю, а ти не знаєш мене!« Правду сказавши, я її не знав...

Увечорі мене знову викликали на допит, але тим разом вже був інший слідчий. Він дрімав, спершись руками об стіл, а я стояв, переступаючи з ноги на ногу. Нарешті до кімнати увійшла в уніформі якась молода полька і шепнула слідчому щось до вуха. Він кивнув вартовому рукою і той забрав мене з канцелярії до камери. Так закінчився цього вечора »допит«.

Наступного вечора, коли мене викликали до канцелярії, біля порога стояв якийсь цивільний слідчий, що »привітав« мене брудною лайкою і штовхнув до канцелярії, а тоді гостро запитав:

— Як довго був у »банді«?

— В УПА? Не цілих шість місяців! — кажу так, як записано в протоколі.

— А Вишинського знаєш? — і пильно дивився мені в очі.

— Він, здається, займався фінансовими справами...

— А Потап чим займався? — Вже засичав над моїм вухом. На згадку про провідника Потапа я аж здригнувся. Було ясно, що хтось уже сипле. Але, хто? Вишинський?..

— Здається, Службою Безпеки, — відповідаю якнайспокійніше.

— Ти добре знаєш його?

— Ні, тільки бачив кілька разів, як був у нього з поштою від командира! (Брешу, щоб щось відповісти, бо в моїй голові вже зчинився алярм: »Цяпко, поляки знають про тебе, але скільки, хто сипле?..«)

— Кого з СБ ще знаєш?

— Кількох, з якими деколи зустрічався.

— Подай псевда!

— Лісовик, Михась, Щур, Лев... — Подаю псевда тих друзів, що вже загинули в боротьбі.

— Ага, подаєш тих, що вже не живуть! Правда? — вишкірив зуби слідчий.

— Вони вже не живуть? — питаю здивовано.

— А ти не знаєш?! То може знаєш твій ступень у »банді«?! — глумився наді мною.

— Я був звичайним стрільцем...

— А це що? — і показав на мої рамена, де залишились сліди з нашивок.

— Сліди від паска з торби і від дисків, що їх носив...

— Вдаєш із себе дурня? Яка в тебе освіта?

— Шість клас.

— А за німецької окупації до школи не ходив?

— Ні! Був у Німеччині на примусовій праці.

— А де навчили тебе брехати?

— Я не брешу, можна переві... — і я недокінчив, бо слідчий так сильно вдарив мене кулаком у живіт, що я зігнувся удвоє... Другий його удар чоботом у спину на хвилину випростував мене, але я знову, трохи навмисне, схопився за живіт і сказав:

— Дозвольте піти до кльозету...

— Роби в штани!

Військовий слідчий, що також був присутнім, викликав вартового і казав завести мене до туалети. Ковтнувши холодної води, я відчув деяку полегшу і глибоко віддихнув, а за кілька хвилин знову стояв перед цивільним слідчим.

— Знаєш, з ким маєш діло? — запитав злорадно.

— З польською владою!

— З польською Службою безпеки! Розумієш? Хто був твоїм зверхником?

— Я вже казав, командир Крилач-Сухий.

— Я питаю про СБ!

— Я не був в СБ...

— Твоє правдиве псевдо?

— Цяпка, іншого не мав.

— Брешеш і чекаєш, як віл обуха?! Я не буду з тобою цяцькатися...

На щастя, до канцелярії увійшов комендант Інформації, він щось шепнув на вухо цивільному і той негайно вийшов. Тоді військовий слідчий каже до мене:

— Сьогодні вже все, можеш іти до камери, але другим разом уважай, бо розмова з УБП, то не з нами військовими... Вони не жартують.

В камері я не міг заснути, шукав відповіді на багато питань, що виникали одне за одним. На сьогоднішньому допиті я вже виразно побачив, що хтось сипле полякам усе, що знає. Може, хтось із хлопців з мого села? Адже вони напевне думають, що я вже не живу і всю вину скидають на »небіжчика« так, як і я перед хвилиною робив... Простіть, друзі! Вам це вже не пошкодить, а живих ще шкода, бо не знати, хто перейде на Захід, а хто попаде так, як і я.

На другий день, в обідню пору, мене викликали до канцелярії і віддали всі мої речі. Тут уже чекав мій «знайомий» рудий майор, але його погляд нічого доброго мені не віщував. Мене посадили до «джіпа» і повезли в місто. Заїхали перед високий, з червоної цегли, будинок і казали висісти. Зі мною пішов і рижий майор. Відчинилася велика брама і я опинився на подвір'ї... Ліворуч із віконця показалось обличчя вартового.

Треба було пройти ще одну браму, перед якою стояв озброєний вартовий. Це був будинок УБП в Ряшеві. Відчинили й другу браму і ми вийшли на якісь сходи. Тут мені казали чекати. В будинку панувала гробова тиша. За кілька хвилин вернувся рижий майор із якимсь молодим товстим старшиною (як пізніше виявилось, це був майор Гриценко, шеф московської контррозвідки). Він заговорив до мене чистою українською мовою:

— Ну що? Попав полякам у руки?

— Я сам прийшов! — відповідаю.

— Прийшов тоді, як уже не було де дітись! Правда?

— Чому? Ліс великий, ще зелений...

— Знаю, тільки в ньому повно поляків!

— Є і поляки...

— Слухай, — почав майор Гриценко, — тобі в школу йти, а не в тюрму. Все можна зробити, але це залежить від тебе! — і він перейшов на московську мову: — Ну да... В якій групі був?

— В сотні Крилача-Сухого!

— Знаємо, це колишній український поліцист, но його вже нема...

В той час до нього підійшла якась жінка і сказала по-російськи:

— Кінчи з ним, я чекаю!

— Зараз, Надю! — відповів Гриценко і звернувся до рижого майора: — Заведи його в кімнату!

Вартовий поляк повів мене якимись сходами і ми прийшли до кімнати, в якій — на моє велике здивування — вже чекали той же майор Гриценко, полк. Дуда, комендант УБП і мій рижий «опікун». Мені казали сісти і Гриценко знову почав:

— Слухай, Цяпко, чи Грицько, я тобі вже казав, де твоє місце. Тепер від тебе самого залежить, що вибереш. Отже кажи, хто тебе прислав до нас і чого?

Мені аж дух заперло, але вдаю, що не розумію про що мова і відповідаю:

— Мене ніхто не прислав, я сам прийшов.

— У Службі Безпеки люди довірені, вони самі не зголошуються, а ти один із них! — відрубав Гриценко.

— Я ж кажу, що зголосився сам, бо хочу жити. Був у сотні, а не в СБ.

— Де ти був, — знаємо самі, а ти скажи нам, де залишив свого провідника Потапа?

— Він не мій провідник і не питайте мене про нього.

— Не вдавай дурака, ти з охорони Потапа. Де ваша криївка?

— Яка криївка? Сотня криївок не мала!
— Криївка Служби Безпеки! — гостро повторив Гриценко.
— Я ж не знаю!
— Не знаєш, чи не хочеш сказати?
— Я кажу правду!
— Але не з гідністю підстаршини УПА! — випалив Гриценко і зло-
радно глянув мені в очі.

Від його слів мені аж мороз пішов поза шкірою, але намагаюсь узяти себе в руки.

— Я вже сказав все, що знаю! — відповідаю.

— А може, хочеш поговорити з провідником Вишинським? Він тобі допоможе! — загадково запитав Гриценко.

Вишинський! Що з ним? Я миттю пригадав собі наші підозріння, але зараз же заспокоївся вісткою, яку недавно чув від провідника Потапа: він важко ранений лежить у перемиській тюрмі, а коли наші бойовики хотіли піти і викрасти його, провідник відповів: »Запізно, він уже до-горяє!« Тому спокійно відповідаю Гриценкові:

— А чому ні?

Комендант УБП кивнув головою рижому майорові й він вийшов. За кілька хвилин переді мною стояв... повністю здоровий і нахабно усміхнений Вишинський — районний господарський провідник, син священика з Лімної (справжнє прізвище Ярослав Гамілка). Якби я побачив свою небіжку матір, то не був би таким заскоченим, як появою Вишинського. Все стало ясним, я вже знав, хто сипле. А Вишинський, загикууючись, звернувся до мене:

— Ш-чо т-тут р-робиш, Цяпко? Де По-тап? К-кажи пра-вду...

Мною аж підкинуло і я відпалив:

— А де Кармелюк і Бен?

— Хто? — підхопив Гриценко.

— Запитайте Вишинського! Двох ройових із сотні Громенка, яких Вишинський судив за те, що хотіли на власну руку йти в американську зону! І такого підлого зрадника ви ставите мені за свідка? В нас він був прокурором, судив невинних людей, а тепер вислуговується вам і оббріхує інших...

— В-він мене об-ражає! — вигукнув Вишинський-Гамілка. Але Гриценко наказав йому негайно вийти з кімнати.

— Зрадник! — кричу услід Вишинському. Мене охопив такий розпач, що я не міг отямитися.

— Ну, що ж? Тепер бачиш, ми знаємо все про тебе і твого провідника! Починай зізнання спочатку. Ти з СБ? — тріумфував Гриценко.

— Ні! З боївки СБ...

— Як довго?

— Два роки!

— Потап був твоїм зверхником?

— Так...

— Де ваша криївка?

— Впала!

Слідчі почали перешіптуватись, вони згадували кілька разів Вишинського і я догадувався, що він всипав нашу криївку і слідчі змінили тему допитів.

— Яке завдання має СБ? — продовжував допит Гриценко.

— Таке саме, як і УБП.

— А яке завдання ти одержав від свого провідника, коли йшов до нас?

— Жодного!

— Твій ступінь?

— Вістун!

— За що і коли одержав?

— На підстаршинському вишколі, за пильне навчання.

— І за цільне стріляння до польських підстаршин! Правда? — втрутився полк. Дуда.

— На війні всі стріляють, для цього носять зброю.

Гриценко злорадно усміхнувся:

— Досить твоєї брехні. Далі слідство буде вести товариш майор, а ти кажи все, що знаєш, одержиш меншу кару на суді. Сам бачиш, що навіть ваші провідники зголошуються до нас і нічого не приховують! — Він устав, а за ним і полк. Дуда. Вже на порозі зупинився і хитро докинув: — Дивись, Орел, Гад, Вишинський уже зголосилися, а завтра зголосяться інші. Чому ж ти маєш терпіти? Ми дамо тобі гроші, будеш жити вільно, як і вони... А не розкаєшся, тебе чекає суд, дістанеш кару смерті! І за що? За твоїх провідників?! Вирішуй сам свою долю!

Гриценко чекав на мою відповідь, хотів використати мій хвилиний розпач... І раптом десь у глибині моєї душі я ніби почув голос провідника Потапа: »Цяпко, ти не Вишинський, ти не Гад, не Орел! Не зганьби чести українського повстанця-революціонера...« — »Не зганьблю, друже провіднику! — відгукнулось моє сумління. — Ні, друже провіднику, Цяпка не піде слідом Вишинського, Орла, Гада...«

А слідчі чекали відповіді на свою пропозицію, вони не знали, що в душі я розмовляю з провідником Потапом.

— Ну, як? Кажи! — не витримав комендант УБП.

Я здригнувся, немов пробудився із сну, і відповів:

— Я не маю що казати. Вишинський, Орел і Гад сказали все і ви знаєте більше, ніж я! — і раптом відчув, що мені спав тягар із серця, бо я залишився людиною-революціонером і не став падлюкою.

— Відмовляєшся? Пам'ятай, ти ще заспіваєш, як канарок, але буде запізно! — гримнув комендант УБП і вийшов з майором Гриценком. Вийшов і полк. Дуда. Я залишився із рижим майором. Деякий час він мовчав, а потім сказав:

— Ну, що ж? Будемо далі вибілювати твою брехню?!

Я вже бачив, що вони знають про мене багато, але інстинктивно відчув, що ще не все. Тому вирішив дати заплутані відповіді, щоб ні себе, ні інших не прозрадити.

— Хто у вас схвалював вироки? — запитав майор.

— Револьюційний суд УПА.
— А хто виконував?
— Це таємниця СБ і я її не знаю!
— А яка різниця між СБ і БСБ?
— СБ — орган порядку, в якому працюють люди з відповідною освітою, а БСБ — охорона, що складається з вояків.
— Але перевірених і певних?
— Не конче, кожного з них можуть кожної хвилини відіслати до сотні, з якої прийшов.
— А Вишинський каже інакше!
— Він підлабузнюється і говорить те, що вам подобається.
— Чому?
— Бо намагається здобути собі у вас опінію доброго вислужника, який розкався за своє минуле.

— Чи Вишинський має якісь особисті порахунки з тобою?
— Мабуть, має. Ми ніколи не любили один одного. Він був провідником, а я — звичайним стрільцем. Одного разу ми були посварилися і з того часу він готовий утопити мене в ложці води! — брешу.

Вечоріло. Я був дуже втомлений і голодний, а майор, ніби навмисне, їв хліб і ковбасу й ще більше подразнював мої кишки. Але я не просив у нього нічого. Нарешті, він також утомився, підсунув мені протокол і сказав підписати. Сховавши протокол до течки, заявив:

— Я своє зробив, а решта залежить від інших і від тебе, очевидно, якщо не будеш дурним!
— Я вже цілий місяць дурний!
— Чому?
— Бо добровільно до вас зголосився!
— І жалуєш?
— Тепер мені байдуже, бо що не сказав би — ви не повірите мені!
— Хіба ж тобі можна вірити? Ти ж брешеш із самого початку! Навіть сьогодні не сказав правди, але ми знайдемо спосіб розкрити твого рота!
— закінчив погрозою і дав наказ вартовому замкнути мене в пивниці.

Вартовий забрав від мене шнурівки і все інше, на чому я міг би повіситися. Але його »турботи« про моє життя були зайві, бо в пивниці, крім вугілля і голих стін, не було навіть гака, щоб повиснути на ньому. Крім цього, я й не спішився добровільно покидати цей світ. Тут були й »охоронці« — ціла зграя щурів, що до самого ранку не дали мені й очей заплющити.

Рано прийшов вартовий і завів мене до реєстраційного бюро. Тут списали всі мої речі, віддали мені цигарки і казали вартовому запровадити до камери число 2.

Камера число 2 була недалеко пивниці, у якій я просидів цілу ніч. Прийшов інший тюремний дозорець, глянув на мене вовком і наказав роззутися із моїх подертих черевиків. Потім вивів на коридор, заглянув у »юдаша« (віконце-очко), відчинив двері і я влетів до камери з »допомогою« його копняка.

В келії було в двох рядах понад двадцять в'язнів. Вони стояли, розібрані до пояса, і на мене вдарив сильний випар голих тіл. Я зголосився до старшого камери. Був це українець-перекінчик, Сташків по прізвиську. Він прискочив до мене і закричав по-польськи:

— За що посадили?

— За УПА! — відповідаю.

— Хто його знає? — звернувся Сташків до в'язнів.

— Я! — відіззався один із них, колишній стрілець із сотні Громенка, що належав до охорони отця Кадила.

— Хто він такий? — питає далі.

— Ходив з провідниками... — і стрілець раптом замовк, видно, хтось штурханцем дав йому знак, щоб тримав язика за зубами.

— Що маєш у кишенях? — і, не чекаючи відповіді, Сташків хотів обшукати мене. Я відскочив набік і сказав:

— В мене вже робили обшук вартіві, маю тільки цигарки. Ось беріть! — і простягнув йому.

В камері стало тихо. Сташків забрав від мене цигарки, дав кожному упістові по п'ять штук, в тому й мені, а решту сховав для себе й поляків. Узнявши від нього «порцію» своїх цигарок, я сказав йому:

— Я знав, що тюрма для злодіїв, але не знав, що і в тюрмі злодіям вільно красти!

— Що?! — заревів Сташків і кинувся на мене з п'ястками. На щастя, відчинилися двері камери й усі побігли на збірку. Я йшов останнім в ряді й не чув, що вартівий казав Сташковому, але коли ми вернулися до камери, він підійшов до мене і гукнув:

— Сідай на кіблю, там твоє місце!

Я сів, за кілька хвилин до мене несміливо підійшов один із в'язнів й каже:

— Нас тут 14 з УПА, а ти 15-ий. Решта поляки, що знущаються над нами.

— А влада що на це? — питаю.

— Вона ж нацьковує їх на нас і вони з насолодою наступають нам на горло. Будь обережним! — і тихо додав: — Вартівий сказав Сташкову про тебе так: «Не жалуй для нього своїх кулаків, він з найгірших!»

— Дякую за пересторогу. А тепер скажи, хто тут з наших!

— Я з Пашови, з Адміністраційної боївки, трьох із сотні Громенка, з них двох з охорони о. Кадила, що також арештований, двох із сотні Бурлаки, двох із сотні Стаха, двох із сотні Хріна, двох з Ярославщини, двох з Любачівщини. Бачиш отого пораненого в руку? Кажуть, він був харчевим у сотні Хріна, але не признається...

— А мене знаєш? — питаю.

— Я нікого не знаю, навіть сам себе! — А по хвилині усміхнувся і додав: — Та хто не знає Цяпки!?

Помалу почали підходити до мене й інші упівці. Вони віталися зі мною, а поляки зловороже приглядалися, покурюючи мої цигарки.

По каву нас пускали останніми, коли на дні залишилися самі згустки, а по обід і вечерю нас висилали першими, бо наверху була сама юшка-водичка, густіша зупа залишалася полякам. Але ми не нарікали. Одного ранку, закінчивши мити підлогу камери, я звернувся до пораненого в руку стрільця:

— Коли, друже, ваша рана була промита й перев'язана?

— Ще перед арештуванням. — відповів.

— Я зроблю вам перев'язку.

— О ні, не робіть цього, мені не вільно перев'язувати рани, поляки поб'ють вас за це! — почав просити поранений.

— Нехай б'ють, а перев'язку зроблю! — І я гукнув: — Хто з друзів має чисту сорочку?

— Цяпко, напитаєш собі клопоту! Але, як хочеш, чиста сорочка ось тут біля мене! — відповів друг К.

І справді, в його кутку була чиста сорочка, з якої я почав робити бандажі. Всі друзі збились разом і чекали, як zareагують поляки. А вони кололи мене своїми злющими поглядами, але не перешкоджали. Коли я вже прочистив рану і почав бандажувати (до речі, не рану, а купу дикого м'яса), один з поляків не витримав і крикнув до мене:

— Дурню, навіщо бандажуєш? Його й так сьогодні або завтра повісять!

— Пан не суддя! — відповідаю гостро.

Полячисько зірвався з причі й хотів кинутись на мене, але його стримали інші. А я спокійно докінчив перев'язку, не зважаючи на реакцію поляка. Це піднесло мій «авторитет» не тільки між стрільцями, а й між поляками. Навіть Сташків присмирнів, побачивши солідарність упівців. До речі, його також заарештували за співпрацю з УПА.

На другий день прийшов фрізер, посадив мене на крісло і моє кучеряве волосся посипалося на долівку.

Дальші допити відбувались у тому ж бльоці і вони, як казали, були остаточними. Кого викликали на допит, той уже не вертався до нас, його брали до іншої камери або на суд. Рішав прокурор, чи в'язень уже сказав усе і може стати перед судом.

Викликали і мене на допит. Слідчий, мабуть, був переконаний, що до моїх зізнань уже не треба нічого додавати, щоб мене засудити на смерть, тому тільки переписав їх і сказав підписати. На другий день рано мене з кількома іншими в'язнями повели до прокурора. Хоч «пан» прокурор був ще молодим «цуценям», але вмів так досконало оперувати «латиною», що аж вуха в'янули.

Переді мною ішов якийсь сивоволосий господар з Любачівщини, заарештований за те, що «знав, але не сказав». До мене долетіли слова «пана» прокурора, якими він накинувся на старого селянина:

— Скур... сину, бандите бандерівський, чого мовчиш?

— Та я, пане прокуроре, не винен! — виправдувався селянин, але прокурор перебив йому:

— Ви всі тепер невинні, а хто вбивав польських вояків?! — і крикнув: — Заберіть його! Наступний!

І так прийшла черга й на мене. Він зміряв мене злющими очима, заглянув у мої акта і запитав.

- І ти, бандитське насіння, також нічого не винен?!
- Не винен, пане прокуроре!
- А тут що? — і показав на мої акта.
- Не знаю, що там написано.
- Дурню! Це протокол з твоїм підписом і в ньому досить злочинів, щоб тебе негайно повісити!
- Можете й повісити, я безборонний.
- Скільки забив поляків?
- Я нікого не вбивав.
- А зброю мав?
- Мав!
- І ніколи з неї не стріляв?! — глумився прокурор.
- Стріляв, як утікав до ваших.
- А скільки набоїв вистріляв?
- Не знаю, п'ять, може десять!
- Ага, десять разів стріляв до польського війська! — тріумфував прокурор і почав щось нотувати в моїх актах.

Я проклинав себе і весь світ, що так по-дурному попав у пастку. Почав «в'яснювати», що стріляв до «своїх», а не до польського війська.

— Ти сам признався, що стріляв, а до своїх не стріляють! — засміявся прокурор і казав мене забрати.

Отак закінчилось моє слідство. Нас усіх вивели на коридор і заявили, що у випадку спроби втечі — конвоїри будуть стріляти без попередження. За брамою чекав цілий рій вояків КБВ з автоматами і кулеметом. Нас привели аж до замку й ми опинилися за іншою брамою, де нас «привітав» дикий вереск відділових.

На в'язничному коридорі нам казали стати в ряд до запису в тюремній книзі. Переді мною був греко-католицький священник, він відсувався від нас, видно боявся, щоб його не зарахували до «бандитів». Але лукава доля крутила нами всіма в одній каруселі.

Ми обидва увійшли до канцелярії останніми. Тут сиділа якась панька з розкуйовдженим волоссям і помальованими нігтями. Виглядала, як вовчиця. Побачивши священника, запитала його з обуренням:

— Скажіть, звідкіля тут набралось стільки українців? Адже перед війною я навіть не чула про них!

— Я не українець, я лемко! — відповів священник.

Мені стало соромно за нього, тому втрутився у розмову:

— Чи пані не читала історії? Гадаю, що ви народилися ще перед гітлерівською владою.

— Стули писок, блазню! — крикнула, розлютившись, як відьма.

— Колись блазні забавляли королів так довго, аж помінялися своїми ролями... — але я не скінчив, бо в тій хвилині відділовий вхопив мене за комір і викинув за двері. Я тільки чув, як він сказав до «лемка»:

— Ви ще гірші від тих божевільних молодиків, бо вони хоч знають, за що терплять, а ви навіть не знаєте свого походження. — І звернувся до секретарки: — Пиши, українець!

Коли прийшла черга на мене, той самий відділовий запитав:

— А ти хто?

— Українець!

— Знаю! Командир?

— Подивіться в акта!

— Не хочеш відповідати на питання? Це й так тобі нічого не може, бо таких як ти чекає петля! — і він показав пальцем на горло.

— Не забудь замкнути його там, де мух нема! — звернулася секретарка до відділового, записавши, де і коли я народився.

Нас загнали до камери число 17. В'язні обступили новоприбулих і почали випитувати, звідки кого привели і коли заарештували. До мене підійшов друг Тхір, бойовик провідника Карла. Привітавшись, сказав:

— Не дуже то мила наша зустріч, друже Цяпко, все ж радію, бо може довідаюся, що діється на Божім світі. Як довго сидиш у тюрмі?

— Вже місяць, а ти?

— Шість місяців! Як же попав до тюрми?

Я почав розповідати, але відчинились двері камери і відділовий викликав мене і »лемка«.

Священника дали до іншої камери, бо він не мав нічого спільного з нами, а мене посадили там, »де мух нема« — себто до темниці. На щастя, відділовий кінчив службу і випустив мене, ще й перестеріг: »Хочеш жити, тримай язика за зубами!«

Мене знову запровадили до камери і Тхір запитав:

— Де ж ти був?

— Там, »де мух нема«!

— За що?

Вислухавши розповідь про мою »пригоду«, Тхір каже:

— Е, то ще нічого, буває гірше! Коли в'язнична сторожа нудиться, викликає когось із в'язнів і саджає в »одиночку«, а тоді збереться їх кількох і »бавляться« в'язнем! Та це вже недовго!

— А далі що? — питаю.

— Повісять і все скінчиться!

До нас долучився друг Пімста із Дрогобиччини. Ми сіли в куточку і я розповів їм, як »зголосився« до поляків. Друг Тхір також розказав, як його зловили, а Пімста розповів про себе і свою сестру Ксеню, яку зустріла така сама доля, як і його. Під час розмови, я згадав Вишинського. Тхір запитав:

— Хочеш знати правду про Вишинського?

— Хочу, розповідай.

— Зачекай хвилину, — він пішов між друзів і зараз вернувся з двома бойовиками.

— Розкажіть Цяпці все, що знаєте про Вишинського!

- Ми вже розповідали! — відповіли, але Тхір настоював:
- Розкажіть ще раз, швидше час мине!
- Ти звідки? — питаю одного з них.
- З Ракови, моє псевдо Муха, був в Адміністраційній боївці.
- Ракову знаю, бував там! — кажу до нього.
- Я відразу тебе пізнав, — відповів Муха.
- А ти? — питаю другого.
- Коник.
- А чи не бачив я тебе десь у нашому районі?
- Бачив, друже Цяпко! — відповів Коник. — Ми вже давно знайомі.
- Що ж знаєте про Вишинського, коли ви обидва з інших теренів?
- Він і до нас заходив, — відповів Коник.
- Розповідай, Муха, — пригадав Тхір.

— Як мені відомо, — почав Муха, — в квітні цього року Вишинський на нараді командирів відділів УПА дістав доручення іти в Карпати до командира Рена і провідника Зорича по наказ. Вертаючись із наказом, він у Ліську зголосився до поляків. Вони зробили копію з наказу, а Вишинського пустили. В наші ряди він уже вернувся провокатором. Прийшовши до мого села, Ракови, зібрав усіх провідників на відправу до однієї хати, в якій була криївка. Під час відправи селяни повідомили, що до хати підкрадаються поляки. Тоді Вишинський запропонував усім учасникам відправи сховатися до криївки, але окружний провідник СБ Старий-Пастернак вирішив інакше — дав наказ вискакувати крізь вікно і пробоем дістатися до лісу.

Так провідники щасливо вирвалися із пастки, підготованої Вишинським. Він не втівав, бо був у змові з поляками, зрадивши своїх. Я стояв на варті й несподівано попав у руки поляків ще перед тим, як наші втекли з хати...

Під час розповіді Муха дуже розхвилювався, а я пригадав собі, що в нас була чутка, начебто Вишинський важко ранений і смертельно хворий... І раптом я зрозумів, що означала «хвороба» Вишинського.

— А тепер, Цяпко, послухай розповіді друга Коника! — сказав Тхір.

— З початком липня, — почав Коник, — з перемиського району до нас прийшов Вишинський із групою «бойовиків». Він знав кличку, тому дістався на пункт зв'язкових крайового провідника Стяга. Ніхто з них не сподівався зради і не знав, що «бойовики», які прийшли з Вишинським, це перебрані на повстанців поляки з УБ.

Провідник Стяг вийшов назустріч і зупинився в саду, тоді хтось із його охорони раптом збагнув, що тут пахне зрадою і в останню хвилину, коли поляки вже почали оточувати хату, в якій мала відбутися зустріч, перестеріг провідника. Так провідник Стяг вирвався з пастки, а я і зв'язкова впали жертвою Вишинського...

(Не знаю, чи правда, але згодом стрільці з Любачівщини оповідали, що завдяки Вишинському поляки викрили криївку-магазин провідника Стяга. Тоді сам ген. Жимірські прибув літаком, щоб намовити

провідника Стяга піддатися. Але провідник не прийняв його пропозиції і таємним виходом вирвався з криївки на волю. Поляки забрали архіви з криївки і автами вивезли до Варшави. Інші ж твердили, що провідник Стяг застрілився в криївці, щоб живим не здатися полякам. Скільки в тому правди, я не міг перевірити, бо одні підтверджували першу вістку, а інші другу).

Ще довго цієї ночі друг Тхір розповідав про тих друзів, яких страчено тут, у Ряшеві. Недавно поляки повісили Щура, з групи Карла. У Сяноці Щура були засудили на десять років тюрми, а потім одна полька з його села донесла на нього і його засудили вдруге вже на смерть. Присуд виконали негайно.

Наступного дня Тхора, Пімсту, Муху і Коника з нашої камери та вісьмох в'язнів з інших камер викликали на суд. Всіх їх, за винятком двох, засудили на смерть і вирок був виконаний чотири дні пізніше.

Засуджених на страту вішали на в'язничнім подвір'ї. Не раз уночі було чути, як їх випроваджували з камер. Смертникам в'язали руки за спиною і затикали уста, щоб не проклинали катів або не молились у голос. Усе ж опір і глухі зойки катованих, що їх виводили з камер, будили цілу тюрму і в'язні молилися за тих, що вже відходили в інший світ.

Ніхто не був певний за свій завтрашній день, навіть ті, що були засуджені, бо їх могли викликати вдруге на суд і засудити на смерть. Кожний знав, що нині забирають його друзів, а завтра — прийде черга на нього. Всі молилися до Всевишнього, щоб якнайшвидше закінчилися їх моральні муки. А коли наставав день, ми жили надією, що, може, вже сьогодні покличуть на суд і все закінчиться...

Ми вже знали, що нас буде судити військовий польовий суд »Г. О. Вісла« (»Група Операційна Висла«).

Після страти друзів Тхора, Пімсти, Мухи і Коника, я пересиджував дні й ночі в кутку й роздумував над своєю долею.

В мене не було ані крихітки надії на життя, але я не жалувал за ним, бо знав, що »своєї долі й конем не об'їдеш«. По зупу до котла ішов останнім, деколи хтось узяв дві порції і для мене не залишалось нічого, але я не сердився, бо тут були й молоденькі стрільці, які більше терпіли від голоду, ніж я.

(Далі буде)

УПІСТИ НА ЗАХОДІ

(Продовження, 4)

Мюнхен — велике й рухливе місто, на вулицях часто чути якусь нєнімецьку мову, найчастіше слов'янську.

Без великих труднощів Чумак знайшов будинок і кабінет Українського Допомогового Комітету. Тут побачив і досить багато людей, почув і їхні різні нарікання. Чумакові також виглядало все дивним. Чому б не дати людям праці у відбудові знищених війною країн? Чого жебрати для біженців по цілому світі, а з тієї жебранини більшу частину ще й розкрадають, поки вона дістанеться до таборів?

Не краще було й з тими приділами по таборах. Така система витворювала в людей рабські нахили, плекала в них заздрощі й ненависть між ними.

Чумак хотів побачити, як на практиці працює Український Допомоговий Комітет. Адже до Комітету напливало досить багато щедрих пожертв наших земляків за океаном. Уже на перший погляд можна було завважити роздутий адміністративний апарат на чолі з д-ром Смуком.

— Що хочете? — запитав д-р Смук Чумака.

Така дивна американська безцеремонна діловитість заскочила Чумака. Цікаво, подумав він, чому в тій установі бракує навіть елементарної увічливості?

Чумакові спав на думку польський генерал в Авґсбурзі та його аристократичні манери. Яка різниця між ним і д-ром Смуком, хоч вони обидва на високих становищах.

Він з'ясував д-рові Смукові всю справу з документами і просив, чи не міг би він якось допомогти упістам, або бодай порадити, де можна дістати документи.

— Це нелегальна і політична справа. Ми такими речами не займаємося, — відповів д-р Смук. Витягнув із кишені 5 доларів і поклав на столі перед Чумаком.

Чумак відсунув п'ятку і сказав:

— Пробачте, що забрав вам цінний час. До побачення. — І вийшов.

Вже в дорозі до Регенсбурґу він довго думав і порівнював жертвний, геройський нарід в Краю та деяких »самозбережників« власної шкури на еміґрації.

У Регенсбурзі Чумак зустрівся із своїми друзями — Бартлем, Петьою, Смиком і Лозою, а тоді зайшов на квартиру командира Громенка, і — як колись у відділі — зголосив по-військовому свій прихід.

— Сідайте, Чумаче, розказуйте, як живе наше вояцтво.

— Дякую, не погано. Загально люди ставляться до нас дуже добре, матеріально ми самозарадні завдяки крамниці, тільки справа з документами пекуча.

І Чумак розповів про зустріч із польським генералом та з д-ром Смуком.

Командир Громенко засміявся і запитав:

— Відколи повстанці ходять жебрати до польських генералів?

Чумак пустив цей докір повз вуха і запитав:

— Що нового? Чи є якісь вістки з Краю? Як тримається наша братія тут?

— У Краю відділи поділено на менші групи, — розповідав сотник, — боротьба триває далі. Недавно перейшло на Захід кількох повстанців із Ярославщини і з їхніх оповідань виходить, що й там тепер не легше, ніж було в Перемищині та Лемківщині. А на еміграції виникли якісь непорозуміння між Лебедем і Проводом ОУН, що погано впливає на низи, дезорієнтує їх і навіть викликає поділ думок між вояцтвом УПА.

Було видно, що командир дуже переживав це непорозуміння Лебеда з Проводом.

— Хто поділяє думку Лебеда? — запитав Чумак.

— Є кількох, — відповів командир, — а між ними і полковник Калина, що працював у військовій референтурі при Проводі. Саме за його посередництвом ми були пов'язані з Проводом.

Чумак поспішав до поїзду й тому запитав:

— А як справа з документами?

— Добре, що ви пригадали. Вже маю для вас чисті анкети документів. Постарайтеся їх виповнити підібраними іменами й прізвищами, датами народжень та відбитками пальців, а тоді перешліть їх інженерові С. Це наш старий революціонер і віддана людина.

Чумак забрав анкети, попрощався з командиром і подався на станцію. Вістки, що їх він почув від командира, дуже його турбували.

Поїзд їхав до Байроїту, ставав на кожній станції, а Чумак роздумував про непорозуміння між Лебедем і Проводом.

Цікаво, що сталося? Лебідь колись був одним з кращих у Проводі, а тепер пішов на такий крок. У сорок п'ятому році він залишив боротьбу в Україні й подався на Захід. Чому? Невже ж тут не було людей вести політику? Адже Я. Стецько чудово з неї вив'язувався і мав добрі успіхи. А в Краю, у тій велетенській боротьбі, людей із таким революційним стажем, який мав Лебідь, дуже бракувало.

Стахів і Прокоп його не дуже цікавили. Натомість про незнамого йому особисто полковника Калину він довго думав:

— Вояцтво рейдуючого відділу дуже здисципліноване і напевне підпорядкується командному складові, аж до цього полковника. Виходить, що дисципліна й підпорядкованість обов'язкові для всіх, крім самого полковника.

Із станції Чумак подався просто до табору. Ранок був холодний і мрячний, утомлений думками поклався до ліжка і заснув...

Пробудив його дзенькіт кухонного посуду. Повстанці обідали... Раптом пригадав собі, що він домовився зустрітися сьогодні з Танею. Швидко встав, зібрався і похапцем випив чашку кави з порошкованим молоком. Гудим, побачивши як Чумак поспішає, жартома запитав:

— Політичні чи торговельні справи тебе чекають?

Чумак усміхнувся і подався на умовлене місце. Вже здалека побачив Таню. Вона у гарному білому костюмчику, з торбинкою на плечі, з гарною зачіскою, повільно походжала по таборовому парку. Чумакові було прикро, що спізнився, тому почав запитом:

— Чи приймете, панно Таню, моє перепрошення за спізнення?

— Від цивіля може й прийняла б, а від вояка — ніколи! Постараюся відплатити спізненням на півгодини.

— З приємністю приймаю і вже радію, що обіцяєте другу зустріч.

Повільним кроком рушили в напрямі міста. Чумак задивився на гарну й статечну дівчину. Таня від шіснадцятного року свого життя сама, без батьків, перетривала воєнну хуртовину, а тепер здобуває собі освіту. Поведінка її дуже шляхетна. Має і добрий смак у власних переробках скромних приділових одягів на елегантні вбрання.

— Розкажіть, що нового в нашому політичному житті на еміграції, чи є якісь нові вістки з України?

— Невже вас цікавлять і такі питання? — здивувався Чумак.

— Так, це заслуга доктора М., — відповіла Таня. — Він наймолодший з емігрантів, здобув докторат і тепер дуже заподливно з нами працює.

Вони говорили про Легенду, Старуха, Грицяя, про першу конференцію УГВР, про завзятий бій охоронних відділів під час тієї конференції. Чумак довго розповідав, нарешті подумав, що його розмова виглядає більше на організаційну зустріч, ніж на побачення з дівчиною, тому хотів змінити тему, але Таня знову запитала:

— Ви ще не розповіли мені про вашу подорож до Мюнхену і Регенсбургу.

— Найцікавіше з цієї подорожі, — відповів Чумак, — було те, що я дізнався в Регенсбурзі: Провід уже оформляє наші документи. А в Мюнхені всі мої оббивання порогів наших легальних установ були безуспішні.

— Вістка про полагодження справи ваших документів дуже добра, сподіваюсь, що незабаром будемо бавитися на весіллях Гудима і Зірки.

— А більше нікому такого щастя не бажаєте? — нібито жартома запитав Чумак.

— Може і на вашому, якщо запросите, — відповіла Таня і глянула Чумакові прямо в очі...

Вони йшли під гору. Дорога зникла десь у парку, а з правого боку стояла велика, незвичайної форми будова. Це був театр Вагнера.

— Кажуть, — мовила Таня, — що в цьому будинку є найкраща, найакустичніша на всю Німеччину зала. Шкода, що ми не мали змоги побувати тут на концерті Руснака і Матіяша.

І розмова перейшла на наші театральні сили на еміграції.

Уже надвечір вони проходили гарним великим міським парком. Таня показала на якусь стару будівлю і сказала:

— Ось музей Вагнера, а он у тому домі, в парку, він жив.

За хвилину були біля могили Вагнера. Майже нарівні з покошеною травою лежала таблиця з написом.

Але Чумак того напису не читав. Він думав про інші могили:

— Знаєте, панно Таню, могили визначних людей — це сторожі й охоронці нових поколінь народу, тому ворог так безпощадно нищить наші могили. Над Сяном, біля Володзької, на гарній горі між лісами, був дуже великий цвинтар вояків УПА. Ця місцевість довго була недоступна ворогові. Там ми ховали наших героїв, а цивільне населення, переважно дівчата, перетворили той цвинтар на дуже гарний квітник із довгими рядами березових хрестів. На весні сорок сьомого року ворог кинув на цей терен сотні тисяч свого війська і по-варварськи знищив могили упістів.

На вулицях міста спалахнули ліхтарі, між великими деревами показалася на небі вечірня зірка.

Вони верталися додому замислені, кожне занурене в спогади...

У таборі Чумак відімкнув крамницю, Таня оглядала різний товар, а потім сказала:

— Як бачу, ваша крамниця багатшає.

Чумак узяв пачку цигарок, розкоркував пляшку славного в Німеччині яблучного соку і вони випили по склянці.

Вийшли надвір, над обрієм ніби завис жовтий місяць і він додав Чумакові відваги:

— Погляньте, панно Таню, який гарний місяць! Чи не вернутися нам до парку?

— А чому б ні? — запитом відповіла Таня. — Ще не пізно...

Була гарна тепла осінь. Удень снувалося по парку бабине літо, а тепер тут проходили закохані пари. Таня взяла несміливого вояка попід руку і вони поволі йшли стежкою в долину, до шумливого потоку. Через нього в кількох місцях були збудовані для пішоходів вузькі містки. Молодість і повний місяць дедалі більше додавали Чумакові відваги і він уже кілька разів притиснув до себе Танину руку, що лежала в нього на лікті. Випадково, чи може ні — Таня також притулилася до нього.

Спилися на мініатюрному, немов у казці, містку. З обидвох боків високі схили, з яких звисало густе гілля дерев. Понад містком, кілька метрів вище, був ще один місток, а ще далі — великий, залізної конструкції, залізничний міст.

— Як тут гарно! Погляньте, панно Таню: місток над містком, а там, вгорі, ще один міст...

Все це нагадувало Чумакові рідні, карпатські яри і він ще більше милувався навколишньою красою. Над глибоким яром, над деревами,

тисячі зірок, між ними повний місяць, як у Карпатах... Повстанський побратим...

Але тут не Карпати, всюди мирна тиша, а біля нього гарна й чесна дівчина...

Та його думки линули на Схід. Його бойові побратими десь у лісах, поранені, голодні... А інші може саме в цю хвилину зводять бої... А скільки їх за дротами, далеко...

Він просив Бога, щоб дав їм силу витримати, гаряче бажав, щоб вони здобули на своїй рідній землі право жити вільно й щасливо, як ось він, оцього вечора, відчуває себе щасливим у далекій Німеччині.

— Пане Чумак! — сказала Таня. — Я вже кілька хвилин вас спостерігаю, чи не могли б сказати мені, де ви в цю хвилину думками? Може з «нею»?

Чумак усміхнувся, притулив її теплу руку до свого лиця і промовив:

— Питаєте, чи кохав я в своєму житті? Хочете знати?

— Хотіла б, — відповіла Таня.

— Так, панно Таню, колись я був дуже закоханий... Вона була вчителькою, а я був її тринадцятилітнім учнем...

Таня засміялася, а потім, уже поважнішим тоном, запитала:

— А між тринадцятьма і двадцять'ятьма роками ви нікого не кохали?

Тепер уже без жарту Чумак признався:

— Так, любив Марійку. Але вона вже напевне проказала молитву за мою грішну душу... Вийшла заміж і, мабуть, уже годує своїх діточок...

— Чи тепер ви були думками з нею?

— Ні, Танечко! — Це вперше він звернувся до неї без величання «панно». — Я був думками з друзями і бажав їм щастя. Я хотів би передати їм хоч крихітку того щастя, що його відчуваю тут із вами.

Вона дивилася йому пильно у вічі, але не знайшла в них навіть тіні неправди.

Вечір ставав холодніший. Таня була легко одягнена, тому Чумак скинув свою блюзку й накинув їй на плечі.

— Та вам самому буде холодно!

— Я звик до холоду, панно Таню.

Він сперся плечима об поруччя містка, тримав обидві її руки в своїх і мовчки довго дивився на любу дівчину. Вона також дивилася на нього мовчки, а тоді сказала:

— Ви знову щось думаєте, мені невідоме...

— Ні, я просто дивлюся на вас, Таню, і бажаю, щоб цей щасливий вечір лишився в моїй пам'яті на все моє життя.

Замість відповіді, Таня притулила свою голову до його грудей... Чумак ніжно-ніжно пригорнув її до себе і їхні уста з'єдналися у довгому поцілунку...

Десь за парком у якомусь господарстві заспівав півень. Чумак поглянув на годинника, було вже по півночі й вони рушили до табору. Попрощалися і розійшлися.

Чумак довго не міг заснути, він був певний, що цієї гарної й чесної дівчини він ніколи не забуде. Але його турбувало невідоме майбутнє, незабаром, він знав, табори розпустять. Навряд чи придадуться йому його військові й торговельні знання у західньому світі. Найпевніше доведеться джаганом, лопатою або сокирою і пилою здобувати засоби до життя. Він — завжди втомлений, в подертому одязі, а у хаті злидні, діти голодні, помарніла від тяжкого життя Таня.

— О, ні! — немов прокинувшись від глибокого сну, майже вголос зойкнув Чумак. — Таку любов краще в зародку задушити.

Так диктував йому розум, але з розумом завзято змагалось серце.

*

Раненько Чумак уже був на ногах. Розподілив працю між своїх співробітників. В крамниці відбувався облік краму, а Чумак наздоганяв занедбане книговодство...

На другий день поїхав на закуп товару, а по обіді написав звіт до командира Громенка. Про непорозуміння «на горі» нічого друзям не говорив, хоч знав, що вони довідаються із преси. Він не хотів, щоб у його групі виникли дезорієнтація і непорозуміння.

Таня вже склала іспити і за кілька днів закінчить навчання. Він часто бачив її у гурті дівчат і хлопців на перерві, але чомусь уникав зустрічі, хоч думками завжди був з нею.

Одного дня Чумак одержав пакунок із шевської робітні, в ньому були гарні, замовлені Чумаком, спортові мештики. Вирішив передати їх Тані ще сьогодні. Знав, о котрій годині кінчається навчання і вийшов їй назустріч.

— Добридень вам!

— Добридень і вам!

Таня з докором дивилася на Чумака, а він ледве стримувався, щоб ось тут, прилюдно, не обняти її й поцілувати.

— Таню, як закінчилися твої іспити?

— Дякую, добре. Завтра попрощаюся із школою.

— Поздоровляю і з цієї нагоди маю для вас... для тебе подарунок.

— Навіщо завдаєш собі клопоту? Це ж непотрібно...

Вона взяла пакунок, подякувала, глянула Чумакові у вічі і сказала:

— Минулі дні ти був дуже зайнятий!

Йому стало прикро, але не виправдувався, вирішив довести свою гру до кінця відкритими картами.

— Таню, післязавтра субота, я хотів би піти з тобою на прогулянку й поговорити.

— Добре, завтра дістану атестат зрілості, а в суботу вже буду вільна, — відповіла Таня і запитала: — О котрій годині?

— О десятій рано.

— Добре, о десятій! Па! Ще раз дякую, — і показала на подарунок. Легкою ходою пішла сходами до своєї кімнати.

Чумакові стало легше на душі й він пішов на свою квартиру, де кипіло веселе вояцьке життя. Тут було кількох друзів і Гудимова

наречена, гарненька й скромна дівчина, що працювала сестрою в таборному шпиталі.

Чумак програв партію шахів із Дубом, нерозважно втративши королеву, бо думав про Таню. В кімнаті далі йшла завзята гра в шахи, а найбільше руху робили дорадники.

Чумак поклався до ліжка і роздумував, як погодити серце з розумом? З одного боку, розум казав йому, що він не сміє зав'язати світу цій чесній дівчині, а з другого боку — він не уявляв собі життя без неї. Тому вирішив:

— Завтра з'ясую їй все в найтемніших барвах і почую, що вона скаже.

Уранці він попрохав Нічного допильнувати крамниці й пішов назустріч із Танею.

За кілька хвилин перед умовленим часом Чумак уже чекав на неї. Був гарний, соняшний день, без хмаринки, ще й дуже теплий. Чумак не відчував докору сумління, що друзі працюють, а він узав собі один день на відпочинкову прогулянку. Адже він зробив усе, що міг для них, усі вже матеріально забезпечені. А Провід ОУН, з допомогою інженера С., переслав цілком добре оформлені документи, тож охочі, за дозволом Командування УПА, могли розпочинати клопотання про дозвіл на виїзд за океан до рідні чи до знайомих...

Його думки перервала поява Тані. Вона вибачалась, що трохи спізнилась.

— Таню, мушу тобі погратулювати, що навіть у таких скромних обставинах вмієш переробити свою скромну »гардеробу« і гарно вбиратися.

— Власне через цю »гардеробу« я і спізнилася. Поглянь, які в мене мештики!

— А міра? — поцікавився Чумак.

— Трохи завеликі, але то нічого. Я дала всередину підкладку з грубого паперу.

Вони пішли через парк, а далі польовою дорогою в напрямі лісу. Чумак сьогодні був досить стриманий, натомість на веселому обличчі Тані можна було завважити усмішку зрозуміння. Здавалося, вона розгадала його думки.

— Як ідуть військові й торговельні справи? — запитала.

— З військових залишаються тільки гарні спомини, а торговельні — добрі. Ми вже одержали документи і вояцтво вдоволене.

На великій гарній галяві, оточеній високими деревами, Чумак запропонував сісти. Таня скинула мешти, наділа темні окуляри й дивилася на чисте небо. Чумак мовчки дивився на неї, раптом вона зняла окуляри і глянула йому просто у вічі:

— Ти, здається, хотів зі мною говорити?

— Авжеж, але забув, побачивши тебе, — і він поцілував Таню.

Вона виглядала щасливою. За нею вже воєнна хуртовина і таборіві злидні. Школу закінчила успішно, тепер має друга, якого любить і знає, що він також її любить.

Чумак підвівся, скинув із себе блюзку, підслав Тані, а сам закупив цигарку і милувався її красою. А Таня втупила свій зір у небо, по якому ледь-ледь посувалися білі хмаринки, і знову запитала, звернувшись уперше по іменню:

— Юрчику, я чекаю, хочу знати про що ти хотів зі мною говорити.

Чумак обвів її ніжним поглядом, поцілував, а тоді почав:

— Таню, я не можу уявити собі мого життя без тебе. А з другого боку, не бачу можливості в сьогоднішній дійсності влаштувати тобі щасливе життя зі мною. Мое військо, як і торговельне знання припадуть мені в західньому світі хіба для товчення каміння на будові дороги десь по диких хащах. Я ж тебе люблю і не можу »ощасливлувати« життям жінки злиденного чорнороба.

Але його слова не засмутили Тані, навпаки — розвеселили. Із щасливою усмішкою вона кинулася йому на шию і ніжно поцілувала, як молода закохана дівчина. Потім пройшлася босими ногами по траві, поправила руками своє волосся, стала перед ним і почала говорити:

— Виглядає, що вояцькі рішення і торговельні калькуляції є стимулом твого життя. Від них у тебе залежать і любов та майбутнє родинне життя. Згідно з твоїми міркуваннями, наші старі емігранти, що не раз бували на дуже добрих посадах в Краю, а тепер на чужині — через трудні умови і незнання місцевої мови — працюють на тяжких нефарбових роботах, повинні покінчити із собою самогубством. А я знаю таких, що хоч убогі, проте веселі й щасливі.

— Дай мені свою руку, щебетухо, і не пропагуй нашої старої приказки »Якось то буде!« — промовив Чумак.

За хвилину вона запитала:

— Чому ти вирішив сьогодні розв'язати таку »проблему«?

— За кілька місяців наш табір буде розпущений і нас порозвозять по цілому світі. Уяви собі, Таню, що ми їдемо кудись за океан разом, а в нас немає засобів навіть на зарученевий перстень, не згадуючи весілля.

На Таниному обличчі світилася радість. Вона вирвала стеблину високої трави і сплела з неї дві маленькі обручки й жартома подала їх Чумакові. Чумак зрозумів жарт і сказав:

— Таню, я готовий ще сьогодні з тобою заручитися.

Вона споважніла. Подумала хвилину, подивилась на Чумака проникливим поглядом і простягла до нього руку, а він надів на її палець »персня« і поцілував. Таня глянула на свій »перстень« і запитала:

— Скажи, чим відрізняється цей перстень від металевого?

— О, багато чим. А насамперед тим, що металевий можна носити кілька місяців, а цей доведеться замінити на шлюбний.

Вона засміялася й кинула:

— Ходімо до табору, бо ти ще схочеш і звінчатися зараз.

Сонце ховалося за високими деревами, коли щаслива пара наречених верталася до табору.

На квартирі Чумак застав усіх своїх друзів, крім Нічного. Між ними побачив і майора Байду та булавного Лозу. Чумак зголосив свій прихід, а майор привітав його холодно:

— Я вже досить чекаю на вас, — сказав і продовжував свою мову до Чумакових друзів: — Раджу вам не в'язатися із партіями, мусите бути здисциплінованими і підпорядкованими тільки командуванню УПА. Пам'ятайте, УПА незалежна, підпорядковується тільки УГВР.

Чумак і ще двох інших упістів належали до ОУН, але уникали розмови на цю тему, щоб не викликати поділу між вояцтвом у таборі. Тепер Чумак дивився на цього здібного старшину і дивувався, що політично він такий відсталий.

— УПА — власність усього українського народу! — підкреслив командир Байда.

Він говорив далі, але Чумак уже не слухав, роздумував над тим, що почув:

Як розуміє майор Байда свій вислів, що УПА власність усього українського народу? Чи й різних Чернецьких та тих недовірків, які пишуть пасквілі на повстанців? Чи не розуміє командир, що УПА боролася за визволення цілого українського народу, але початки ідейних її основ походять ще від часів Визвольних змагань, започаткованих Міхновським і Коновальцем? Що героїська боротьба ОУН на протязі багатьох років виховала і загартувала молодь такою мірою, що вона, ця молодь, не завагалася поставити спротив двом великим імперіям?

Чи здає собі справу цей добрий командир, але наївний політик, із того, що стихійна боротьба сьогодні в Україні не могла б продовжуватися, якби не було тих загартованих відчайдушною боротьбою у підпіллі націоналістів і їх провідників, яких Бог нам дав у найтяжчий час? Адже саме вони зорганізували й провадили так довго цю завзяту смертельну боротьбу? Чи була б можлива ця боротьба без ОУН і її Проводу? Ось навіть він, Байда, був розгубився, коли в Перемищину й Лемківщину вступили сотні тисяч ворожого війська і він втратив зв'язок із вищим командуванням. Командири сотень командували своїми відділами, зводили численні бої і вели своє військо на Захід або й на Схід. А він, Байда, пустився у «рейд» без війська, тільки втрійку, з якої добрий виховник сотні Громенка, Зорян, в дорозі був поранений і дальша його доля невідома.

Командир Байда добре знав про дисципліну і загосподареність групи Чумака, тому, хоч йому й неподобалися Чумакові політичні погляди, він не відважився замінити його кимось іншим.

А час минав, не зважаючи на бездіяльність. Чумака часто запрошували в таборі до почесних президій різних свят і дефіляд, пізніше виявилось, що майже кожного разу були й такі, що «протестували» проти його участі в тих президіях, мовляв:

— Кого він репрезентує? »Яке« УПА? У нас тут багато старих, заслужених, високої ранги старшин.

На щастя, таких крикунів, що сіли на червоній калині і ні кроку далі, не було багато.

Кілька днів тому Чумак був на ювілейному прийнятті Угриня Безгрішного, а сьогодні пішов на ювілей нашого славного композитора Недільського.

У залі повно людей, промов і побажань ювілятові. Та ось хтось запропонував, щоб композитор Недільський сам диригував хором і оркестрою. Ювілят погодився і від понад сотні хористів та з великої оркестри залунали звуки пісні »Засяло сонце золоте...«

Чумак полинув думкою у Перемищину, в Курманські ліси, де колись ця пісня звучала ще величніше, а її луна долітала до самого міста.

Там у сорок шостому році закінчився підстаршинський вишкіл, учасником якого був і Чумак. Після вишколу відбулося велике свято, випускники підстаршинської школи складали присягу перед визначним членом ОУН і УГВР Орланом, а потім була дефіляда під музику й спів хору саме цієї пісні. Тільки тоді співало її кілька сотень повстанців, ще щиріше й могутніше...

Чумак у своїй уяві знову бачив лави повстанців, щиру присягу, і чув могутнє: »Засяло сонце золоте...«

З цієї вишкільної сотні лишилися серед живих самі одиниці, але їхні ідеї безсмертні...

Ще не втихли музичні акорди, як вибухли бурхливі оплески. Далі оркестрою вже диригував пан Цісик, а згодом під її музику пустилися в танець...

Вечір був дуже приємний і веселий, проте Чумакові чогось бракувало і він вийшов на подвір'я...

(Далі буде)

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«

НАДДНІПРЯНКА

ВОЛИНСЬКІ СВІТАНКИ

(Продовження, 2)

Остап вернувся з вечерниць розчарованим, мабуть правда, що чорний кіт приносить невдачу. З такими думками ліг на віз і міцно заснув.

Рано його збудила мати:

— Вставай, сину, люди вже до церкви йдуть, а ти ще спиш.

Остап швидко встав, помився, убрався й пішов до церкви. По дорозі зустрів дівчат, що говорили про когось і голосно сміялися. Він привітався, але вони чомусь раптом замовкли.

— Злякалися мене? Скажіть, з чого чи з кого сміялися, може і я посміюся? — запитав.

— Еге ж, мудрий, але як маєш охоту, то смійся. Остапа напевно знаєш, ми сміялися з нього, вчора його щось напевно укусило, бо прибіг на колодку, — сказала Соня.

— Мене нічого не укусило, але вкушу тебе за твій гострий язик, або... поцілую.

— Хто, ти? Хіба ж і ти вмієш цілувати?

— Не віриш? — і Остап несподівано поцілував Соню.

Вона такого не сподівалася, і хоч як Остап їй подобався, дала йому ляпаса.

— Маєш, мамин сину, ти думаєш, що я цілуюсь з кожним, кого зустріну на вулиці?

— Ну, не гнівайся, я тільки пожартував.

— Такі жарти не для мене, — і Соня ображено відвернулася від Остапа.

— Мабуть, проклятий кіт знову мені дорогу перебіг, але помиримся! — запропонував їй.

— Добре, — згодилася Соня.

Увійшли в церкву. З-за царських воріт було чути сильний чистий голос священика: »Оним, двері отворітеся«.

Церква велика, прибрана, образи прикрашені вишитими рушниками, рівно горять свічки, а перед образом Почаївської Божої Матері блимає лампадка.

Остап став на коліна, б'є поклони, молиться; від молитви йому стає на душі легко, здається, що виростають крила і він летить у безмежний простір до чогось хорошого, до незнаного.

Скінчилася утренья. Вертаючись до хати, Остап придивлявся до дівчат, шукав між ними Варки. Нема. Напевно не з нашого села, подумав.

Вже в хаті почав шукати книжки, хотів дочитати її, поки мати покличе на обід. Шукав, але не знайшов, нарешті пригадав собі, що забув її в лісі. Без слова подався у ліс. Ішов і насвистував... Дзвінко котився відгомін полями, а під ногами шелестіла трава, що виблискувала росю проти сонця. Вітер грався високим збіжжям, колихав морем суцільної зелені, що зливалася на обрії з небом, мерехтіла маривом. Між залитою сонцем зеленню майоріли могили... На небі час від часу появлялись білі хмаринки-«баранці». «Святий Петро овець гонить», — подумав Остап.

*

З чорними, розпачливими думками вибігла з хати Варка, батькові слова вогнем палили їй душу, рвали серце... Вона не чула й землі під собою, бігла щосили, бо їй здавалося, що за нею гнався Тиміш. Добігла до того місця, де вчора був Остап, впала на землю й дала волю сльозам, що перлинами котились по щоках і падали на траву, змішувались із росю... Сталося те, чого найбільше боялася. «Чого Тиміш вчепився до мене? — думала. Чи нема дівчат у селі, які радо пішли б за нього? Чому силою хоче одружитися зі мною, ще й батька підмовив? Ні, за нелюба не піду, дівкою до смерти залишусь, хату покину, але його не буду...»

Остап, побачивши Варку на траві, тихенько підкрадався, боявся, щоб знову не втекла. Та Варка за сльозами нічого не чула й не бачила. Остап зігнувся і легенько взяв її за плечі. Вона здригнулася, перелякано піднявши очі повні сліз.

— Що з тобою? Чому плачеш, хто тебе скривдив? — питав Остап.

І Варка навіть не зчулася, як розповіла незнайомому хлопцеві всю правду про себе й своє життя.

— Ну, заспокійся. Я з Тимошем поговорю. Він, кажуть, добра людина і силою напевне тебе не візьме! — запевняв її Остап.

Варці після цієї сповіді стало легше на душі. Інстинктивно відчувала, що Остап справді щиро хоче їй допомогти.

— Ти не гніваєшся на мене, що я так по-дурному вчора втекла? — запитала. — Потім я вернулася, але ти чомусь утік, залишивши книжку на траві. Я взяла її із собою і ось принесла тобі, — подала Остапові книжку й одночасно запитала: — Ти, мабуть, не з нашого села?

— Авжеж із нашого! Андрія та Параски син. Нагірняків знаєш?

— Знаю! Тепер догадуюсь, ти Остап, учишся у місті, а в селі звуть тебе гордим, кажуть, що цураєшся сільських дівчат, на вудичю ніколи не виходиш, мабуть, дивишся за панночками.

— Ха, ха, ха! — розсміявся Остап. — Он воно як, а я й не знав! Коли так, то й ти горда, бо також на вулицю не виходиш. Ось учора я був на вечерицях, але тебе не бачив.

— Я ж не маю в чому на вулицю вийти, — крізь сльози промовила Варка. — Добре, що твої батьки багаті, а я сирота, мачуха дбає тільки про свою дочку, мені ж недоноски дає.

— Пробач, я тільки пожартував. — Взявши її легко за плечі запитав: — Варко, а ти не втечеш сьогодні так, як учора? Я хочу тобі щось сказати, але боюся, що знову втечеш...

— Кажи, не втечу.

— Сам не знаю, що зі мною сталося, після зустрічі з тобою ночі не міг переспати. Учора ходив на вечерниці, сьогодні в церкві тебе шукав... Боявся, що вже ніколи не зустрінемося, не знав, де за тобою шукати... Варко, я кохаю тебе, не можу без тебе жити... Скажи, не проженеш мене від себе? Чи зможеш і ти мене полюбити?

Замість відповіді, з Варчиних очей дощем ринули сльози радості.

— Варко, промов хоч слово, бо умру з розпачу...

— Остапе, мені здається, що я увісні... Я мріяла про тебе цілу ніч, тому й до лісу прийшла...

— Ти кохаєш мене, Варко? Ох, який я щасливий! — майже вигукнув Остап і пригорнув її до себе.

Варка не знала, що з нею діється, вона цілувала його чоло, кучері, аж врешті їхні уста злилися разом у довгому поцілунку.

Початок їхнього кохання був такий щирий і ніжний, як соняшний промінь, чистий, як весняне небо. Здавалося, що й старі дуби весело усміхаються, довкола задзвеніло листя, а молоденькі берізки й тополі нахилили свої вершки, приглядалися їм, немов заздрісні дівчата. Навіть пташки співали гімн щирому кохання, що розцвіло дивною квіткою папороті цього травневого дня в серцях двох молодих людей і обіцяло їм щасливе майбутнє...

Тільки день чомусь спішився на ніч, на заході вже рожевіли позолочені сонцем хмарки, — це сонце прощало землю своїм теплим поцілунком свого вечірнього проміння.

— Остапе, мені пора додому, мушу йти, бо мачуха знову вчинить авантюру...

Остап немов пробудився із солодкого сну.

— Чекай, — сказав, — я проведу тебе.

— Ні, Остапе, побачить мачуха, то й до хати мене не впустить... — Вона поцілувала його, стрибнула через потічок і зникла в кущах ліщини.

— До завтра! До завтра! — навздогін гукнув їй Остап. — Увечорі чекаю тебе під старою грушею. Як не прийдеш — помру!

— Прийду, прийду-у-у! — відбилась луна в кущах.

*

Минули травень і червень, почалася спека, цвіли липи і пахло медом. Невтомні бджоли не гаяли ні хвилинки часу, завзято працювали, носили запашний нектар... Достигало жито, обважніле золотим зерном колосся хилило свої голівки, червоніли польові маки, синіли волошки.

Варці й Остапові дні минали в тяжкій праці. Зустрічались уночі... Ох, які чудові місячні й теплі українські ночі, переповнені пахощами липового цвіту й палким коханням молодих сердець...

Мачуха дала спокій Варці й у хаті ніби запанувала згода. Одного разу Остап зустрів Тимоша, щиро обидва поговорили і на цьому його сватання до Варки закінчилось.

А Варка невтомно працювала, нерозгинаючи спини: полола огородину, в'язала, складала сіно. Увечорі, справившись із хатньою роботою і повечерявши, бігла до своєї комірчини, вдаючи, що йде спати. А коли в хаті гасло світло, вона тихенько виходила й бігла в садок, де під грушею на неї ждав Остап. Він зустрічав її гарячими поцілунками, міцно тулив до себе, ніби боявся, що хтось забере йому кохану. Ніхто не знав про їхні зустрічі, тільки гілляста стара груша, місяць і ясні зорі у високому небозводі були німими свідками їхнього щирого і чистого кохання.

Але літо немов утікало від них, уже достигли яблука, груші, вже й збіжжя позвозили з піль.

Одного вечора Остап прийшов пізніше. Варка, як завжди, ждала його з нетерпеливістю, думала, що вже не прийде. Остап був сумний.

— Що сталося, Остапе? — тривожно запитала Варка.

— Кохана, я прийшов попрощатися з тобою, завтра їду до міста, час вертатися до гімназії.

— І не забудеш Варки в полатаній сорочці, не знайдеш собі панночки? — майже з плачем запитала.

— Нехай мене краще грім заб'є, ніж мав би тебе забути. Не плач, приїду на свята і піду до твоїх батьків сказати, що на весні, як закінчу науку, посватаю тебе.

Тяжке було їхнє прощання, не могли розійтись, аж небо, нарешті, зайнялось світанком. Остап пішов додому сумним, а Варка вбігла в комірку, впала на постіль і дала волю сльозам.

Коли Остап вернувся додому, на подвір'ї вже стояв запряжений віз. Брат Михайло виносив клунки і вмоцвав у соломі, а мати ще щось допаковувала. Батько ходив навкола, оглядав віз, обмацував упряж. Побачивши сина, запитав:

— Де ж ти був? Пора вже їхати!

А матір, глянувши на Остапа, аж руками розвела:

— Що з тобою, сину? Ти немов із похорону вернувся?

Остап мовчки зібрав решту своїх речей, подав їх братові на віз, а потім попрощався з батьком, поцілував матір, скочив на віз і рушив із братом у дорогу.

Весело покотився віз, постукуючи колесами по сухій дорозі. Мати стояла на воротях і махала хустиною, непрохана сльоза перлиною скотилась із її очей і впала на руку. Вона обтерла сльози кінчиком фартуха і пішла в хату робити порядки.

Їхали деякий час мовчки. Навколо жовтіла стерня, де-не-де чорніла свіжа рілля на зяб.

— Чого такий сумний, Остапе? Може, дівчину залишив? — допитувався Михайло.

Остап вдає, що не чує, але брат не був з тих, що задовільнялися мовчанкою.

— Ну, якого біса мовчиш? Може, гніваєшся на мене? Якщо так, то кажи за що, нехай знаю!

— Вгадав, дівчину залишив... — відізався Остап.

— Чию?

— Батькову і мамину, а тепер ще й мою.

— Мудрий, нема що й казати. Видно, що в гімназії учишся, — насміхався Михайло. — Хоч скажи, як вона зветься.

— Варка Антонова, Ількова сестра.

— А, Варка! Гарна дівчина, як же ти з нею познайомився?

— Сам знаєш, що вона на вечерниці не ходить, тож зустрів її у лісі, як дику козу.

— Ха-ха-ха! — засміявся Михайло і додав: — Та й ти не інший, завжди в ліс тебе тягне! Ну й дібрались ви обое, немов людей боїтесь...

Остап замовк, не відзивався і Михайло, кожний з них думав про своє.

Нарешті приїхали. Михайло зупинив коней, зіскочив із воза і гукнув:

— Мотре! Приймай гостей!

Їм назустріч вибіг маленький, кучерявий хлопчина, синок сестри... А за малим вийшла й Мотря і віталася із братами.

— А як там мама, тато? — допитувалась.

— Добре! Ось я привіз тобі від них повні кишені поздоровлень, а оце, казали мама, для внука, — і Михайло витягнув з кишені гостинця для хлопчини.

Малий ухопив гостинця і радісно щебетав, хвалився, що бабуса ніколи не забуває про нього.

Позносили з воза всі Остапові пожитки, випили чаю, а тоді Михайло попрощався і поїхав.

*

Одноманітне тепер Остапове життя. Вдень учиться, а увечорі пише Варці листи.

А для Варки почалися тяжкі й сумні дні. Робота не береться, все тягне її у ліс, бо там хоч досхочу можна поплакати. Прийде неділя, вона швидко справиться з роботою і йде до лісу. Тут сяде, перечитує Остапові листи і радіє, що його любов не згасає. Називає Варку голубкою і обіцяє — як приїде на свята — «зацілувати її на смерть». «Остапку, — говорить сама до себе Варка, — як би ти знав, як я за тобою сумую, хотіла б пташкою до тебе полетіти».

Гарні й соняшні дні минули. Вже снується павутиння, чорніють зорані ниви, а ліс зайнявся пожегом. Холодні язики осіннього полум'я вкрили дерева й кущі, мертве листя тихо опадає на землю й шелестить під ногами, сумно никнуть зів'ялі трави. З дубів опадають достиглі жолуді. І відірветься такий маленький, безпорадний жолудь, упаде на землю і лежить, чекає весни. Пригріє сонце і він пустить слабенький корінчик, цупко вчепиться ним вологої землі і за кілька років виросте

великий, могутній дубище. На весні він зеленітиме, влітку родитиме жолуді, восени сумуватиме, а взимку вбереться в білу пухнату одіж.

Дні і дні, і скільки тих днів? Вони немов побрались за руки з ночами і йдуть у невідоме... Варка їх карбувала тугою у серці, ждала Остапа.

Нарешті впав глибокий сніг, взяли морози і Варка вже не йшла до лісу. Вона пряла, вишивала, а як мала хвилинку часу — писала листи.

Зближалось Різдво Христове. В селах готувалися до празника, кололи свиней, пекли, варили, вудили ковбаси, білили в хатах. Варка цілий тиждень не присіла, тупцювала біля печі, прибирала, мила й у всьому помагала мачусі.

Перед самим Різдвом приїхав Остап. Він так стужився за Варкою, що тільки привітався із рідними і зараз побіг до неї. Ішов через городи, роздумував, що скаже, як прийде в хату. Ноги глибоко грузли в снігу і поки дібрався до Варчиної хати добре закріпив чуба. Але радісно билось у грудях серце, ось він побачить Варку... Остап не йшов, а біг підтюпцем і озирався, чи не бачать люди, ато засміють.

Антонова хата аж на другому кінці села, маленька, непомітна. За нею садок, а перед нею комора, комірка, збоку стайня, тік і клуня.

Антон після смерті жінки, що померла на тиф, одружився з Горпиною, що також повдовіла тоді, як і Антон. Її чоловік помер. Хоч Горпина мала воли, корови, гарну хату, проте сама була до біса препогана й лиха, тому в селі прозвали її «Ягою». Антон взяв і Горпину, бо хто ж піде за вдівця з купою злиднів і двома малими діточками? Вона продала свою хату і перейшла до Антона. Невдовзі їм народилася донечка, яку охрестили Наталкою. І ось тепер Горпина дбала тільки про Наталку, натомість Варку ненавиділа й готова була втопити її в ложці води.

Подивиться було на Варку — така гарна, що кращої нема в цілій околиці, а гляне на свою Наталку — погана, як і вона: коси руді, миршаві, лице в ластовинні, ніс як печериця, викапана мати. Злість охоплює Горпину і вона виливає її на Варку, знущається над бідною сиротою.

Антонові шкода дочки, та що зробить. Сварка з Горпиною не допомагає. Наталці сімнадцятий минав, вона також уже стежила очима за Остапом і сумно зітхала, коли тільки його зустрічала.

Але Остап не звертав на неї уваги, він навіть не знав, чия вона, аж тоді, коли познайомився з Варкою, часом вітався і перекидався з нею словом.

Так у Наталки зродилась іскорка надії: може, він посватає її? В неї ж багате придане, яким Горпина хвалиться по цілому селі, мовляв, я своїй Наталочці дам усе, що маю. Сьогодні вона побачила, як Остап проходив попри їхню клуню і в неї серце аж завмерло: «Невже до нас?» — подумала.

Остап увійшов у сіни, обтер чоботи із снігу і несміливо постукав до дверей.

— Увійдіть!

Він, мов не своїми ногами, переступив поріг, привітався і став біля порога, мнучи в руках шапку.

— Проходь і сідай! — сказав Антон, що сидів на лаві й направляв упряж.

Варка, почувши Остапів голос, виглянула на хвилинку, привіталась і сховалась у кімнаті.

В кухню вбігла Наталка, вона радісно защебетала до матері:

— Мамцю, до нас прийшов Остап, той, що про нього я вам уже казала! Ох, як він мені подобається! — зітхнула бідна дівчина.

Горпина і собі вийшла подивитися на Остапа. Стала, взявшись під боки, і згори позирала на нього: »Мабуть, закортіло багате придане«, — подумала.

— Дядьку Антоне, я прийшов до вас поговорити про вашу дочку... — несміло почав Остап...

Наталка мало не закричала з радості, а Горпина не витримала:

— Про це мене треба спитати. Я Наталки за кого-будь не віддам...

— Пробачте, тітко Горпино, я не про Наталку, а про Варку. Ми кохаємо одне одного і я прийшов просити вас дозволити мені заходити до вашої хати. Ще цього року, як закінчу науку, одружимося.

— Варко, ходи-но сюди! Ти чуєш, що Остап каже? — гукнув батько.

Прийшла Варка, опустила очі й тихо промовила:

— Це правда, тату, я люблю його, за нього готова віддати й своє життя.

Батько сердито глянув на дочку, але щось подумав і усміхнувся:

— Ти геть така, як твоя покійна мати, — і глянув на Горпину. Його погляд аж обпік її, вона знала, що Антон любив свою покійну жінку-красуню. Тепер її аж розпирала злість на Остапа. Як він посмів знехтувати її дочкою, таким багатим приданим? Чим йому допекти за таке зухвальство?

— А чи ти, Антоне, казав, що твоя Варка гола, як бубон? Що ти їй даси? Остапові батьки багаті, чи схочуть вони невістку з порожньою скринєю?

— Не журіться, тітко, я Варку люблю, а не те, що в скрині! — відповів Остап.

Наталка почувши, що Остап не до неї, а до сестри прийшов, вибігла з хати і гірко заридала. Остання ниточка надії увірвалась і вона вперше відчула ненависть до Варки.

Горпина також вийшла з хати, сердито грюкнувши дверми, навіть не попрощавшись з Остапом.

— Це добре, Остапе, що ти прийшов до нас, але що скажуть на те твої старі? — запитав Антон.

— Мама кращої невістки не бажають, а тато перечити не будуть, я знаю їх.

В хату увійшов Ілько:

— А яким це вітром занесло тебе до нас? — запитав Остапа, привітавшись.

— Бачиш, я ішов лісом і наткнувся на куницю, хотів зловити її, а вона втекла. І ось слід завів мене аж до вашої хати... Тепер прошу: віддайте мені куницю!

— Але котру? У нас їх аж дві! — засміявся Ілько.

— Ось ту, що стоїть! — і Остап показав на Варку.

— Не помилився, знав котру вибрати! — невгавав Ілько. — Але знай, за будь-що не дамо. Готуй добрий викуп, бо куниця, як князівна! Антон також усміхнувся і притакнув головою.

— Викуп буде, тільки куницю дайте. Дякую за згоду, а мені додому пора, бо щойно приїхав і навіть з батьками не наговорився. Прощайте, веселих і щасливих Свят! — і Остап пішов.

Варка вийшла за ним надвір.

— Остапе, яка я вдячна тобі, що ти прийшов ще сьогодні та розвіяв мою тугу і горе.

— Кохана, я бачу, яке твоє життя. Але не журись, восени заберу тебе. Моя мати зраділа, почувши, що хочу одружитися з тобою. Відколи Мотря вийшла заміж, вона все сумує і каже, що вже час, щоб котрийсь із нас невістку до хати привів...

Вони довго розмовляли, десь аж опівночі попрощались.

В хаті ще не спали, як Остап вернувся. Уся родина сиділа за столом. Приїхала на Свята і Мотря.

— Де ж ти, сину, так забарився? — запитала мати. — Навіть не вспіла на тебе подивитись, переступив поріг і відразу десь пропав...

— Він боявся спізнитись до Варки, — кепкував Михайло. — Не бачите, що навіть на мене не чекав, пішки прийшов. Бувало, якби я не приїхав по нього, то хто знає, чи й побачили б його між нами, а тепер сам прибіг, не витримав...

Мотря й собі пожартувала:

— Вже і я знаю, чому він так раненько вислизнув від нас. Рано встали, а Остапа вже нема, як вітром здуло.

— Гей, Остапе, захищайся, бо заклюють тебе! — обіззався брат Іван.

— Шукаєш протекції в Остапа? Даремно, нічого не скористаєш, він бідний, як церковна миш, — засміявся Михайло.

— А чия ж то Варка? Може, дяківна? — запитав Іван.

— Ні, Антонова, під лісом живе.

— А, знаю, я з її братом Ільком до школи ходила. Варка справді красуня, до такої варто й пішки йти! — докинула Мотря.

Ще довго світилось в Андрієвій хаті, аж зайнялось світанком, коли пішли спати.

Раненько Параска взялась готувати снідання, а Андрій пішов до худоби, дав їсти, напоїв.

— Ну, що ж, стара, ми з тобою вже дід та баба.

Старі раділи внуком, він бігав, верещав, кликав діду, бабо, брав дідову люльку, тягнув kota за хвіст, стягав скатертину, всюди сновигав

і встигав до всього діткнутися. А баба бігала за внуком і за кожний його вчинок цілувала.

Мотря сердилась на матір:

— Ви ж зіпсуєте мені Андрійка, де ж то видано, щоб дитині дозволяти все, що вона хоче?

Малий Андрійко був у центрі уваги всіх, навіть Остап бігав з ним по хаті, брав на плечі й голосно сміявся.

Надійшов довгожданий Святий Вечір. Напечено й наварено. На столах, у кухні, в коморі — пиріжки, ковбаси, пампушки, медяники та повно іншої всячини.

В хаті чисто, прибрано, на стінах образи, обвішані вишитими рушниками, а на покутті дідух...

Остап убрав ялинку, Мотря накрила стіл, поклала сіно під скатертину. Мати ставить страви на стіл, а їх сьогодні аж дванадцять!

В хату ввійшов Андрій із синами, всі засіли до столу, всім радісно, молитва сама проситься на уста, навіть Андрійко, хоч і малий, побожно склав рученята.

Після молитви, Андрій набрав ложку куті і кинув під стелю, порухував, скільки приліпилось зерен, бо стільки буде й полукіпків на полі. Остап засвітив свічки на ялинці й почалась святкова вечера.

В селі гамірно, всюди чути сміх. Діти поспішають обійти з вечерею усіх родичів. У їхніх рученятах вузлики, в них трошки куті і узвару. Дітей радо вітають у кожній хаті, обмінюються кутею і узваром та обдаровують ласощами і грішми.

Залунали й коляди: «Ой радуйся земле, Син Божий народився». На другому кінці села чути «Добрий вечір тобі, пане господарю»...

Отак аж до Водохрещі. А потім весілля і хрестини аж до кінця зими. А як прийде весна, зникне сніг із землі, кожний спішить на свою ниву орати, сіяти. Тоді кипить завзята робота, гульки закінчилися. Весна не чекає, треба працювати, скільки сил стане, бо тільки тоді влітку добре зародить. А радість яка: ідеш полем і колосся, налите золотом, кланяється тобі аж до землі, навіть стебельце шепоче тиху молитву. Коли ж подує вітер і заколише морем достиглого збіжжя розлогих ланів, коли обвіє тебе степовими пахощами, то на душі стає так радісно і весело, що очі й уста самі звертаються з подякою до Всевишнього.

Любуєшся своїм трудом, вдихаєш степові пахощі і дякуєш Всевишньому за Його дивні діла...

*

Минули свята, Мотря з чоловіком від'їхали, за ними Іван, а потім і Остап. Варка щодня виглядала листоношу, чи не гукає уже здалека:

— Варко, маєш листа від Остапа!

І знову минали дні, котились у безвість, немов восени перекотиполе. Наприкінці травня приїхав Остап, привіз свідоцтво про закінчення середньої освіти. Батьки раділи, що син не змарнував часу. Андрій хотів, щоб він їхав учитися далі, а мати казала: «Рішай сам, сину». Остапові було дуже тяжко прийняти батькову пораду, він же обіцяв

Варці, що цієї осені поберуться. Довго думав над тим і вирішив порадитись Варки. Вона відповіла:

— Їдь, Остапе, і вчись, а я почекаю. Як любиш, то й так моїм будеш.

Остап вирішив їхати до Відня і вступити до університету. Ціле літо завзято готувався до іспитів, помагав і в полі, а увечорі зустрічався з Варкою.

Хоч Варка і радила йому їхати вчитися далі, проте знала, що її доля стає страхітливою, як сама смерть. Знала, що він її не зрадить, а як скаже йому не їхати — не поїде. Але не хотіла, щоб через неї він відмовився від університету. »Хай їде, — думала, — а я піду в манастир. Як Остап закінчить навчання в університеті, тоді вона йому не пара, бо в неї ледве закінчена народна школа. Так, Варко, не судилось тобі щастя«, — і вмивалась сльозами. Її серце стискала туга, вона почала сохнути, марніти, згоряла як свічка.

Остап був заклопотаний іншими справами і не завважував, що з нею діється. Він хотів досягнути щось більше, здобути вищу освіту, але як тільки подумав про Варку, то відразу втрачав охоту до всього.

Варка далі твердо обстоювала своє рішення, щоб Остап їхав, хоч іноді питала себе саму: »а що ж буде зі мною?«

Минуло літо і зближався день від'їзду. Варці здавалось, що зближається її власний похорон, просила Бога, щоб допоміг їй не прозрадити своїх переживань...

Остап також ходив насуплений, немов осінній день. Йому здавалось, що прощається з цілим світом. Його мучили погані передчуття, що наганяли на нього страх. Вирішив ще раз піти до Варки поговорити, порадитись, може вона хоч одним словом заперечить, а тоді його й на шнурку ніхто не потягне.

З такими тяжкими думками йшов городами і майже волік за собою ноги. Був вже у Варчинім садку, як почув сумні слова пісні: »Тобі зозуля на весні кувала щастя, а мені вороння каркало сумне забудь, забудь мене«.

Остап відчув, що йому в серце немов хтось ніж встромив, тихенько закрадаючись, підійшов ближче.

Варка сиділа під вишнею, щось робила і співала, а з її очей річкою текли сльози. Вона сумно зітхала, виливаючи свою тугу піснею.

І аж тепер Остап заримітив, як вона змарніла, зів'яла, як квітка без води. Його огорнув невимовний жаль: »Який же я егоїст, тільки про себе думав, а вона ніколи мені не поскаржилась, нічого не заперечила, а все казала: Їдь, Остапе, і вчись, а я буду тебе ждати. Бідна моя Варко« — і він кинувся до неї, обняв і цілував її заплакані очі.

— Не плач, Варко, я не поїду. Пробач, що з мене такий егоїст і тільки про себе думав.

Варка не сподівалась, що прийде Остап, вона затривожилась: що ж тепер буде, як він побачив її сльози?

— Любий Остапе, на мене мачуха насварила і я тому заплакала. Не переймайся, їдь до Відня, ми думками будемо нерозлучні, — благала його.

— Варко, я не дитина, зрозумів усе. Так не поїду, як згодяться мої батьки, то поберемось і житимеш у нас. Інакше не поїду... Ти ж мені найдорожча у світі.

Остапові серце краялось із жалю і від думки, що Варка може захворіла, бо дуже змарніла. В ньому аж кров застигала на саму згадку, що він не пережив би, якби з нею щось сталося. Посидів трохи і заявив:

— Варко, я йду додому і скажу батькам, що мушу женитись або не їду!

Хоч як Варка просила, щоб не робив цього, нічого не допомогло. Остапове рішення було незмінне.

Увечорі, як батько вернувся із поля, Остап покликав маму і тата. Андрій сів біля столу, а Параска стояла по середині хати, схрестила руки на грудях й допитливо дивилась на сина.

— Ну, говори, що хотів, — обізвався Андрій.

— Тату, я мушу женитись... — почав несміло Остап.

— А що тебе так, хлопче, вкусило, що мусиш женитись?

— Не можу залишити Варки, вона ж помре із жалю...

— А можна знати, чому Варка помре? Ти ж не лишаєш її назавжди. А може... щось гіршого сталося... тоді кажи! Якщо так, то женись.

— Ні, тату, не думайте так, я хочу забрати Варку до нас, бо вона помре з туги. Погляньте, як вона змарніла, а я ще й не виїхав...

— Ну, стара, а ти що на це? — звернувся батько до матері.

— Я не заперечую. Варка золота дівчина, та й у хаті матиму поміч. Зрештою, вирішуйте самі.

— Як же, сину, залишиш молоду жінку? Що скажуть люди?

— Люди нам їсти не дають! Коли ж не хочете, щоб Варка жила в нас, то одділіть мене, — вже твердо відповів Остап.

— Якщо ти так уперся, то женись. А з весіллям як? — запитав Андрій.

— Можна і без весілля, просто звінчаємось і кінець!

— Мудрий ти сину, нема що й казати! А що люди говоритимуть? Як віддавав дочку, то панське весілля справив, а як женив сина, то й чарки не поставив... Весілля має бути, як Бог приказав. Іди до Варки і скажи, що завтра прийдеш старостів, а я піду до отця й на оповіди дам і про шлюб договоримось. А ти, стара, подбай, щоб знайшла молодичь до помочі. Треба ж напекти і наварити.

Остап з радости аж підскочив і побіг до Варки. Її родина саме вечеряла під хатою.

— Добрий вечір, смачного вам, — зніяковів Остап.

— А тобі що сталося? Напевно з дому вигнали й до нас на вечерю прибіг, — жартував Ілько.

— Дядьку Антоне, я прийшов до вас у дуже важливій справі. Як повечеряєте, скажу в чому річ, — ледве видусив із себе.

Після вечері батько Варки покликав Остапа в хату:

— Сідай і кажи, чого прийшов.

— Дядьку, я прийшов сказати, що завтра пошлю старостів до Варки, а в неділю повінчаємось...

— Хлопче, що з тобою? Як же так? Сьогодні вже вівторок, а ти думаєш, що я за день-два зроблю весілля? В мене нема нічого готового, навіть не думай...

— Весіллям не журіться, про нього мої батьки подбають, а ви тільки старостів прийміть і згоду дайте!

— Про згоду питай її, — і Антон вказав головою на Варку, — мені що, як вона хоче, то перечити не буду.

Остап попрощався і вийшов надвір, де на нього ждала Варка.

— Остапе, що ти задумав? Схаменись, їдь спокійно, як схочеш, то на другу осінь поберемось. Адже так швидко не годиться! — просила Варка.

Остап обурився:

— Не хочеш? Відкидаєш мене? Вибирай сама: тепер або ніколи!

— Любий, ти ж знаєш, що я кохаю тебе понад усе на світі, але чого спішитися?

— Варко, не рви мого серця, не завдавай мені ще більшого болю, мені й так тяжко. Скажи своє слово: так або ні!

— Добре, любий, хай буде по-твоєму, тільки боюся, щоб пізніше ти не нарікав на мене, що я тобі на заваді...

— Варко, зрозумій: я тебе люблю і ніколи не перестану любити...

— Ну, добре, любий, присилай старостів.

Остап зрадів, що Варка нарешті дала згоду, попрощався і веселий пішов додому.

А Варка довго дивилася йому вслід, аж він зник у темряві. Тоді тяжко зітхнула і подалась до своєї комірчини й почала роздумувати. Вона знала, що коли Остап одружиться, то не зможе вчитися, хоч і поїде. Як любить, затужить за нею і покине науку, а потім буде жалувати, що через неї зробив дурницю. І раптом вирішила піти геть, щоб ніхто не знав, де вона поділася. А Остап?.. Посумує, потужить, а потім забуде.

Зібрала свої убогі пожитки, зав'язала у вузлик, зодягнулась, ще раз обвела поглядом свою комірчину, прощаючись з кожним куточком, де минуло її гірке дитинство і дівування, освічене промінням кохання, що їй подарував Остап, і гірко заплакала. Взяла вузлик в руки і тихо вийшла з комірчини. Поглянула на хату, обвела зором подвір'я, садок, попрощала стару грушу, що була свідком їхнього недовгого щастя, зітхнула і швидко пішла геть.

Ішла, не оглядаючись. Сльози текли і туманом застеляли очі. Ніч тепла, високо в небі блимали зорі, а місяць освічував Варчину сумну тернисту дорогу... Але не було вороття. Вона рішилась і хоч як тяжко їй буде, пройде тим шляхом аж до самого кінця.

Вийшовши за село, обернулась. Стала на коліна і щиро молилась, просила Бога, щоб послав Остапові добру долю за його щире серце. »Простіть мені ви, тату, і ти, Остапе, я не могла інакше...« Перехрестилась тричі і пішла в невідоме, бо й не знала, куди йде...

Рано мачуха пішла до комірчини будити Варку. Відчинила двері й глипнула на ліжко — а воно порожнє. Почала кликати Варку, але подумала, що вона в загороді доїть корів. Пішла туди, потім шукала в садку, в городі. Варки ніде не було, тому вернулася до комірчини й щойно тепер запримітила, що й Варчиних пожитків нема.

— Антоне, Антоне, а ходи-но сюди! — кликала чоловіка.

— А чого тобі? — відгукнувся він.

— Дивись, Варки нема! Ні її, ні її речей, мабуть, з Остапом втекла! — торохтіла мачуха.

— Та чого їй утікати? Адже вчора Остап казав, що сьогодні старостів пришло!

— А де ж поділася? — і мачуха розвела руками.

Ілько, що в той час порався біля коней, почувши, що Варки нема, негайно побіг до Остапа.

Остап аж остовпів, не міг повірити, що Варка втекла. Не міг себе опанувати й тільки повторяв: »Варко, Варко, чи нелюбий я був тобі, чому ж ти мене покинула? Вернися, Варко, вернися...«

За Варкою шукали Антон з Ільком, шукали й Андрій, Параска, Михайло. Ходили по сусідніх селах, розпитували людей, перешукували ліс, але по ній і слід загинув. Ніхто її не бачив.

З журби Остап занедужав, цілий місяць пролежав, не їв, не пив. Параска ломилася руки з розпачу, вона все віддала б, щоб тільки Варка вернулася, бо бачила, що без неї Остап не може жити. Нарешті, вирішила піти до ворожки, щоб дала якогось зілля. Напувала ним Остапа з надією, що Варка вернеться, але вона не верталася...

В селі довго й багато говорили про Варку й Остапа... Нарешті замовкли й забули про Варчину втечу. Видужав і Остап, тільки втратив свою давню веселість. Ходив сумний, до нікого не говорив і все стояв на воротях, немов ждав когось.

Остапові батьки написали до Івана, він приїхав і забрав Остапа до Відня.

(Далі буде)

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

Марк ТВЕН

ОСОБИСТІ СПОГАДИ ПРО ЖАННУ Д'АРК СЬЕРА ЛЮЇ ДЕ КОНТА

(11)

Розділ XIX

НАШІ ОСТАННІ НАДІЇ ПРОПАДАЮТЬ

Жанну оскаржили за ересь, чарівництво та інші тяжкі злочини, зформульовані у дванадцятьох пунктах.

І ось її життя повністю опинилося в руках Кошона. Він міг негайно післати Жанну на костер і закінчити своє ганебне діло. Проте такий кінець Кошона не задовільняв, бо яку вартість мала б його архієпископія, якби нарід зрозумів, що пристрасні судді, по-рабському послухні англійському гарапникові, несправедливо засудили і спалили Жанну д'Арк, визволительку Франції? З неї зробили б мученицю, Жаннин дух устав би з попелу її спаленого тіла і дав би французам таку могутню силу, що вони викинули б у море англійську надвладу, а з нею й самого Кошона! Ні, повна перемога ще не досягнена! Провину Жанни треба обґрунтувати так, щоб усіх переконати. Але, де ж узяти переконливих доказів? Тільки одна людина на світі могла їх дати — це сама Жанна д'Арк. Таким чином виникла нагла потреба примусити Жанну, щоб вона прилюдно сама себе засудила.

Як же це досягнути? Вже багато тижнів витрачено, щоб Жанну підкорити, проте надаремно. Як же її зламати? Вже погрожували тортурами, вогнищем, — що ж ще залишається? Хвороба, смертельна втома і розпалений костер — ось що!

Задум хитрий, адже вона тільки беззахисна дівчинка, а хвороба і виснаження мусять на неї вплинути.

Кошон пам'ятав, що тільки нестерпні муки на дибі можуть вирвати в Жанни неправдиве визнання. Але, коли муки закінчатся, вона відречеться від вимушеного визнання.

Як бачите, Жанна сама навчила їх, що треба робити. Насамперед виснажити її, потім погрозити костром і коли нею опанує жах — примусити її підписати покайну заяву.

Але Жанна може вимагати, щоб їй прочитали обвинувачення, яке вона має підписати, а при людях не можна відкинути такого її домагання. Що ж робити, коли під час читання цього обвинувачення до неї знову вернеться мужність? Аджеж тоді вона відмовиться його підписати. Ну, це можна обійти: можна прочитати їй якийсь короткий, без значення, папірець, а одночасно непомітно підсунути для підпису

докладне, смертельне визнання-обвинувачення. Вона ж не вміє читати, і підпише.

Залишається ще одна небезпека. Навіть нещире й несвідоме Жаннине відречення від гріхів визволить її від страти. Тоді її можна замкнути до церковної в'язниці, але цього мало. Англійцям потрібна її смерть. У в'язниці чи на волі, Жанна завжди буде небезпечна, доки жива. Вона ж уже двічі пробувала втікати.

Тому Кошон вирішив обманути її всілякими обіцянками, щоб тільки зобов'язалася скинути чоловічий одяг. Потім він поставить Жанну в таку ситуацію, що вона не зможе виконати свого зобов'язання, а тоді вже буде нагода послати її на костер...

Так Кошон обдумав усі можливості, щоб виграти свою підлу гру. Вже можна визначити й день, коли зовсім безвинна і найшляхетніша істота у Франції загине мученицькою смертю.

Час був вигідний, фізичні Жаннині сили цілком вичерпані, а відомо, що який би не був сильний дух, він потребує і підтримки здорового тіла.

Тепер уже знаємо, що Кошонів плян був саме такий, як я тут подаю, але тоді про це ніхто не знав. Існують цілком певні відомості, що Варвік і взагалі англійські начальники, крім кардинала Вінчестерського, не були ознайомлені з пляном Кошона. Із французів про нього знали тільки Луазелер і Бопер. Деколи я навіть сумніваюся, чи й вони знали, але, — правду сказавши, — хто ж, крім них, міг мати довір'я в Кошона?

Звичайно засудженого на страту в останню ніч залишають у спокої, а Жанни, якщо вірити чуткам, не залишили. До неї пустили Луазелера і він пробув із Жанною кілька годин, вдавав із себе її приятеля, духівника, таємного прибічника французів і ненависника англійців. Переконував її »зробити єдине добро« — підкоритися Церкві, як і повинна вчинити добра християнка. Тоді вона вирветься з пазурів англійців, її перевезуть до церковної в'язниці, де буде під опікою жінок. Він знав, що торкається того, що найбільше боліло Жанну, знав, як мучила її присутність англійських вартових — грубіянів і богохульників, знав, що туманну обіцянку Голосів Жанна сприйняла, як визволення, яке дало б їй можливість ще раз піти на ворогів Франції і завершити свою велику місію, призначену їй Небом. Мав він й іншу мету: позбавити її сну та відпочинку, втомити й без того ослаблене її тіло, щоб вранці її виснажений і затуманений мозок не міг працювати, щоб їй тяжче було встоятись проти намовлянь, погроз і залякування костром, щоб їй трудніше було розпізнавати пастки й підступи, що їх вона швидко розгадувала, коли панувала над собою.

Вночі ми з Ноелем не спали, навіть не думали про сон. Надвечір пішли до головної міської брами, сподіваючись, на підставі туманного пророцтва Жанниних Голосів, що її визволення прийде в останній хвилині.

Вістка про те, що Жанна д'Арк, нарешті, засуджена і вранці її живою сплять на кострі, рознеслася як блискавка. Біля брами товпи-

лися люди, багатьох сторожа не пускала, особливо тих, у кого були сумнівні перепустки або хто не мав ніяких. Ми, хвилюючись, придивлялися до людей, однак ніщо не вказувало на те, щоб між ними були наші передягнені бойові товариші, ми не бачили ні одного знайомого нам обличчя. Коли, нарешті, браму замкнули, ми пішли геть, сумні й розчаровані.

Вулиці міста переповнені схвильованими людьми і дуже тяжко продиратися крізь них. Вештаючись без мети по місті, деś опівночі ми опинилися біля гарної церкви св. Уена. Площа перед церквою була освітлена смолоскипами й виповнена народом, а крізь юрбу був прохід, що його охороняли вояки, яким робітники носили на церковний двір дошки й дерев'яні бруси. Ми запитали, що тут будеється? Нам відповіли:

— Хідники й костер. Хіба не знаєте, що завтра рано тут сплять французьку відьму?

Ми відійшли, бо не могли дивитися, як готуються до Жанниної смерті.

Раненько ми знову були біля міської брами. Тепер наша змучена й розпалена фантазія перетворила надію на цілковиту певність. Ми почули, що має прийти і наставник абатства Жумьєж із своїми монахами. Наша уява перетворила тих дев'ятсот монахів на Жанниних вояків, їх наставника абата — на Ля Гіра, а може й на Дюнуа або й герцога Алансонського. Їх пустили без перешкод, юрба з пошаною розступилася, а ми стояли, затаївши дихання, із сльозами радості і гордості. Намагалися поглянути під капюшони, думали — якщо когось розпізнаємо — подати знак, що ми також вірні Жаннині вояки і прагнемо зустрітися з ворогом та загинути за неї. Ох, якими дурниками ми були! Але молоді люди вірять навіть у неможливе.

Розділ XX

ЗРАДА

Мене викликали виконувати свої обов'язки писаря. Примістили нас на підвищенні, що було побудоване на підвір'ї церкви св. Уена. Тут же засіли священики, знатні міщани і декотрі адвокати. Поблизу стояло друге підвищення, більше, встелене багатими килимами, з дахом, що захищав від сонця й дощу, з вигідними кріслами, між якими вирізнялося двоє. На одному з них сидів принц англійського королівського дому, кардинал Вінчестерський, а на другім — Кошон, єпископ Бове. На інших кріслах сиділи три єпископи, вікарій інквізиції, вісім абатів, шістдесят два монахи та благочестиві законники, які недавно судили Жанну.

Кроків двадцять далі ще одне підвищення — у вигляді стятої кам'яної піраміди з кількох ярусів, на ній стояв стовп ганьби, довкола якого було багато в'язок хворосту та дров. Біля підніжжя піраміди стояли три постаті в червоному — кат і його помічники. Близько них тліла купа головень, що вже перетворилася на жевріюче вугілля. Тут же були ще запасні дрова і хворост — цілих шість в'юків на високій купі. Подумати

тільки: з вигляду ми такі крихкі, що — здавалося б — нас дуже легко знищити, а виявляється, що легше спалити гранітову фігуру, ніж людське тіло!

Хоч кожний мій нерв боляче тремтів, коли я кидав поглядом на костер, проте очі мимовільно знову й знову верталися до нього, — ось так притягає нас усе жахливе.

Довкола підвищень і костра густою стіною, плече-в-плече, стояли англійські вояки, дебели, в блискучих сталевих панцерах. За ними розлилось море людських голів, кожне вікно й кожний дах, як далекошироко сягало око, чорніли від глядачів.

А одночасно панувала така тиша й непорушність, ніби все довкола вимерло. Навіть тиша видавалась зловіщою, повітря немов олов'яне, сонце вкрилося саваном із низьких грозових хмар, а над краєвидом блискали бліді блискавиці й час від часу глухо рокотав далекий грім.

Та ось, раптово, тишу порушили ще далекі, але знайомі нам звуки: короткі слова команди. Нарешті, людське море розступилося і показався відміряно-крокуючий загін. Я радісно здригнувся. Чи ж не поспішає Ля Гір із своїми молодцями? — Ні, це не їхні кроки. Ішли конвоїри, що вели засуджену. Мое серце болісно защеміло. Було видно, що Жанна дуже ослаблена, але її примушено йти, щоб ще більше втомити. Хоч дорога й недовга, тільки кількасот ярдів, проте вона була затяжка для того, хто багато місяців був закований у кайдани і відвик від руху. Жанна цілий рік пробула в холоднім, сирім підземеллі, а тепер її вели під час великої спеки, коли й дихати не було чим. Вона ввійшла до брами, хитаючись, а поряд із нею крокував мерзотник Луазелер, що — нахилившись — щось нашіптував їй до вуха. Щойно пізніше ми довідалися, що цього ранку він знову був у неї у темниці, намовляв її і обдурював брехливими обіцянками. Він і тепер продовжував своє ганебне діло, переконував Жанну погодитися з усім, що від неї зажадають, і запевняв, що все буде добре: її, мовляв, визволять із рук англійців і вона знайде притулок під могутньою охороною Церкви. О, який плюгавий негідник із жорстоким, безжалісним серцем!

Зайнявши своє місце на підвищенні, Жанна заплющила очі, схилила голову і так сиділа, поклавши руки на коліна, байдужа до всього. Вона бажала лише одного — спокою. Була знову бліда, аж біла, немов алябастрова статуя.

З якою цікавістю і жадобою вп'ялася очима зібрана юрба в цю крихку й делікатну дівчинку! І не дивно: нарешті, дивились на ту, яку так прагнули побачити, — дівчинку, що прославилася в цілій Європі, затемнивши своєю славою всі інші імена. Люди побачили Жанну д'Арк — чудо свого та всіх майбутніх віків. На обличчях здивованих людей я читав їхні думки: »Чи можна повірити, що така маленька істота, оця дівчинка, ще майже дитинка, з таким милим, добрим личком, брала наступом фортеці, мчала на чолі непереможного війська, громила одним своїм подихом англійську могутність? А потім довго самотня боролася

із найвченішими мужами Франції і знову була б перемогла, якби з нею провадили чесну боротьбу!»

Мабуть, Кошон почав побоюватися Маншона, спостерігши його прихильність до Жанни, бо на його місці вже сидів інший протоколіст. Отже, мені й моему патронові залишилося тільки дивитися на те, що діялося.

Здавалося, що вже досить душевних і тілесних мук для Жанни, але виявилось, що ще не все, дещо приховали аж на кінець видовиська. У таку задушливу спеку Жанну ще й примусили вислухати довжелезну промову проповідника.

Почувши перші слова проповідника, Жанна глянула на нього сумним, розчарованим поглядом і знову схилила голову. Уславлений своєю красномовністю проповідник Гійом Ерар у своєму казанні говорив про «дванадцять обвинувачень» (очевидно, брехливих). Він вилив на Жанну всю брехню, зібрану в тій посудині з отрутою, прозивав її, ображав, усе більш і більш скаженіючи. Проте всі його намагання були даремні, Жанна поринула у глибоку задуму і, здавалося, нічого з того й не чула. Нарешті, він виригнув із себе таку тираду:

— О, Франціє, як ти помилялася! Ти завжди була домівкою християнського благочестя, а нині Карло, що називає себе твоїм королем, став еретиком і віровідступником, повіривши словам і вчинкам лихої, погорджуваної жінки!

Почувши це, Жанна піднесла голову, в її очах на мить заграла блискавка. Проповідник звернувся до неї:

— Це я до тебе говорю, Жанно! Твій король віровідступник і еретик!

Жанна дозволяла ображати себе, скільки кому завгодно, — це вона могла стерпіти, але до останньої хвилини свого життя нікому не дозволяла сказати й поганого слова проти підлого і невдячного короля, який повинен був бути тепер біля неї, мечем розігнати на чотири вітри всю цю гидку тітку і врятувати свого найвірнішого й найшляхетнішого оборонця, якого будь-коли мали королі. Ось що він мав учинити, якби не був падлюкою. Жанна, почувши образливі слова на адресу короля, кинула проповідникові відповідь, яка підтвердила юрбі все те, що вона знала про її неупокорений дух:

— Клянуся своєю вірою, з готовістю віддати своє життя, що він — краший із християн і найстійкіший оборонець віри і Церкви!

Юрба відповіла на Жаннині слова громом оплесків, що дуже розгнівали проповідника. Він сам уже давно чекав оплесків для себе, а тут — оплески, але не для нього! Чого ж він так старався, коли нагороду одержала Жанна? Спересердя він аж тупнув ногою, крикнучи до начальника поліції:

— Присилуй її замовкнути!

У юрбі почувся регіт, бо люди втратили до нього пошану, побачивши, що він просить поліція захистити його від хворої, немічної дівчинки.

Одним своїм реченням Жанна досягнула значно більше, ніж проповідник цілою довгою промовою. Він зник і заплутався, тільки з

великим зусиллям міг знову продовжити проповідь, хоч вона була зайва: юрба складалася переважно з прихильників англійців і була проти Жанни, однак, одобривши думку Жанни, вона вітала її сміливість і розум, що учинила б і будь-кому іншому. Люди зібралися полюбуватися видовищем, хотіли побачити, як будуть спалювати дівчину, а тут проповідник своєю проповіддю відсуває те, на що вони чекають.

Нарешті, проповідник запропонував Жанні підкоритися Церкві, він був певним, що вона виконає його вимогу: Луазелер і Бопер переконали його, що Жанна вже повністю виснажена і не зможе ставити спротиву. І справді, здавалося, що Жанна вже цілком духово й фізично вичерпана, проте вона далі пробувала не піддаватися:

— Я вже дала відповідь моїм суддям, прохала передати всі мої слова і вчинки на суд папи. Тому відкликаюся до нього, а передусім — до Бога.

Знову сказала слова, подиктовані їй природною мудрістю, але вона не усвідомлювала собі їх повного значення. Тепер вони не могли врятувати Жанну, бо костер уже був готовий, а її оточували тисячі ворогів, все ж її слова примусили «служителів церкви» затремити й побіліти, а самого проповідника поспішно змінити тему. Не дивно, що злодюги поблідли: звернення Жанни до папи позбавляло Кошона права бути суддею і перекреслювало все те, що він із своїми прибічниками досягнув, і все те, що ще міг досягнути.

Потім Жанна повторила, що в усьому вона керувалася волею Бога, а коли проповідник пробував ще раз оскаржити короля і близьких до нього осіб, вона відповіла:

— За мої слова і вчинки не винен ні король, ні ніхто інший. Якщо в них є щось погане, то за все відповідаю тільки я!

Її запитали, чи вона готова відмовитися від тих своїх слів і вчинків, що їх судді визнали за гріховні. Жаннина відповідь знову викликала замішання:

— Нехай суддею будуть Господь і папа.

Що ж тепер робити?! Жанні пропонують передати її справу на суд Церкви і вона погоджується стати на суд перед головою Церкви! Що ж можна від неї ще вимагати? Що робити з тією її згодою, яка ніяк не пасує до їх ганебного пляну?

Стурбовані судді почали пошепки радитися і сперечатися. Нарешті, вони висунули дуже непереконливі аргументи, але єдині, що їх могли знайти в такій тяжкій ситуації: Папа, мовляв, дуже далеко, крім цього, нема потреби звертатися до нього, бо тут є судді, які також мають повновласті та репрезентують Церкву. В іншому випадку вони самі висміяли б такі свої претенсії, але тепер їм не було до сміху.

Юрба втратила терпець і почала голосно нарікати. Люди вже втомилися чекати в такій спекоті, а громовиця наближалася, блискавки все частіше блискали. Треба було якнайшвидше кінчати. Ерар, показавши Жанні заздалегідь приготований папір, вимагав, щоб вона підписала відречення.

— Відречення? Що таке «відречення»? — запитала Жанна.

Вона не знала й не розуміла цього слова. Массье пояснив їй. І хоч Жанна намагалася зрозуміти його, але сили вже покинули її і вона не могла схопити сенсу незнаних їй слів, тому з відчаєм і молінням заволатала:

— Я звертаюсь до Вселенської Церкви: мушу відректись чи ні?

Ерар закричав:

— Вибирай: або негайно відречешся, або будеш спалена!

Почувши такі страшні слова, Жанна підвела голову і вперше побачила костер та купу розжареного вугілля, що зловіщо полум'яніло в передбуряній півтемряві. Вона скочила на ноги і, немов захлиснувшись димом, говорила щось незрозуміле, вп'явши в юрбу свій розгублений погляд. Здавалося, що Жанна не сприймає дійсності і приголомшена якимсь жахливим сном.

Священики оточили Жанну, переконували і просили її підписати відречення. Тепер і юрба схвильовано зашуміла.

— Підпиши, підпиши! — невгавали священики. — Підпиши, підпиши, врятуєш своє життя!

А Луазелер нашіптував їй до вуха: «Роби так, як я тобі радив, не губи себе!»

Жанна жалісно відповіла:

— Не треба, не треба спокушувати мене!

Судді теж приєднали свої голоси до того хору. Здавалося, що навіть їхні залізні серця пом'якшали:

— Жанно, нам шкода тебе! Відречися своїх гріхів, бо інакше будемо змушені виконати присуд.

І в цей же мент із судівського підвищення залунав зловіщий голос — це Кошон урочисто почав читати смертний присуд.

Жанна вже не мала сили боротися, вона розгублено глянула довкола, потім помалу стала на коліна, схилила голову й сказала:

— Я підкоряюся.

Їй не дали часу спам'ятатися, бо знали, що це небезпечно. Як тільки Жанна сказала «Я підкоряюся», Массье зараз же почав читати їй текст відречення, а вона несвідомо повторяла за ним, усміхаючись: видно, думки її були далеко, в якійсь щасливій країні.

Короткий, на шість рядків документ, прочитаний Жанні, відклали набік, а на його місце підсунули інший, значно довший. Нічого не помітивши, Жанна поставила під ним хрестик, несміло вибачаючись, що не вміє писати. Але секретар англійського короля хотів зарадити й цьому: він почав водити її рукою і написав її ім'я — «Жанна».

Ось так вчинено ганебний злочин, обманено Жанну. Вона підписала, але що? Жанна не знала, але знали інші. Вона ж підписала документ, у якому визнавала себе винною у чарівництві, у зв'язках із нечистою силою, в брехні, в опоганенні Бога та Його святих, у жадобі крові, в

підбурюванні до бунтів, у жорстоких і злих вчинках під впливом диявола; крім цього вона зобов'язувалася одягнути жіночий одяг. Були ще й інші зобов'язання, але вистачить і згаданих, щоб Жанну погубити.

Луазелер протиснувся до неї і хвалив її за добре рішення, але навряд, чи вона чула, що він говорив, бо була немов уві сні.

Тоді Кошон заявив, що відлучення Жанни від Церкви відкликається і вона знову вертається до її лона, може користуватися усіма церковними ласками. Почувши це, Жанна зраділа, але її радість була коротка. Твердим голосом Кошон додав:

«... А щоб покалася за свої гріхи і не вчинила інших, вона засуджена на вічне ув'язнення, буде жити хлібом скорботи і водою розкаяння».

Вічне ув'язнення! Про це Жанна ніколи й не думала, не чула вона таких натяків і від Луазелера та інших. Луазелер просто обіцяв, що «їй буде добре», а Ерар, що перед хвилиною завзято намовляв її підписати відречення, ясно й недвозначно казав, що вона вийде звідтіля *вільною*.

Деякий час Жанна стояла приголомшена, мовчазна, а потім з полекшою згадала, що — згідно з обіцянкою самого Кошона — вона стане в'язнем Церкви і їй дадуть жінок, замість чужинецьких вояків. Тому звернулася до священників і з сумною покірливістю сказала:

— Ведіть же мене до вашої в'язниці, Божі слуги, не залишайте в руках англійців, — і, піднісши свої кайдани, була готова йти.

Але Кошон зареготався і кинув жорстокі слова:

— Відведіть її туди, звідкіля привели!

Бідна обманена дитина! Стояла, як убита, знищена! Її обманули, продали, — щойно тепер вона зрозуміла...

Серед тиші почався гуркіт барабанів і Жанна в цю мить згадала про чудовне визволення, яке обіцяли їй Голоси, — це я прочитав на її осяянім обличчі. Але коли побачила своїх в'язничних конвоїрів, світло на її обличчі погасло... Вона почала тихо хилитися то вперед, то взад, а її страждання розривали серце. Пішла в супроводі конвоїрів, закривши лице руками, гірко ридаючи.

Розділ XXI

ПОЧАЛИСЯ НОВІ МУКИ

Тяжко сказати з певністю, хто — крім кардинала Вінчестерського — був засекречений у таємну гру Кошона. Тому можете собі уявити здивування юрби і духівництва, побачивши, що Жанну д'Арк забрали з костра живою. Отже, вона врятована, а їх даремно так довго мучили нетерплячим жданням.

Деякий час ніхто навіть не ворухнувся, не промовив ні слова, — таке велике було здивування. Не вірили, що костер був приготований безцільно і його жертва ось так вислизнула. Та ось настав вибух загальної лютости: лунали прокльони, обвинувачення у зраді, полетіли й камін-

ня. Один із них мало не вбив кардинала Вінчестерського — дуже близько пролетів біля його голови. Той, хто кинув каменя, не винен, що не поцілів, він був дуже схвилюваний, а в таких випадках рідко щастить попасти в ціль. Зчинилися шум і замішання. Один із капелянів кардинала так розгарячився, що образив і самого єпископа Бове: розмахуючи кулаками перед самим його носом, він закричав:

— Клянуся Богом, ти зрадник!

— Брешиш! — відповів єпископ.

Якже так, Кошон зрадник? Зовсім — ні! Такого обвинувачення, та ще й з боку англійців, Кошон заслужив менше, ніж будь-який інший француз.

Граф Варвік також не міг опанувати себе, він був хоробрим вояком, але отак хитрувати і обманювати не вмів. Своє невдоволення висловив з вояцькою прямою: заявив, що англійського короля обдурено, а Жанну д'Арк хитрістю визволено від костра. Але хтось шепнув йому:

— Не турбуйтеся, мілорде, незабаром вона знову буде в наших руках!

Приємні вістки розповсюджуються так само швидко, як і погані. Можливо, що саме ця вістка й облетіла зібрану тут юрбу, тому нарікання раптом замовкли і люди почали розходитися.

Це був четвер 24-го травня.

Ми з Ноелем почували себе щасливими, бо Жанна врятована. Ми ж не знали, що це ганебна пастка-зрада. Жаннине життя врятоване — і цього для нас було досить. Франція напевне почує про нинішні події, а тоді бережіться вороги! Її геройські сини тисячами, десятками тисяч зберуться під бойові прапори і завирують, як океан під час бурі: кинуться на прокляте місто, немов нестримний океанський приплив, і визволять Жанну д'Арк! Ще яких шість-сім днів — отже, тиждень! — і вдячна Франція у праведнім гніві з грюкотом постукає до брами Руану! Тому будемо рахувати години, хвилини й миті! О, який щасливий, благословенний день! Як наші серця співали в наших грудях!

Так, наша молодість породила безмежну наївність!

Може думаєте, що вимученій полонянці дали відпочити й заснути, коли вона, напруживши останки своїх сил, допленталася до своєї темниці?

Ні, їй не дали спокою, за нею гналися, по її слідах, як кровожерні пси. Кошон і кількох його прибічників негайно подались до її камери. А Жанна була повністю вичерпана фізично і психічно. Їй пригадали, що вона підписала відречення, що дала деякі обіцянки, наприклад, одягнутися по-жіночому, і якщо не виконає їх, то тепер Церква кине її у вічне пекло. Жанна чула їх мову, але нічого не розуміла. Як людина, що вип'є сонного зілля, прагнула лише одного — заснути, відпочити, залишитися на самоті. Майже несвідома того, що робить, вона виконала всі вимоги своїх катів — одягнула й жіночий одяг, що його принесли їй Кошон і його прибічники. Потім, прийшовши до свідомости, вона не могла пригадати собі, коли і як це сталося.

Кошон відійшов задоволений і щасливий. Адже Жанна без заперечення одягнула жіночий одяг, офіційно стала попереджена, що її чекає, коли знову провиниться, і то при свідках. Отже, він досягнув стільки, що більше й не треба.

А що буде, коли Жанна нічим не провиниться?

Тоді треба примусити її провинитися.

Мабуть, Кошон натякнув англійським сторожам, що відтепер можуть безкарно знущатися над бранкою, про що влада й не знатиме. Напевно так, бо сторожі негайно взялися за своє діло і з того дня Жаннине життя у в'язниці перетворилося у пекло. Не вимагайте від мене докладного опису, бо я неспроможний цього зробити.

Розділ XXII

ЖАННА ДАЄ ФАТАЛЬНУ ВІДПОВІДЬ

Для мене й Ноеля п'ятниця і субота були щасливими днями. Ми захопились нашою чудовою мрією про Францію, яка ось-ось прокинеться і виступить у похід... Вже наближається до Руану, вже нищить огнем усе вороже і незабаром визволить Жанну! Ось так ми мріяли, наші голови горіли, а ми дуріли від надхнення і гордості... Я вже казав, що ми були молоді й наївні.

Нічого не знаючи про те, що відбулося увечорі у в'язниці, ми думали, що коли Жанна підписала відречення і її знову прийняли до лона милосердної Церкви, то тепер з нею будуть добре поводитися і її доля покращає. Заспокоєні й задоволені, ми будували пляни, мріяли взяти участь у її визволенні і впродовж тих двох днів були такі щасливі, як ніколи раніше.

Настав недільний ранок. Я прокинувся, радіючи гарною погодою, і знову почав мріяти. Про що? — Ну, очевидно, про визволення Жанни, про інше й не думав. Я був цілком полонений думками про її визволення.

І ось, раптом, почув із вулиці голос, а коли він наблизився — зрозумів і жахливі слова:

— *Жанна д'Арк знову попала у ересь! Тепер уже кінець проклятій відьмі!*

Моє серце завмерло, а кров у жилах зупинилася. З того часу минуло вже понад шістдесят років, але ще й тепер той злорадний голос звучить у моїй пам'яті так яскраво, як звучав у моїх вухах у той давноминулий літній ранок. Так якось дивно ми створені: щасливі спогади безслідно зникають, але надовго залишаються ті, які роздирають серце.

Незабаром цей голос підхопили інші, а далі — загули десятки й сотки голосів. Здавалося, що злорадні вигуки виповняють цілу околицю. Бігли люди, лунали веселі вигуки, вибухи грубого реготу, таракхит барабанів, далекий рокіт переможної музики, що опоганювала святість недільного дня.

Біля полудня Кошон викликав Маншона і мене до в'язниці. Англійцям і їх воякам знову здавалося, що тут стався обман; ціле місто схвилюване, ми бачили це з вікон: всюди було видно піднесені кулаки, захмурені й злі обличчя, пливли бурхливі потоки людей.

Виявилося, що справи в замку дуже погані: зібралася велика юрба людей, які чули про нові Жаннині провини і сприйняли їх за нову попівську видумку. В юрбі було багато й п'яних англійських вояків і вони швидко від слів перейшли до діла: схопили кількох священиків, що пробували увійти до замку, і вони ледве вирвалися живими з їхніх рук.

Маншон відмовився йти до в'язниці, заявивши, що й з місця не рушиться, доки Варвік не загарантує нам безпеки. Наступного ранку Варвік прислав охорону і ми пішли. Вояки захищали нас від тілесних ушкоджень, все ж, поки ми протиснулися до замку, зазнали багато образ. Я терпеливо витримував усе, таємно думаючи: »Пострівайте, хлопці, за чотири дні ви заспіваєте інакше. Ось коли я вас радо слухатиму!«

Я всіх їх уважав уже за мерців. Чи ж багато з них врятується, коли прийдуть наші визволителі? Напевно небагато і кат упорається із своїм завданням за півгодини.

Чутки виявилися правдивими. Жанна порушила свої зобов'язання, вона знову сиділа перед нами в чоловічому одязі, закута в кайдани.

Нікого не обвинувачувала, вона ніколи не звалювала вини на тих, що були тільки слугами й виконували наказ своїх панів. Її розум знову прояснився, вона зрозуміла, що вчора вранці її підло ошукали, бо така була воля їхнього пана — Кошона.

А сталося ось що: в неділю вранці, коли Жанна ще спала, один із вартових украв її жіночий одяг, поклавши на його місце чоловічий. Прокинувшись, Жанна побачила, що її одягу нема й почала просити вартових повернути їй жіночий одяг. Вартові відмовилися, вона настоювала, вияснювала, що їй заборонено одягатися по-чоловічому. Але всі її прохання були даремні, а вона мусіла в щось одягнутися, бо соромилася вартових. Крім цього зрозуміла, що їй однаково грозить смерть, якщо проти неї застосовано таке віроломство. І Жанна одягнула заборонений одяг, хоч знала, чим це все закінчиться. Бідненька, вона вже втопилася нерівною боротьбою.

І ось тепер ми пішли до неї разом із Кошоном, вікарієм інквізиції та ще кількома суддями. Побачивши Жанну змученою, пригніченою, в кайданах, я аж затремтів. Просто не міг повірити, що Жанну знову оскаржили, бо моя свідомість не сприймала такої підлости.

Так, Кошон повністю переміг. Його подразнене, стурбоване і скисле обличчя, тепер виявляло безтурботне задоволення. Його багряно-плямиста фізіономія мала злорадно-святковий настрій. У своїй довгій мантиї він з повагою наблизився до Жанни... Зупинився, розкročивши ноги, і довго стояв, любуючись виглядом своєї нещасної жертви,

завдяки якій він досягне високе становище в Церкві на службі шляхетного й милосердного Ісуса, Господа нашого і Спасителя, якщо англіїці здійснять дану йому обіцянку, бо він сам своїх обіцянок ніколи не дотримував.

Судді почали допит. Один із них, Маргері, людина спостережлива, але й необережна, запримітивши, що Жанна знову в чоловічому одязі, сказав:

— Тут щось не так! Як же вона могла одягнути цей одяг без сторонньої допомоги? А може, сталося ще й щось гірше?

— До сто чортів! — скажено заревів Кошон. — Тримай язика за зубами!

— Арманьяк! Зрадник! — закричали вартові й спрямували свої гострі піки до нього. Маргері злякався, боявся, що заколять його, тому вже не втручався у допит, його продовжували інші:

— Ти чому знову одягнула чоловічий одяг?

Я не чув добре її відповіді, бо саме в той мент одному воякові випала з рук галябарда, що з грюкотом упала на кам'яну підлогу, але мені здається, що Жанна сказала, що вчинила це з власної волі.

— Ти ж обіцяла й присягала, що не одягатимеш чоловічого одягу!

Я з хвилюванням чекав на її відповідь. Жанна спокійно заявила:

— Я навіть не думала, навіть наміру не мала давати таку присягу.

Це була правда. У четвер, на кострі, вона не усвідомлювала того, що говорила й робила. Теперішня відповідь підтверджує мій здогад. Потім вона додала:

— Але я однаково, так чи інакше, мала право його знову одягнути тому, що ви також не дотримали слова: ви ж обіцяли пустити мене на Службу Божу й до причастя, зняти з мене оці кайдани, а вони ж, як бачите, ще й досі на мені.

— Ти ж відреклася своїх еретичних блудів і, зокрема, зобов'язалася ніколи вже не одягатися по-чоловічому.

Жанна із смутком простягнула свої заковані руки до безсердечних, жорстоких своїх катів і сказала:

— Краще вмерти, ніж жити так далі. Але, якби ви скинули з мене кайдани, дали помолитися і причаститися в церкві, якби ви замкнули мене в церковній в'язниці й поставили біля мене жінку, я була б послухна і робила б усе, що скажете.

Кошон у відповідь тільки засміявся. Виконати обіцянки? Для чого і чому? Обіцянки добрі, коли дають користь, здобувають поступки. Обіцянки Жанні вже виконали своє завдання, а тепер треба придумати щось інше, щоб погубити її. Вона ж одягнула чоловічий одяг — цього досить, але, чи не можна її ще якимось чином спокусити до гріха, щоб перемога була певніша? І Кошон запитав її, чи не говорили з нею Голоси після четверга, а одночасно пригадав їй про її відречення.

— Так, говорили! — відповіла Жанна.

Виявилося, що Голоси розмовляли з нею про її відречення. На мою думку, саме від них вона й довідалася про нього. Жанна знову під-

твердила, що вірить у свою небесну місію. У неї був вигляд невинної людини, яка й не знає, що вже відреклася від тих самих слів. Отже, я ще раз переконався, що того ранку, на вогнищі, Жанна дала свій підпис несвідомо. Нарешті, вона сказала:

— Голоси заявили мені, що я вчинила дуже погано, визнавши себе винною, — зітхнула й простодушно додала: — Мене до того примусив страх перед костром.

Так, страх примусив Жанну підписати заяву, змісту якої вона тоді не зрозуміла, зрозуміла щойно пізніше, завдяки Голосам і словам своїх мучителів.

Тепер Жанна була в нормальному стані й до неї вернулися її мужність та вроджена їй правдомовність. Вона знову спокійно й сміливо говорила правду, хоч і знала, що своєю відвертістю передає своє тіло вогневі, якого так боялася.

Жаннина відповідь була докладна й одверта, вона нічого навіть не пробувала затаїти чи пом'якшити, а я тремтів: аджеж вона підтверджувала собі смертний вирок. Так само думав і бідний Маншон, у протоколі, на маргінесі, він написав: »Responsio mortifera — фатальна відповідь«.

Зрозуміли це всі присутні. Запанувала мовчанка, яка буває біля ліжка хворого, що вмирає, коли його близькі з притаєним диханням прислухуються і пошепки один одному кажуть: »Кінець«.

Так, це був кінець. Але Кошон хотів бути певним, що вже переміг, тому поставив їй ще таке питання:

— А чи ти й далі віриш, що твої Голоси належать святій Маргариті та святій Катерині?

— Так, їх посилає до мене Господь.

— Аджеж ти на площі все це заперечила!

Жанна ясно й просто заявила, що ніколи не мала заміру заперечувати те, що казала раніше, а якщо — підкреслюю, «якщо» — вона на площі щось заперечувала і від чогось відрікалася, то вчинила це несвідомо, вимушено, бо була залякана костром.

Ось бачите, — знову це саме: вона не розуміла, що робила, але потім їй витлумачили все Голоси...

Нарешті, Жанна вимовила слова, в яких віддзеркалилася її безмежна втома:

— Нехай би мене вже зараз і покарали. Дайте мені вмерти, я не маю вже сил довше терпіти це ув'язнення!

Дух, зроджений для сонця й волі, так нудьгував, що для нього було бажане будь-яке визволення, навіть і таке...

Деякі судді відійшли пригнічені й засмучені, а інші ж — зовсім ні. На подвір'ї замку граф Варвік з п'ятдесятьма англійцями нетерпеливо чекав Кошона. Побачивши їх, Кошон, охоплений радістю, що нарешті погубив беззахисне й невинне створіння, вигукнув: »Не турбуйтеся, з нею вже покінчено!«

Розділ XXIII

НАБЛИЖАЄТЬСЯ ОСТАННЯ ГОДИНА

В молодих літах ми легко впадаємо у відчай, — так було і зі мною та Ноелем, з другого боку — надія легко оживає в молодих серцях, як це сталося і з нами. Ми знову пригадали собі неясну обіцянку Голосів і повторяли один одному, що визволення обіцяне Жанні »в останню мить«. А тепер уже напевне прийшла ця остання хвилина, яка принесе Жанні визволення: ось з'явиться король, наспіє Ля Гір, а з ним наші бойові товариші, заворушиться і ціла Франція! Ми знову повеселішали, нам здавалося, що чуємо брязкіт ударів мечів, бойові кличі й шум боротьби; в нашій уяві Жанна вже була на волі, без кайданів, з мечем у руці.

Проте наші мрії залишилися тільки мріями. Пізно увечорі прийшов Маншон і повідомив мене:

— Я щойно із в'язниці, одержав для тебе доручення від нещасної дівчини.

Доручення для мене! Спостережливий Маншон міг запримітити, що моя байдужість до Жанниної долі була удаваною, все ж його несподіване повідомлення мене дуже схвилювало, бо це ж велика честь одержати від Жанни доручення:

— Доручення для мене, преподобний патроне?

— Так, в неї до тебе прохання. Казала, що зауважила тебе, мого писаря, і їй сподобалося твоє приємне обличчя, тому подумала, чи не зробив би ти для неї прислугу? Я запевнив її, що напевно не відмовишся і запитав у чому справа. Вона відповіла, що просить тебе написати листа до її мами. »Очевидно, напише! — кажу, — я і сам міг би охоче написати«. »Ні, — відповіла Жанна, — ви й без того обтяжені різними турботами, а молодикові не тяжко зробити цю прислугу неписьменній«. Я хотів післати за тобою і вона дуже зраділа, могло здаватися, що їй обіцяли побачення з другом! Але мені не дозволили, тепер дуже суворий режим, доступ до неї заборонений усім, крім урядових осіб. Я вернувся і сказав їй про це, а вона зітхнула і знову засмутилася. А тоді ще раз просила тебе написати листа до її мами... сказала мені якісь дивні незрозумілі слова, ти повинен написати Жанниним батькам і землякам, що вона любить їх усім серцем, але хай не обманюють себе надією на її визволення, бо цієї ночі їй знову з'явилося Дерево, і це вже втретє цього року.

— Так, її слова справді дивні...

— Правда, незрозумілі? Але Жанна просила тебе написати саме так, батьки — казала — все зрозуміють. Потім вона глибоко задумалася і її уста вимовляли якісь слова. Повторяла їх і, здавалося, раділа ними. Я записав ті слова, думав, що вони мають якесь відношення до листа... Потім побачив, що це якісь випадкові уривки. На мою думку, вони без значення і не мають жодного зв'язку з листом.

Я взяв від нього записку і прочитав те, чого й сподівався:

У час нещастя, в краї чужім

З'явивсь нам, старий друже...

Моя остання надія раптом погасла, я зрозумів, що Жаннин лист призначений не лише її батькам, а й мені з Ноелем. Вона хотіла розвіяти наші даремні надії і приготувати нас до удару; це був Жаннин наказ нам, її воякам, здати вояцький іспит: примиритися з Божою волею і знайти в цьому втіху. Як завжди, так і тепер вона думала про інших, а не про себе. Тому турбувалася нами, згадала нас, найпокірніших її слуг, і пробувала зм'якшити наше горе, полегшити тягар нашого смутку, — і саме тоді, коли сама випивала всю гіркоту келиха та йшла вже Долиною Смертних Тіней.

З тяжким болем у серці я писав листа до Жанниної матері, писав його тим самим дерев'яним стилосом, яким колись записав на пергамен перші слова, подиктовані Жанною д'Арк, — її вимогу до англійців, щоб забрались із Франції геть. Тоді Жанні було сімнадцять років, а тепер я написав тим самим стилосом її останні слова і переломив стилос, бо перо, яке служило Жанні д'Арк, не сміло служити після неї вже нікому, — це була б профанація!

Наступного дня, у вівторок 29-го травня, Кошон скликав своїх прибічників. Зібралось їх сорок два, решта — отих двадцять — соромилися прийти. Зібрані ж оголосили Жанну порушницею присяги і постановили передати її цивільному судові. Кошон дав розпорядження відвезти Жанну наступного ранку на т. зв. Старий Ринок і передати цивільним суддям, а вони віддадуть її в руки ката. Це означало, що тут вона буде і спалена.

Вістка про це блискавкою розповсюджувалася все далі й далі. Мешканці околиць сходилися до Руану, щоб подивитися на жахливе видовище. Збиралися головню ті, які могли довести англійцям свою вірність і сподівались, що їх пустять. Натовп на вулицях ставав все густішим, а разом із тим наростало і хвилювання. Багато людей у душі співчували Жанні, так було кожним разом, коли їй загрожувала небезпека; ось і тепер на багатьох обличчях було видно мовчазний сум.

Рано-вранці наступного дня, в середу, Мартин Ладвеню і ще один монах пішли до в'язниці підготувати Жанну до смерти. Пішов і я з Маншоном, — це була моя тяжка повинність! Пройшовши довгими темними кривими коридорами, ми — нарешті — побачили Жанну. Вона сиділа, поклавши руки на коліна, схилила голову і на її обличчі відбивався великий смуток. Нас не запримітила. Тяжко сказати, про що думала: чи про рідний дім, чи про спокійні луги, а чи про друзів, яких вже ніколи не побачить? А може, про свої страждання і муки, може й про смерть, що наближалася до неї? Або про те, яка смерть їй приготована?

Смерть на вогнищі викликала в Жанни невимовний жах, вона жахалася її так, що тільки зусиллям своєї могутньої волі тримала себе в руках і надіялася, що Бог змилюється над нею і пішле їй легший кінець. Тому жахлива вістка, яку ми принесли Жанні, могла бути для неї ударом гromу.

Кілька хвилин ми стояли мовчки, а вона все ще не бачила нас, заглибившись у своїх сумних думках. Нарешті, Мартин Ладвеню тихо промовив:

— Жанно!

Легко здригнувшись, вона підвела очі. Ледве всміхнувшись, запитала:

— Говори, що тобі доручено сказати мені!

— Будь мужньою, моя бідна дитино! Чи можеш спокійно вислухати нас?

— Так, — відповіла тихо.

— Я прийшов підготувати тебе до смерти.

Легке тремтіння пробігло її схудлим тілом. Настала така мовчанка-тиша, що ми чули власне дихання. Потім вона так само тихо запитала:

— Коли?

У цю хвилину почулись глухі звуки дзвона.

— Зараз.

Вона знову затремтіла:

— Як швидко! Ох, як швидко!

Знову запанувала довга мовчанка, яку порушував тільки далекий звук дзвона. Ми мовчали...

— Яка смерть мене чекає? — запитала Жанна.

— Костер.

— О, я знала, я знала, що так буде!

Жанна зірвалася, як божевільна, вхопилася за голову і заридала! Звертаючись до Ладвеню, то до мене, вона з молінням вдивлялася в наші обличчя, шукала помочі. Адже Жанна ніколи не відмовила співчуття жодній живій істоті, навіть раненому ворогові на полі бою.

— Ох, як жорстоко, як жорстоко! Невже моє тіло, збережене в такій чистоті, мусить нині згоріти і перетворитися на попіл? Вже краще, щоб мені сім разів голову відрубали, ніж така люта смерть! Адже обіцяли перевести мене до церковної в'язниці, якщо упокорюся... якби була там, а не в руках ворогів, то не зазнала б цієї жахливої смерті. О, праведний Боже! Ти бачиш все! Бачиш, як несправедливо зі мною поступають!

У присутніх потекли сльози з очей і вони відвернулися, а я впав їй до ніг... Але в ту ж мить Жанна зрозуміла, що мені грозить велика небезпека. Вона негайно нахилилася до мене й шепнула: »Встань! Не губи себе, добра душе. Нехай тебе Бог винагородить!« — І непомітно потиснула мені руку. Так моя рука — остання на землі, яку вона стиснула, цього ніхто не бачив, історія нічого не знає про це, але все було так, як оповідаю.

Надійшов Кошон, Жанна глянула на нього і запитала:

— Це ж ти посилаєш мене на смерть!?

Кошон навіть не почервонів, тільки вкрадливим голосом відповів:

— Примирись із своєю долею, Жанно. Ти вмираєш тому, що не дотримала своїх обіцянок і знову згрішила.

— Зжался, Боже! — промовила Жанна. — Якби ти був примістив мене в церковній в'язниці і поставив біля мене порядну варту, як обіцяв, то і я дотримала б обіцянки. А тепер за все, що сталося, ти будеш відповідати перед Богом!

Кошон здригнувся, самовпевненість щезла з його лица. Він раптово обернувся і вийшов.

Жанна стояла задумана. Вона помалу заспокоювалася, витирала очі від сліз, час від часу здригаючись від ридання. Нарешті, її ридання затихло. Вона підвела очі й побачила П'єра Моріса, що прийшов разом із єпископом, і запитала його:

— Метре П'єре, де буду нині увечорі?

— Хіба не надієшся на Божу милість?

— Так, тому сподіваюся бути в небі.

Мартин Ладвеню висповідав Жанну і вона просила причастити її. Але, як причащати ту, яка публічно відлучена від Церкви і засуджена, як нехрещена поганка? Монах не відважувався виконати її прохання і вирішив запитати Кошона, що йому робити. Для Кошона всі закони, земні й небесні, не мали жодного значення, тому казав задовільнити Жанніне бажання. Мабуть, останні її слова, звернені до нього особисто, налякали його, хоч серця його не зм'якшили, — аджеж серця він не мав.

І ось принесли Святі дари цій бідній душі, яка так прагнула їх на протязі багатьох місяців. Це була врочиста хвилина.

За той час замковий двір наповнився юрбами простого люду. Вже всі знали, що діється в Жанниній камері. Зібралися засмучені й зворушені люди, хоч самі не знали чого. А за мурами замку юрмилася міська біднота. Коли проходила процесія із Святими дарами, всі стали на коліна і молилися за Жанну, а багато з них плакало. Коли ж у камері почався обряд причастя, ми почули здалека зворушливі звуки: — це невидимий нам нарід співав відхідну молитву душі, яка відлітала.

Страх перед смертю на вогнищі зник і потім вертався до Жанни тільки на коротку мить. Рівновага і мужність уже не покидали її до останньої хвилини.

(Далі буде)

Чи Ви вже заплатили передплату «В.Ш.» на 1973 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 26-річчя! Допомогайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

Левко РОМЕН

У ДНІ ЗНАМЕННІ ЮВІЛЕЮ

(З нагоди і на пошану 70-тирічного
ювілею в.-п. н-і д-р Зої Плітас)

Знов москвинам прийшла нагода
Позбиткуватися на д н а м и
(Сини ж то »братнього« народу)
»По-братськи« й шарпали роками...

Та знавши »щирість« воріженьків,
До рідних душ душею линею,
І не страшать шляхи крутенькі,
Де понадчасно всі ми гинем...

Жаскі ще будуть нам пригоди
На тім шляху — до Батьківщини...
Гартуймо ж міць і духа вроди, —
На честь дідизни — України!

Тож в авангарді завжди бути —
Це те покликання хоробрих,
Мета — закованих розкути...
Ясá й хвала за вчинки добрих!

Не стиль музейний »натюр мórта«
(Хоч тут — і лицарі й поети) —
Це ж та Шевченківська когórта,
Що чинить з дій — реалітети.

У день знаменний ювілею
Мигтять, блищать етапи змагу...
Тож хай і згáдкою своєю
Бадьóрять дух, міцнять відвагу!

16. IV. 1973 р.

Олекса ВОРОПАЙ

АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового поселенця)

(41)

16-го серпня. Понеділок. Сьогодні одержав листа з Головного бюро УВАН у Німеччині. Пише проф. д-р П. Курінний:

»... Пане докторе! На підставі внесення голови Бюро УВАН у Німеччині, проф. д-ра П. Курінного, Бюро УВАН ухвалило запросити до праці УВАН у Німеччині — на місце померлого керівника Секції Української Етнографії сл. п. проф. д-ра Вадима Щербаківського — доцента української етнографії Українського Вільного Університету пана доктора Олексу Воропая, досі члена-кореспондента УВАН.

Бюро УВАН в Німеччині просить пана д-ра Олексу Воропая перебрати на себе обов'язки керівника Секції, провести поповнення Секції та заступати інтереси Секції в складі Бюро УВАН в Німеччині.

Ця постанова Бюро УВАН дійсна до моменту вибору голови Секції членами Секції, що Ви їх маєте іменувати.

Надсилаючи Вам з цієї нагоди найщиріше моє привітання, перебуваю в дружній пошані до Вас.

Проф. д-р П. Курінний

Голова Бюро УВАН у Німеччині.

Я щиро дякую шановному проф. д-рові П. Курінному за такий приємний лист, буду старатися виправдати довір'я УВАН до мене.

21-го серпня. Субота. Саме тепер минає 20 років з того часу, коли були зліквідовані всі табори «остарбайтерів» — жахливі інституції неволі, в яких мучилися наші молоді люди. Бувши в Німеччині в 1945 році, я збирав листи, вірші, пісні «остарбайтерів», а між руїнами Берліну знайшов один щоденник української дівчини — Клави з Харкова. Вона, як і всі інші «остарбайтери», страждала в німецькій неволі й записувала свій щоденник — цікавий і важливий документ того часу.

Частину з того зібраного матеріалу я видав у 1947 році невеличкою книжкою п. з. «Ясир», підписавши її псевдонімом Олекса Степовий. Тоді ми ще жили в «ДП»-таборі, були дуже бідні і я не міг видати повної збірки, але матеріал зберігся у мене і ось тепер — з нагоди 20-ліття звільнення нашої молоді з тих невільних таборів — можна, і треба, видати нову, поширену, збірку.

Ще сьогодні напишу листа до редактора Г. Д., може він надрукує той матеріал у журналі «В.Ш.», а потім видасть окремою відбиткою.

Сьогодні субота, буду працювати над матеріалами «остарбайтерів». Дуже хотів би впорядкувати їх так, щоб вони були цінним документом того жахливого часу і тих страшних обставин!

24-го серпня. Вівторок. Сьогодні одержав листа з Канади від Митрополита Іларіона (проф. д-ра Івана Огієнка). Лист дуже приємний, між іншим, Митрополит пише: «Ваші праці я знаю й ціню їх. Добре було б, коли б Ви прислали до «Віри й Культури» короткі статті, я охоче їх буду друкувати».

Найсердечніше дякую Митрополитові за увагу до мене!

20-го вересня. Понеділок. Сьогодні ми з дружиною вернулися додому з Шотландії, з Едінбургу. Були там на річній конференції Товариства для вивчення народного життя.

Приїхали до Едінбургу в п'ятницю 17-го вересня, о годині 5-ій по полудні. Для нас була замовлена вигідна кімната в готелі.

О годині 8-ій увечорі того ж дня були на прийнятті у Національному музеї антикварного мистецтва. Тут нас частували вином і солодощами. Потім ми ходили із залі до залі й оглядали зразки національного шотландського мистецтва. Всіх учасників конференції було понад п'ятдесят.

В суботу, 18-го вересня, слухали цікавих доповідей про шотландське національне мистецтво, про шотландські традиції і народні звичаї.

Увечорі, о годині 8-ій, ми поїхали до Едінбурзького університету, де слухали цікаву лекцію про шотландські народні пісні, а потім і самі пісні у доброму виконанні шотландських співаків.

У неділю, 19-го вересня, конференція продовжувалась до обіду. О год. 3-ій по полудні нас запросили до Шотландської портретної галереї оглядати зразки образотворчого мистецтва. Ночували в тому ж готелі, а додому приїхали сьогодні.

Конференція була корисною для нас. Ми оглянули цікаві музейні експонати, що показують багатство і оригінальність шотландського народного мистецтва. Оглянули й народний одяг, народні тканини, ознайомилися із шотландськими народними піснями, бачили оригінальні шотландські народні танці. Цікавими й корисними були й доповіді про шотландське народне мистецтво. Ми дуже задоволені, що побували в Шотландії — цікавій і оригінальній країні.

Сьогодні відпочиваємо, а завтра, як звичайно, підемо на роботу...

28-го жовтня. Четвер. Одержав листа від Софії Парфанович. Нарешті! Я вже думав, що вона забула про нас. Ось її лист:

»Давненько ми вже не писали одне до одного. У кожного своє життя, свої справи... Час іде, все змінюється... У мене мало нового. Пишу нову книжку, але йде мені пиняво. Це книжка про пригоди мого авта «Каруся» і мої пригоди з ним. Буде книжка для молоді від 7 до 70 років життя. Поза тим суспільна праця, як звичайно. Медицину вже давно покинула. Стала пенсіонеркою, вже пора, бож не вічно жити, а писати треба, треба ж щось залишити після себе...«

Далі: »... Напишіть, що Ви робите? Як там Вам живеться на селі? Час від часу зустрічаю тут Ваше прізвище в газетах у зв'язку з наміченим друком 2-го тому «Звичаїв нашого народу». А оце зустріла ім'я Вашої дружини у зв'язку з поїздкою до Парижу на якусь там жіночу конференцію...«

12-го листопада. П'ятниця. Сьогодні попала мені до рук газета «Свобода» з другого листопада 1965 року, в якій знайшов дуже цікаву для мене статтю Марії Гарасевич п. з. «Відзначення 40-ліття літературної праці д-р Софії Парфанович». Авторка пише:

»56-ий Відділ Союзу Українок Америки взявся за влаштування Урочистого вечора, присвяченого 40-літній літературній, громадській та лікарській праці відомої письменниці, лавреатки СФУЖО, активної громадської діячки і лікаря д-р Софії Парфанович.

До співучасті у влаштуванні Вечора стали: Українське Лікарське Товариство Північної Америки, Відділ Мішиген, Об'єднання Українських Ветеринарних Лікарів, Відділ у Дітройті, та «Самопоміч».

Вечір відбувся 3-го жовтня в залі Українсько-Американського Осередку.

Дбайливо й естетично прибрана заля була виповнена. Радна міста Дітройту, славна Маруся Бек, з'явилася між першими. Керували Вечором члени 56 Відділу США. Він з кожною хвилиною набирав піднесенішого настрою і перетворився в справжнє свято пошани для української письменниці.

Скромно, але з жіночою грацією й тонкою одуховленістю голова Відділу, Леся Воробкевич, відкрила вечір: «Ми горді, що д-р Софія Парфанович є членом Союзу Українок та проживає в Дітройті» — зазначила вона. І тоді маленька Надя Савка принесла золотистий букет квітів. Керувала програмою імпрезова референтка пані Ковальська.

Прочитано три доповіді: «Сильветка письменниці: життя і творчість» — доповідала Люба Маринюк. Вона наголосила три життєві шляхи, якими йшла ювілятка — лікар, громадський діяч і письменниця.

»Громадсько суспільна діяльність д-ра С. Парфанович« — доповіла Стефанія Дуб. Д-р С. Парфанович — визначна громадянка і своє звання лікаря поставила на службу своєму народові. Написала цілий ряд статей суспільно-громадського значення. Написала велику працю «Гігієна жінки» та інші твори медичного характеру. Вісім довгих літ вона, разом з чоловіком, вела протиалькогольну боротьбу в Галичині.

»Софія Парфанович — лікар«, — таку доповідь прочитав д-р Володимир Прокопович.

Після доповідей читали уривки з її творів сама письменниця, артистка Б. Кривуцька і Дарія Бойчук.

Від Українського Лікарського Товариства Північної Америки, Відділу Мішиген, склав привітання голова д-р Павло Джуль, він прочитав і привіт від Головної Управи Лікарського Товариства, яке подарувало Ювілятці друкарську машинку.

Від Окружної Ради США вітала голова Анастасія Вокер. Інженер Роман Воробкевич — голова Товариства «Самопоміч» — нагородив Ювілятку «Грамотою» за віддану працю в цьому Товаристві. Від Об'єднання Українських Ветеринарних Лікарів, Відділу у Дітройті, вітав голова д-р Іван Янчишин.

Незвичайно красномовно й тепло вітала письменницю Маруся Бек — радна міста Дітройту, яка врочисто вручила їй символічний ключ до

міста. Промовляв о. мит. Биковець, відзначаючи глибину людських почуттів письменниці та її щирю віру в Бога.

Вшанували Ювілятку своєю присутністю представники багатьох громадських організацій, як також голова Конгресового Комітету Мих. Бажанський. Господарі Вечора спровадили на цей ювілей найближчу родину Ювілятки: з Нью-Йорку родину Парфановичів і Вовчуків (син), з Канади родину Падучаків (кузени) та родину Цеплих (сестра).

Лунали прекрасні, щирі, повні любови й пошани слова до Ювілятки. Вона в той вечір жила своїм життям від маленької дівчинки, через переможний похід життя, аж до зламання її фізичного здоров'я невблаганними хворобами. Яскравими картинами ставали перед нею пройдені шляхи, оживали батьки, щирий вірний друг — найдорожчий чоловік, а в авреолі надхнення понад всім стояла її велика безперервна праця. »Я створена для праці, для боротьби, змагань і творчости. Такою мене створили предки і мій нарід. Інакшою я бути не вміла!« — заявила вона, дякуючи господарям Свята.

В залі на довгому столі лежав творчий дорібок Софії Парфанович — письменниці, лікаря і публіциста, гарно ілюстрований знімками із її життя. Ця прекрасно упоряджена виставка була вислідом дбайливої солідної праці знаного любителя книги Дарії Бойчук, яка до кінця Вечора піклувалася тими скарбами й давала пояснення. Тут були збірки оповідань і нарисів Ювілятки: »Ціна життя«, »Інші дні«, »Загоріла полонина«, »У Києві в 1940 році«, »Люблю Діброву«, »Чарівна Діброва«, великий мемуарний твір »На схрещених дорогах«, »Вірний приятель«, »Такий він був« (здобув першу нагороду на конкурсі СФУЖО), »У лісничівці« та інші. Медичні праці: »Гігієна жінки«, »Правильне харчування«, »Овочі, ярини і безалкогольні напитки«, »Чоловік та жінка«, »Перша поміч і догляд хворого«, »Мала гігієна жінки« та інші. Крім цього, були величезні книги: протиалкогольні праці та публіцистичний, літературний і медичний матеріал. Була й збірка критичних статей на твори авторки.

Творчий шлях Софії Парфанович ще не закінчений. Нам відомо про її твір »Серед бурі«, який вона готує до друку. Докінчує повість для молоді »Карусь і я« та повість із Бойківщини »Старий пан«. Знаючи творчу наснагу авторки, сподіваємося, що вони скоро вийдуть у світ, а вона пройде ще довгий і багатий творчий шлях.

Далі Марія Гарасевич пише таке: »Два дні після цього я говорила з Софією Парфанович. Тихий, лагідний голос звучав у телефон спокійно й щасливо:

»Так, я почуваюся гарно, хоч фізично розстроєна. Цей Вечір мене винагородив за мою довгу працю. Я мала таке відчуття, що десь моя праця дівається безслідно, як у прірву падає — скільки не працюй, цього не видно. А ось на тому вечорі я побачила й відчула, що моя праця була потрібна й не пішла марно. І ті чудові слова лишаться в моїй душі назавжди, і »Грамота« дорога мені, і подарунок буде гарною пам'яткою від колег та нагадуватиме чудові теплі щирі серця, що прийшли побути зі мною в той гарний Вечір. Але головне... я вам

признаюсь щиро в одному. Колись я була свідком, як Маруся Бек вручала комусь із визначних людей ключ від міста Дітройту. Я тоді думала, яка та людина щаслива, що удостоїлась такої великої чести. І ось тепер я його маю».

Так, стаття дуже цікава для мене. Я також вдячний тим людям, які так гарно відзначили творчий дорібок Софії Парфанович.

Сьогодні ж я напишу їй, приблизно, такого листа:

»Я прочитав статтю в «Свободі» про відзначення 40-ліття Вашої літературної і громадської діяльності. Прочитав її із великим задоволенням. Для мене це зовсім природно, що Вам влаштували таке врочисте відзначення Вашої багатолітньої діяльності як письменниці, лікаря і громадського діяча. Така пошана Вам заслужено належить...»

20-го листопада. Субота. Одержав журнал «Визвольний Шлях» за листопад ц. р., в якому є початок моєї праці п. з. «Ясир».

Я щиро вдячний редакторів журналу, що почав друкувати «Ясир», бо це буде відзначенням 20-річчя із дня звільнення наших людей з німецької неволі.

23-го січня. 1966 року. Субота. Одержав «Визвольний Шлях» за січень ц. р., в якому є продовження мого матеріалу «Ясир». Надруковані тут оповідання Михайлини Олійник і щоденник харків'янки Клави — цікавий і важливий матеріал, що добре характеризує ті нестерпні умови, в яких перебувала наша українська молодь у Німеччині під час минулої війни.

»Де я, куди закинула мене доля?.. От я зараз одна в світі, серед зовсім чужих мені, злих людей, далеко-далеко від моєї дорогої, любой мами, від рідної землі...» — так пише Клава в своєму щоденнику. Такою була доля багатьох-багатьох наших молодих дівчат і хлопців у Німеччині.

7-го лютого. Понеділок. Одержав листа від Софії Парфанович. Між іншим, вона пише:

»...Була в мене сестра з Варшави цілих п'ять тижнів. Місяць тому вернулася додому. Вона старша від мене і боїться еміграції. Всі ці справи займали мене так, що й писати зовсім припинила. Вспіла видати «У Лісничівці» другим накладом. Чи маєте цю книжку? Багато часу займає у мене суспільна праця, але це мій єдиний зв'язок із світом і людьми. Тяжко сидіти самотою в хаті. Що робите Ви? Як живеться Вам у Вашому «Затишку»?..»

23-го березня. Середа. Ми з дружиною уже третій день у Лондоні. Зупинилися у сербському готелі і щодня відвідували бібліотеку Британського музею. Дружина шукала матеріалів до історії України, її особливо цікавлять згадки про Україну в дипломатичних документах Англії. Я ж шукав матеріалів про Івана Франка, бо хочу написати статтю про нього, як етнографа і фолклориста.

Потрібний матеріал знайшли і вже замовили фотокопії з нього.

Сьогодні тепло й соняшно... Вийшовши з Британського музею, ми трохи походили по «старих місцях» Лондону і згадали, як колись тут жили...

26-го березня. Субота. Весна!.. Гарний і теплий соняшний день. У нашому садку на кущах і деревах уже появились бруньки. Ми з дружиною працювали в своєму садку: підрізували кущі рож і обтинали зайві гілки на деревах — тополях, яблунях, вишнях... Потім копали грядки, сіяли квіти. Дуже приємна праця у власному «Затишку».

23-го квітня. Субота. Одержав «Визвольний Шлях» за квітень ц. р., в якому надрукована моя стаття: «Старі дерева України — пам'ятки природи і свідки історії».

Починається вона так: «Наша батьківщина, Україна, завжди славилась своєю пишною багатогою природою: своїми садами, лісами та левадами. Здавен-давна наш народ з увагою і любов'ю ставився до кращих пам'яток природи рідної землі, а зокрема до старих предковичних дерев... Як пам'ятки історії і давнини, такі дерева цікаві для нас тим, що вони ніби живі свідки історичних, давно вже минулих подій...»

Далі йдуть розділи: «Дуби старої України», «Дуб Григорія Сковороди», «Дуб Миколи Гоголя», «Дуб Івана Франка», «Дуби Тараса Шевченка», «Липа Тараса Шевченка», «Шовковиця Тараса Шевченка», «Верба Тараса Шевченка».

Стаття кінчиться так: «Як бачимо, цей стародавній звичай пов'язувати історію старих дерев з іменами окремих осіб, допомагає нашому народові зберігати пам'ять про визначних людей України протягом багатьох століть. Отже, старі дерева України — це своєрідні народні пам'ятники кращим борцям за волю і щастя нашого народу.

Ми, що на чужині суцї, можемо підтримати цей добрий старий звичай і там, де це можливо, садити дерева з ім'ям «Україна».

Стаття невеличка, має сім сторінок українського друку і англійське «Саммери».

29-го травня. Неділя. 8-ма година рано, я удома сам. Дружина ще в п'ятницю, 27-го травня, поїхала до Парижу, де відбудеться відзначення 40-ліття з дня смерті Головного отамана Симона Петлюри. Будуть відправи на могилі й доповіді в залі. Моя дружина поїхала як містоголова СФУЖО на Європу, а також як репрезентантка української жіночої організації (ОУЖ) Великобританії.

Я залишився удома, бо цього літа поїдемо до Мюнхену на літній семестр УВУ. Їхати два рази закордон на протязі одного літа — за багато. Крім цього, мушу підготуватись до лекцій, що їх маю читати в Українському університеті.

Вчора написав статтю «Іван Франко як дослідник життя, культури й побуту селян і робітників». Сьогодні закінчу й зроблю підсумки. Думаю, що стаття вдалася мені, прочитаю її на семестрі УВУ і надрукую у «Визвольному Шляху».

1-го червня. *Середа*. Вчора працював над етнографічним нарисом «Родина» — це розділ із «Родинно-побутових звичаїв». Але чомусь іде мені дуже тяжко і не знаю, що вийде з моїх зусиль.

Дружина вернулася учора і дуже задоволена подорожею до Парижу.

7-го червня. *Вівторок*. Увечорі, вертаючись із праці, я звернув увагу на те, що в нас, біля хати, дуже гарно цвітуть рожі. Чудово! Наш садок, посаджений нашими руками три роки тому, вже дуже гарний!

З Українського Видавництва в Лондоні одержав 20 прим. своїх книжок «Ясир», що вийшли відбиткою з «Визвольного Шляху». Тепер розішлю їх по всіх українських бібліотеках.

17-го червня. *П'ятниця*. Сьогодні, після роботи, ми з дружиною їздили до дитячого будинку, де живуть і виховуються діти втікачів. Є тут багато польських і угорських дітей. Зустріли і двоє українських — Михайла і Лиду: брата і сестру. Михайлові 11 років, а Ліді 9. Вони вже три роки живуть в Англії, приїхали з Німеччини, з Мюнхену. Їхній батько, що походив з Києва, помер, а про матір відомо лише те, що вона вийшла заміж вдруге, віддавши своїх дітей до дитячого будинку.

Діти фізично гарні, жваві й розумні. Говорять по-німецьки, але вже опанували й англійську мову. Натомість української мови зовсім не знають. Ми з дружиною вирішили навчити їх по-українськи бодай читати і писати. Домовились з керівником будинку, що в суботу діти будуть приходити до нас. Дитячий будинок не так то й далеко від нашого містечка.

Мати тих дітей живе у Мюнхені, добре було б якось з нею сконтактуватися.

28-го червня. *Вівторок*. Одержав «Визвольний Шлях» за червень ц. р., в якому є моя стаття: «Архип Тесленко — його літературна й етнографічна діяльність». Початок статті такий:

«В червні цього року минає п'ятдесят п'ять років від дня смерти визначного українського письменника Архипа Тесленка...»

Розділ «Літературна діяльність А. Тесленка» закінчую так: «...є в Тесленка гарне, зворушливе оповідання «Немає матусі» — це гімн матері-українці, це неперевершена поема в прозі про рідну матір!»

У розділі «Етнографічна діяльність» згадую, що: «В 1902-му році Архип Тесленко написав два етнографічні нариси — «Ніч на Івана Купала в селі Харківцях» і «На досвідках».

Після короткого коментаря і цитат із нарисів, подаю такі висновки: «Обидва згадані етнографічні нариси Архипа Тесленка... добре й цікаво описують окремі фрагменти звичаїв нашого народу. В них відчувається місцевий кольорит рідного села автора і... віддзеркалена безмежна любов до наших українських звичаїв, до народних пісень, до рідної української природи і до самої України».

Наприкінці статті подаю уривки з цікавих листів Архипа Тесленка до Марії Михайлівни Грінченко.

Архип Тесленко помер 28-го червня 1911 року, проживши тільки 29 літ. Жорстокий російський режим вкоротив віку українському письменникові, не давши його талантові розвинути повною мірою.

Твори Архипа Тесленка я дуже любив у своїй молодості, а над твором «Немає матусі» не один раз довелося і сльозу пустити.

Дружина хвора, простудилася, залишилась удома. Увечорі вернувшись з роботи, я зробив міцний вивар із звіробою (*Hupericum perforatum* L.) і ми з дружиною пили його з медом; це такий домашній лік, відомий нам з народної медицини.

30-го червня. Четвер. Дружині вже значно краще, вона навіть була на роботі. Отже, звіробій, мабуть, допоміг.

Увечорі, вернувшись із праці, застали листа від Ніни Марченко. Вона, між іншим, пише: «Мені дуже сподобалась Ваша книжка «Ясир». Я прочитала її, невідриваючись...»

1-го липня. П'ятниця. Сьогодні гарний соняшний день. Ми з дружиною під час обідньої перерви збирали лікарські рослини. Найбільше назбирали деревію (*Achillea millefolium* L.), що тепер рясно цвіте навколо будинку нашої бібліотеки. З давніх-давен ця рослина має славу, як ефективний засіб спиняти кровотечу, особливо гемороїдальну.

Дуже люблю збирати лікарські рослини, сушити їх і укладати.

3-го липня. Неділя. Сьогодні в нас були діти з дитячого будинку: Михайло і Ліда. Ми дали їм букварі й почали вчити української мови. Михайло старший і поважніше ставиться до навчання, а Ліді тільки 9 років, в неї нема великої охоти вивчати українську мову.

Під час обіду вони поводили себе цілком пристійно, видно, що в дитячому будинку їх добре виховують.

Пообідавши, ми пішли з ними над річку збирати лікарське зілля, але не знайшли нічого, бо зілля скошене разом з травою.

О год. 5-ій по полудні за дітьми приїхало авто і вони вернулися до дитячого будинку. В мене таке враження, що там їм зовсім добре.

5-го липня. Вівторок. Увечорі, відпочиваючи, я читав книжку Дояренка «Из агрономического прошлого», в якій є дещо і про українську громаду в Петербурзі в 1892-1898 роках. Виявляється, що вже тоді українці в Петербурзі мали свій хор, ставили п'єсу «Назар Стодоля» і співали «Закувала та сива зозуля». На спільних гостинах їли вареники, пили запіканку і танцювали гопака. Ось як у Петербурзі розцвітала тоді українська «варенико-гопачна» національна свідомість...

Цікаво пише Дояренко і про «Петровку», що пізніше стала «Тімірязевкою», у якій вчився і я, але в мій час там уже не танцювали гопака.

6-го липня. Середа. Сьогодні в нашій бібліотеці була нарада наукових працівників. Директор говорив про те, що тут мають будувати нові будинки і бібліотека буде поширена, як одна з найбільших науково-технічних бібліотек в цій країні.

13-го липня. Середа. Отримав книжку Я. Рудницького «An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language» (Вінніпег, Канада, 1966). Це подарунок від автора. Щиро дякую!

Розглядаючи цей словник, я знайшов слово «воропай» і таке пояснення до нього: «епітет чоловіка або молодого (в народній поезії)». Але не зазначено, яке значення має самий «епітет»? Як він характеризує чоловіка або молодого (нареченого)? На мою думку, це повинен бути позитивний епітет, бо в слові «воропай» нема якогось негативного значення.

Сьогодні закінчив читати А. Г. Дояренка «Из агрономического прошлого». Спогади цікаві, але вони охоплюють тільки дореволюційний період життя і діяльності Дояренка. Він помер 1958 року в Саратові.

19-го липня. Вівторок. Рано отримав «Інформаційний бюлетень» (ч. 16) Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі.

Між іншими матеріалами, в «Бюлетені» надрукований репортаж про Загальні збори членів Бібліотеки, в якому з'ясовано її стан, не задовільний повністю тому, що бракує відповідного приміщення.

Звітодавець подає приклад, що французенка панна Берта Пелісе передала Бібліотеці цінну документацію свого покійного брата Жана Пелісе, його щоденник (1916-1924 роки) — 50 записних книжок і велику кількість різної документації з часів української визвольної боротьби. Щоденник передбачається видати друком. Документальні матеріали висвітлюють у деталях тогочасні події в Україні, безпосереднім свідком яких був Жан Пелісе, як офіційний відпоручник Французької амбасаді в Петрограді для українських справ.

22-го липня. П'ятниця. Сьогодні наш останній день праці перед відпусткою. Завтра їдемо до Мюнхену. Я буду читати лекції з української етнографії для студентів УВУ.

У журналі «Сучасне й минуле» ще за 1948 рік є стаття Володимира Радзикевича «У літературному крутіжі», в якій згадано і мене та подано перелік моїх книжок: «Степова царівна», «Вогні в церкві» і «З минулого».

23-го липня. Субота. Ми в дорозі до Німеччини. Виїхали о год. 7-ій рано, а до Лондону прибули о год. 11,45. З Лондону до Доверу приїхали біля 4-ої години по полудні й сіли на бельгійський пароплав «Королева Астріда». Тепер год. 5,15 по полудні, наш пароплав відходить від берегів Англії. Людей багато, але в першій класі зовсім вигідно. Пливемо через Ля-Манш. Над пароплавом літають морські чайки, море спокійне, вітру немає...

10-та година увечері. Продовжую записувати щоденник. До Остенду прибули без будь-яких пригод, знайшли свій потяг і сіли до вагона першої класи. В нашому купе було ще двох англійців і дві англійки, але недовго, бо прийшли аж два кондуктори, перевірили квитки і сказали їм вийти з купе до 2-ої класи. Ми залишилися в купе самі, місця багато й вигідно відпочивати.

24-го липня. Неділя. Приїхали до Кельну, вже світало, до вагонів входили нові пасажери.

До Мюнхену прибули о год. 9,10 рано. Велика гамірна залізнична станція, ми взяли таксівку і поїхали до готелю, в якому були зарезервовані наші кімнати.

О годині 12-ій ми пішли до Українського університету, що приміщується у гарному будинку на розі вулиці.

Ми подзвонили. Двері відчинила гарна німка і сказала, що в будинку нема нікого, крім проф. К. Професор зустрів нас привітно і доброзичливо. Спочатку говорили, розпитували одні одних, а потім професор повів нас і показав будинок. Бачили кабінет ректора, викладову залю, бібліотеку...

На стіні в коридорі був розклад лекцій і виявилось, що моя перша лекція відбудеться завтра по полудні.

До готелю вернулися о 6-ій годині увечорі.

25-го липня. Понеділок. Рано падав дощ... Вікна нашої кімнати виходять на рухливу вулицю, по якій їдуть трамваї, автобуси, авта...

Після сніданку, ми з дружиною пішли до Видавництва «Шляху Перемоги». Зайшли до кабінету редактора Данила Чайковського. Він зустрів нас щиро й привітно. Потім пішли до директора І. Холявки і він показав мені готовий перший примірник моєї книжки «Звичаї нашого народу», другий том. Книжка справді мені подобалася: тверда полотняна обкладинка, добрий папір. Для мене це велика приємність узяти до рук перший примірник своєї книжки, на видання якої чекав майже два роки.

Із Видавництва поїхали до Університету. Тут я представився ректорові проф. Орелецькому й привітався з проф. Ю. Бойком, проф. О. Кульчицьким і проф. Н. Д. Полонською-Василенко. Всі зустріли нас гостинно й привітно.

О год. 4-ій по полудні почалась моя перша лекція, як доцента етнографії. Проф. Н. Д. Полонська-Василенко, декан факультету, представила мене слухачам, а я подякував і почав доклад на тему «Іван Франко, як етнограф і фолклорист».

Читав дві години, без перерви, було досить тяжко, все ж, як мені здавалося, слухачі задоволені. А їх понад двадцять, вони приїхали з Канади, США та країн Західної Європи. Після закінчення лекції, підходили до мене і ми знайомились.

Під час моєї лекції дружина чекала мене в канцелярії, саме тоді подзвонив редактор Д. Чайковський і запросив нас до себе в гості. Так з університету ми знову поїхали на Цеппелінштрассе, де зустрілися з редактором Д. Чайковським і його милою дружиною.

Панство Чайковські виявились добрими й цікавими співбесідниками. Ми говорили про видавничі справи, про Український Вільний Університет і про спільних знайомих. Час пройшов приємно і весело, бо крім розмов була й вечеря з вином. О год. 10-ій увечорі пані Чайковська відвезла нас своїм автом до готелю і ось тепер відпочиваємо.

(Далі буде)

Є. ЛЯХОВИЧ

ПРАЦЯ ОУН У ЛОНДОНІ 1933-35 РОКІВ

(Продовження, 2)

Я старався забути про ту візиту в англійського посла і повертав думки в інший бік. Але по кількох днях дістав листа від нього, в якому він мене рекомендував директорові північного департаменту міністерства закордонних справ, п. Колієрові, і радив йому відбути зі мною розмову. Очевидно, лист мене здивував і викликав різні думки. Пізніше я довідався більше про цього посла і про причину мого «успіху» в одержанні такого рекомендаційного листа: він колись належав до групи послів, які були проти втручання Британії в російську революцію, зокрема проти підтримки старорежимним російським генералам, що коштувала Британії до сто мільйонів фунтів стерлінгів. Ось тут, в моїй особі був свідок того, чого та підтримка досягнула й до чого довела.

Я не відклав довго візити до міністерства і, подавши меморандум у дусі тих інструкцій, що їх мав від полковника, пішов туди на побачення. П. Колієр перший раз прийняв мене дуже ввічливо, деколи ставив свої запити. Але коли по місяцеві я знову зайшов до нього, прийняв мене з неприхованим холодом. Він сухо сказав: «То ви належите до групи, яка тісно зв'язана з нацистськими плянами». Треба було поновно заперечувати це і повторювати аргументи, що вже не раз були подавані іншим.

«Якби ми були зняряддям німецької політики — мене тут не було б. Я не прийшов сюди виправдувати німецький похід на схід, а тільки шукати приятелів для українських визвольних змагань. Ми не задумуємо замінювати одного окупанта другим, а тільки боремось за повну державну самостійність. Прихильне ставлення Англії до наших визвольних змагань навіє нас оптимізмом, що не тільки Німеччина із чисто егоїстичних причин, а й інші великі держави, із більш благородних причин, цікавляться нами».

Наскільки мої слова переконували його, мені важко ствердити. Прощаючись, я його прямо запитав, чи він бажає, щоб я знову його відвідав. Він поспішно відповів, що так і що дасть інструкції іншим урядовцям прийняти мене, якби його в той час у міністерстві не було.

Я справді відвідував його, приблизно, щомісяця, залишаючи кожним разом меморандум, складений з тих матеріалів, які мені постійно пересилав полковник Є. Коновалець. Одного разу, в час його відвідин Лондону я пішов туди із Д. Андрієвським, що тоді був офіційним політичним референтом ПУН. Він подав свій меморандум французькою мовою.

Брак політичної літератури англійською мовою боляче відчувався. Література з минулого, себто історичні твори, ніколи не може замінити біжучої «історії», себто політичної літератури, творів про політичну дію в її динамічному вияві; не може замінити інформацій про те, що діється нині, а не тільки колись; про назрівання політичних рухів, їх потенціальну й дійсну силу, їх напрям і відношення до інших динамічних сил. Щоб бодай трохи заповнити ту прогалину, я написав англійською мовою брошуру «The Ukrainian Question» на кількадесят сторінок машинового друку. Друзі на континенті, не знавши англійської мови, літера за літерою передрукували її і видали на циклостилї в ста примірниках. Коли я дивився на цю скромну відбитку мого, ніким не виправленого оригіналу, мене огортав настрій, що його ніяк не можна було назвати радісним. Але — Бог милостивий...

Серед моїх новонабутих знайомих у Лондоні був відомий журналіст, пізніше головний редактор місячника «Контемпорарі Раїшя» (потім перейменований на «Істерн Юроп») — Лянсельот Лотон. Моє знайомство з ним стало ближчим і через рік по моїм приїзді до Лондону він сказав: «Ця ваша брошура остаточно переломила вороже наставлення до вас навіть серед ваших завзятих противників. Не так її зміст, — він додав по хвилині, — як її скромна форма. Чужі агенти теж уміють писати добрі брошури і друкують їх на чудовому папері, доброю англійською мовою, у вишуканій естетичній формі. Скромна форма нас усіх переконала, що тут маємо діло з представником революційної групи, багатой на ідейність, але бідної на матеріальні засоби».

Багато моїх документів і кореспонденції в час моїх частих переїздів загинуло. Дещо із надходячою війною я знищив. Щоб відчутти як слід ті часи і докладніше відкрити ті думки й аргументи, з якими нашої політиці доводилось зустрічатись на англійському ґрунті, а понад усе, щоб ретроспективно побачити її правильні чи неправильні потягнення й узяти з цього належну науку на майбутнє, я подам тут в цілості мою статтю, вміщену в органі молодих українських націоналістів при ОДВУ «Тзе Трайдент» з березня 1940 р., в якій деякі точки заторкнені точніше й ширше. Ця стаття була писана напередодні залучення США до другої світової війни. Жалюгідна тактика деяких наших провідних осіб на американському континенті (впливала з такого їхнього переконання, що Німеччина вийде переможною з конфлікту, отже — «треба нам тут витримати, ігнорувати напади і не датись спровокувати ні на які протинімецькі потягнення») — довела до того, що ворожій нам пропаганді навіть у поважних американських колах вдалось ідентифікувати українські визвольні змагання з німецьким наступом на Схід. Нещасливо зааранжований великий з'їзд націоналістів напередодні війни на американському ґрунті, під час якого й провідні особи, й частина маси підносила на фашистівський лад вгору руку, а також прийняті ухвали на тому з'їзді на підтримку авторитарного суспільного ладу — теж давали зброю ворогам у їхній пропаганді проти нас

Ми стали предметом урядових досліджень. Щоб ворожій пропаганді заперечити її аргументи і рятувати наш рух та нашу справу, я написав цю статтю, яку в перекладі, із заголовками і підзаголовками, подаю без змін:

ТРОХИ СВІТЛА НА ЗАКОРДОННУ ПОЛІТИКУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Із невідомих для нас причин певні кола вважають закордонну політику Організації Українських Націоналістів (ОУН) пронімецькою. Зокрема останні кілька місяців вони вирішили повести кампанію в цьому напрямку і тим самим завдати удару українським змаганням до незалежності. Тим більше дивними є ті закиди, які походять з українських джерел, що — очевидно — теж бажають незалежної української держави.

Чи справді закордонна політика ОУН була і є »пронімецькою«? Я пробуватиму кинути трохи світла на цю справу, бо ще недавно був у тісному контакті з тією політикою, у переконанні, що своєю роботою докладу свою скромну частку до направи кривди, заподіяної українському народові.

Перед 1933 р., в якому я взявся представити завдання ОУН в Лондоні, я мав кілька розмов із сл. п. полковником Коновальцем, основоположником і головою ОУН. Він говорив мені, що журить його те, що закордоном панує таке загальне переконання, нібито політика ОУН була і є пронімецькою. »Це наносить шкоду нашій справі, — казав він, — і було б дуже корисно, якби ця справа була вияснена в Лондоні, а саме — мавши нашу далеку майбутність на увазі, ми воліли б співпрацювати з Британією у вирішуванні справ на Сході Європи, ніж з кимнебудь іншим«. »Нам потрібно приятелів, дійсних приятелів«, — кілька разів повторював він.

Полковник Коновалець не був тільки сам такого переконання. Очевидно, не всі члени Проводу ОУН були тієї самої думки. Були й такі, які вірили, що Німеччина є єдиною силою, здатною подати конкретну допомогу українцям в їхній боротьбі за волю. Але, як група, вони були в меншості. Проте вони мали вплив, бо так здавалось, що єдина Німеччина зацікавлена в українських справах, в той час як Англія, Франція й інші потенційальні опоненти Німеччини звертали на це малу увагу, або й ніякої.

Щоб представити опінію більшості ОУН відповідним англійським колам, зокрема представникам уряду, в 1933 р. я прибув до Лондону. Спочатку праця була тяжкою, очевидно тому, що низькі і невинуваті закиди, мовляв, ОУН була пронімецькою, попереджували мій приїзд. Але певна кількість впливових англійців розуміла моє становище й оцінювала мою щирість. Їм хочу висловити тут мою подяку.

Відношення ОУН до Британії

Відношення ОУН до Великобританії можна найкраще з'ясувати, навівши зміст листа полк. Коновальця з 4 червня 1935 р., адресованого до мене. Переклавши його на англійську мову, з моїми заввагами, я передав його міністерству закордонних справ (північний департамент) у Лондоні, а оригінал, для можливого підтвердження, передав секретареві існуючого тоді англо-українського комітету* в Лондоні. Лист звучить:

Женева, 4 червня 1935 р.

»Дорогий Пане Ляхович!

У зв'язку з біжучими міжнародними подіями я вважаю за потрібне з'ясувати наставлення Організації Українських Націоналістів до певних політичних справ. Це наставлення буде керувати Вашою будучою політичною роботою. Цим листом я уповажнюю Вас передати це в такій формі, яку вважаєте за найвідповіднішу, тим політичним колам, з якими Ви маєте зв'язки:

1) Перш усього з великою приємністю хочу підкреслити факт, що зацікавлення, яке в останніх часах проявляють деякі англійські кола до українського незалежного руху, зросло. Раніше зацікавлення англійської нації до положення українців мало більше гуманітарний характер, як це проявлялось у формі петицій до Ліги Націй і т. п., — нині ми можемо ствердити, що це зацікавлення поглиблюється і поступово переходить у політичну ділянку.

Організація Українських Націоналістів, яка активно працює в напрямку відбудови української самостійної держави, — щиро вітає це збільшене зацікавлення і зі свого боку зробить все можливе, щоб виправдати його і скріпити. Наші надії в цьому відношенні вміщуються у факті, що політичні тенденції обох сторін не колідують із собою, тільки доповнюють себе; також у факті, що серед британських громадян є коло півмільйона українців, громадян Канади. Українські націоналісти вірять, що вільна Українська держава стане важливим і корисним чинником у рівновазі потуг Східньої Європи і бажаним явищем у культурному розвитку й економічному поступі усїєї Європи.

2) Ми, однак, мусимо мати на увазі ще й інші політичні події, що зайшли цього і в минулих роках, головно ті, що відносяться до Східньої Європи, а які до певної міри розгортаються проти бажань українського народу, а саме — договори і пакти, заключені поміж деякими європейськими потугами, в яких вирішують долю територій замешкалих у більшості українцями, а не беруть до уваги природних прав української нації самій вирішувати ці справи. В такий спосіб постає нова небезпека для українського народу, що він буде втягнений в конфлікт різних держав як пасивний об'єкт, використовуваний усіма для їхніх цілей, але не для власної.

*) Цей Комітет, із лордом Бекстером на чолі, займався тільки гуманітарними справами, а в політичні втручався нерado.

3) Одним із тих договорів, що заторкує справи Східної Європи, зокрема України, є німецько-польський пакт з 26 січня 1934 р. Цей договір скріплює польське панування над західньо-українськими краями, що, зрозуміло, є проти інтересів українського народу. Жалюгідні відносини в тих краях добре відомі і їх розкрили пануючі там заворушення, як теж петиції, деякі з них англійські, до Ліги Націй. Цього роду обставини, існуючі нині на західньо-українських територіях, опанованих поляками, позбавляють Польщу і її союзників усякого морального права підносити справу «визволення українських земель».

Якщо цей договір містить у собі також таємні умови — як це недавно подавали різні чужі часописи, тобто далекойдучі колоніальні пляни щодо східних українських територій, які, замість незалежності, принесли б для України тільки зміну наїзників, — реалізація тих плянів зустріне з рішучим опором з боку українських націоналістів, що борються за повну незалежність майбутньої української держави, а не за те, щоб зробити Україну колонією для чужих.

4) Також наше відношення до заключеного недавно франко-російського пакту взаємної допомоги з 2 травня 1935 р. є цілковито негативним. При допомозі цього договору Франція задумує продовжувати нині існуючий стан, в якому знаходяться східньо-українські території, без огляду на народні аспірації до незалежності і без огляду на варварське трактування українців з боку большевицького режиму, проти чого протестував у кількох випадках цілий цивілізований світ.

Якщо ці договори є чисто мілітарного характеру, то Організація Українських Націоналістів пробуватиме усією силою стримати український народ від того, щоб він кривавив себе за чужі інтереси, як це було в першій світовій війні. Замість жити вільним життям у своїй незалежній державі, український народ нині поділений поміж чотирма сусідніми державами. В цьому міститься загроза, що українці під командуванням чужих, втілені в чужі армії, можуть бути присилувані ставати проти себе зі зброєю в руках.

Ми, Організація Українських Націоналістів, боремось за повну незалежність України. Ми нині активно ставимо опір усім окупантам українських земель. Хоч уважаємо Росію за найбільшого окупанта із усіх, проте в майбутньому будемо усіма силами поборювати всі самовільні спроби інших окупантів вирішувати справи Східної Європи без чи проти волі українського народу, ми бо добре знаємо, що цього роду вирішування завели б тільки до нових поділів і поневолення України, а не до її визволення.

Ми тієї думки, що наші аспірації в напрямку повного визволення не суперечать політичним, економічним і стратегічним інтересам Великобританії. В обличчі цього факту ми теж плекаємо надію, що в наших змаганнях до незалежності дістанемо підтримку Великобританії, бо тільки сильна й незалежна Україна буде в силі розв'язати існуючу несконсолідовану ситуацію в Східній Європі і устійнити там рівновагу потуг.

Під час останніх кількох років прихильне почуття і пошана до Британської імперії чимраз більше проникає уми українського населення. Український народ вдячний за вислови співчуття з боку англійської нації, виявлені в останні роки. Ми надіємось, що в майбутньому буде можливо скоординувати інтереси Великобританії з інтересами України в такий спосіб, що обидва краї з цього скористають.

Залишаюсь з пошаною —

полк. Євген Коновалець.

Британська заява в справі українського руху

Що британці високо цинили український рух і приязно ставились до нього, вказує декларація, вручена мені 1935 р. одним визначним державним діячем, прізвища якого тепер не слід наводити*: його декларація є характеристичною, тому наведу її в цілості:

Велика Британія й Україна

»Розвиток незалежного українського руху змушує поважно студіювати проблему з точки погляду британських інтересів.

Кажучи відверто, деякий антагонізм до українського руху постав внаслідок поголосок у певних колах, що цей український рух був просто інструментом Німеччини. Такі поголоски коренились у писаннях і промовах гер Розенберга, а також в тому, що незначна, так звана українська група мала свій осідок у Берліні.

Також були натяки (хоч і непідтверджені), що пакт неагресії, недавно складений між Німеччиною і Польщею, має у собі таємні параграфи про сфери впливів двох підписаних партнерів у советській Росії, що стосуються особливо України.

Виглядає неможливим, щоб якийнебудь британський уряд дозволив на простягання індустріальної сфери від Саару по Кавказ із залученням — бо воно наступило б — новорозвиненого індустріального Дніпропетрівського району.

Як містер Лянсельот Лотон сказав у »Фортнайтлі Рев'ю« з квітня 1934 р., »проникання Німеччини і Польщі в Україну було б супротивним економічним і стратегічним інтересам Великої Британії«.

Велика Британія зустрічається з фактом, що український рух існує і нині він, мабуть, є сильніший, ніж був колинебудь раніше. Частково це наслідки жахливого терпіння, якого зазнають численні райони України, а частково це наслідки советської політики.

Всяке вороже наставлення з боку Великої Британії до українського руху тільки зажене Україну в сферу впливів, ворожих до Англії.

Незалежна Україна, приязна до Великої Британії, усунула б для Англії багато труднощів на Сході. Вона ефективно стримала б аспірації Росії до Індії.

*) Це був полк. С. Малон, колишній парламентарний посол, що мав тісні зв'язки і впливи в урядових колах.

Тому виглядає, що політикою Англії повинен бути тісний зв'язок з українським рухом (виявляючи таким способом британську історичну роль оборонця поневолених народів) і слідкувати за тим, щоб поступово, у своєму розвитку, він не став знаряддям чужих впливів, а став силою, схильною працювати в щирій співпраці з Британським Союзом Народів».

Ще одна декларація щодо політики ОУН

24 червня 1935 р. я мав доповідь перед численним зібранням »Near and Middle East Association« у Лондоні, висловивши думки, які підтверджували факт, що українські націоналісти бачили небезпеку німецької експансії й бажали співпраці з Великою Британією*:

»Україна сповнена вибуховим матеріалом і яканебудь іскра може його запалити. Цього роду ситуація у Східній Європі заохочує деякі сусідні держави до плянної інтервенції і захоплення українських територій. Якщо б це наступило, воно рішуче змінить міжнародну рівновагу потуг і остаточно потягне за собою конфлікт у Західній Європі. Тільки відновлення незалежної Української держави могло б відпружити ту напружену ситуацію в Східній Європі, принісши одночасно вдовolenня серед українського народу та створивши загороду агресорам.

Українці потребують симпатій великих потуг. Протягом довгого часу Німеччина виявляла немале зацікавлення українським рухом, але з приходом Гітлера до влади мотиви того зацікавлення зазнали грубого потрясіння. У відношенні до українських земель у своєму »Майн Кампф« Гітлер заявив: »Коли існування Німеччини, матері всіх народів, zagrożене, всі менші народності можуть загинути, щоб вона могла жити«.

(Далі буде)

*) Репортаж про цю доповідь подав журнал »Near East and India« з 27-го червня 1935 р.

Іван НЕЛИН

АНДРІЙ ЧИ АНДРЕЙ?

Маючи такі автентичні письмові документи, як ось видана в 1967-му році *«Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII стол.)»*, що її упорядкував академік О. І. Білецький (видання третє, доповнене, Київ 1967) — стає дивним, чом іще дехто, мов комусь на злість, пише *«Андрей»* і то в поважних творах, наприклад, про життєпис митрополита Андрія Шептицького тощо.

Звідки ж пішло це баламуцтво? А пішло воно від московських професорів, що початково почали писати *«Андрей»* (у їхній мові нашу літеру *«є»* вимовляють м'яко як наше *«е»*, тобто *«є»* йотоване). Наш небіжчик митрополит Іларіон надрукував цілу статтю на доказ нормативності форми *«Андрей»*, не *«Андрій»*, але це доказ, що й богословам із вищою освітою не показувано найдавніших літописних зразків в оригіналі, хоч би таких, як ось тут уривок із *«Повісті временних літ»* під назвою *«Оповідання про подорож апостола Андрія»*:

ПОВѢСТЬ ВРЕМЕННЫХ ЛѢТ

[Оповідання про подорож апостола Андрія]

Онѣдрѣю учащю в Синопии и пришедшю ему в Корсунѣ, увѣдѣ, яко ис Корсуня близъ устьѣ Днѣпрское, и вѣсхотѣ поити в Рим, и проиде в вустѣ Днѣпрское, и оттоле поиде по Днѣпру горѣ, и по приключаю¹ приде и ста под горами на березѣ...*

Тут бачимо цікаве явище: за тодішньою вимовою (на стор. 13-ій) початкову голосівку *«а»* замінено на *«о»*, а приголосна по ній має зм'якшення (тобто *«ер»* — *«є»* глухе — котрий тоді ще, либонь, з вимови не зник).

Отже можна сміливо твердити, що академікам-богословам (за царських часів) не показувано автентичних літописів, хоча учені віддавна вже помітили у тих давніх літописах дивне явище: де мало б стояти *«и»* (*«і»* восьмирічне) стоїть часто *«ять»* — *«ѣ»*. Що за причина? Поробили порівняння текстів і виявилось: Де в літописах *«ять»*, там у сучасних українців стоїть (та й вимова потвѣрджує) — *«і»*. Отже, це підтверджує, що вже тоді українці *«ять»* вимовляли як — *«і»*. Цікавий теж випадок: у першому рядку після слова *«Корсунѣ»* є слово *«увѣдѣ»*; тож тут перше *«ять»* тепер бринить як *«и»*: *«увидів»*, московська ж вимова *«увідел»*.

¹) випадково.

*) Уривок з *«Повѣсти временных лѣт»* за виданням Археографічної комісії: *«Повесть временных лет»* по Лаврентієвському списку, СПб, 1910.

Цікаво зробити ще таке порівняння. І слово «Александр» зазнало такого принатурення в нашій мові і зберегло початкове «о». Чому? Гадаю, що із тієї причини, що є в нас і жіноче ім'я (Олексáндра і далші похідні), а жіночого від «Ондрій» — нема. А відомо ж — наше жіноцтво є більш консервативне, більш традицію шанує, аніж чоловіки (бож і більше поза домом серед чужого оточення бувають).

ВІДІЙШЛИ У ВІЧНІСТЬ

Д-Р ОМЕЛЯН НИЖАНКОВСЬКИЙ

18-го липня 1973 р. в Берні (Швайцарія) помер на 77-му році життя д-р Омелян Нижанковський — відомий український піаніст, композитор, музиколог, диригент і педагог.

Покійний народився 1895 року в Рогатині. Брав участь у наших Визвольних змаганнях, як старшина Української Галицької Армії. В 1924-28 роках був професором консерваторії у Каїрі (Єгипет), а потім у Швайцарії. З 1960 року жив у Берні.

Він автор трьох Служб Божих для хору та багатьох інструментальних і вокальних творів. Похований у Берні 23 липня ц. р.

СОТНИК МИХАЙЛО БІЛИЙ-КАРПИНЕЦЬ

27-го липня ц. р. в Лондоні (Англія) несподівано — від серцевого удару — помер сот. Михайло Білий-Карпинець — відомий український військовий і громадський діяч на терені Великої Британії.

Покійний народився 15-го листопада 1911 року в Перемишлі, де й закінчив початкову школу, а потім гімназію. Правничі студії закінчив у Львівському університеті із званням магістра правничих наук. Ще із студентських часів брав активну участь в українському громадському житті. Під час другої світової війни був старшиною Української дивізії, а після звільнення з полону прибув до Великої Британії, де до кінця свого життя невтомно працював, як один із провідних діячів цього терену.

Був одним з основоположників Об'єднання бувших Вояків-Українців, а потім його багатолітнім головою, багатолітнім членом Ради, Президії і заступником голови Союзу Українців у Великій Британії, заступником голови Кураторії Бібліотеки і Музею ім. Т. Шевченка, віцепрезидентом Англо-Українського Товариства, директором української кооперативи «Нова Фортуна», секретарем «Капітули» І УД УНА, заступником голови Громадського комітету за Патріярхат УКЦеркви, головою багатьох Громадських комітетів, виконував обов'язки голови Української Комбатантської Ради.

Покійний відзначався великою активністю й працьовитістю, був щирим українським патріотом і прихильником Українського Визвольного Руху.

ПРОФ. Д-Р ЮРІЙ ПАНЕЙКО

18-го серпня ц. р. в Мюнхені (Німеччина) помер на 88 році життя проф. д-р Юрій Панейко — визначний юрист і теоретик адміністративного права.

Покійний народився 3-го квітня 1886 року в Золочеві. Закінчивши державну гімназію у Львові, студіював право і політичні науки у Львівському університеті й у 1910 році одержав ступінь доктора права.

Студії продовжував у Галлському (Галле), а потім у Віденському університетах. Габілітувавшись 1926 року в Краківському університеті на доцента науки адміністрації і адміністративного права, в 1928 році став надзвичайним, а в 1936 р. звичайним професором факультету права і суспільних наук у Віленському університеті Стефана Баторія. В 1933-37 роках був деканом цього ж факультету. Одночасно — від 1933 р. аж до вибуху другої світової війни — був членом Компетенційного суду у Варшаві.

З 1942 року — дійсний член НТШ, а з 1949 року — дійсний член УВАН і член її Президії. Був професором Українського Вільного Університету та трикратним його ректором. Крім своїх наукових праць, головню з ділянок науки адміністрації і адміністративного права, писав також есеї на філософічні, естетичні і мистецтвознавчі теми.

ДИРЕКТОР СТЕПАН СПРИНСЬКИЙ

22-го серпня ц. р. у Філядельфії (США) помер на 61-му році життя директор Степан Спринський — відомий український кооперативний і громадський діяч.

Покійний народився 8-го червня 1912 року в Сторонній (Дрогобицького району). Закінчив гімназію і богословські студії у Перемишлі, працював в українській кооперації.

Наприкінці другої світової війни виїхав на еміграцію і з 1949 року жив у США. В 1953 році був обраний на пост головного секретаря Союзу Українців-Католиків «Провидіння». Як представник «Провидіння» увійшов до Екзекутиви УККА і був обраний на її секретаря. З 1968-го року став головою Об'єднання Українців в Америці «Самопоміч» і на тих постах був до кінця свого життя.

КОЖНИЙ СВІДОМИЙ УКРАЇНЕЦЬ І УКРАЇНКА ЧИТАЄ,
ПЕРЕДПЛАЧУЄ І ПОШИРЮЄ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«

60

- »Визвольний Шлях«: стоїть на традиційних християнських, національно-соборницьких духово-культурних засадах української нації, виплечаних і стверджених нашим славним минулим;
- »Визвольний Шлях«: пропагує ідеї Українського Національно-Визвольного Руху;
- »Визвольний Шлях«: заступає концепцію власних сил українського народу і української самостійницької суверенної політики та виховує конструктивні державно-творчі сили;
- »Визвольний Шлях«: пропагує спільний фронт поневолених Москвою народів, що борються за свої національні самостійні й суверенні держави на етнографічних територіях;
- »Визвольний Шлях«: обговорює проблеми Української Національної Революції, програми, ідеології, стратегії і тактики;
- »Визвольний Шлях«: друкує публіцистичні й белетристичні крайові матеріали сучасного українського революційно-визвольного підпілля;
- »Визвольний Шлях«: містить статті і праці кращих українських загальновідомих авторів на міжнародні, внутрішньо-українські, економічні, психологічні, суспільно-виховні, наукові, літературні й мистецькі теми;
- »Визвольний Шлях«: друкує кращі твори української літератури: оповідання, новелі, повісті, поезії, спомини і т. п. Містить переклади кращих світових авторів. Плекає, поширює наші духові й культурні цінності;
- »Визвольний Шлях«: є вірним і щирим приятелем кожного українця на чужині, служить інтересам українського народу, будить приспане сумління і ставить перед очі кожного Україну, її визвольну боротьбу, що безперервно ведеться й досі на Рідних Землях.
- »ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«** — це Ваш журнал, видається виключно Вашими матеріальними засобами, жертвовною співпрацею його Співробітників, Заступників і Кольпортерів. Не забувайте про свій обов'язок: вплатіть передплату, приєднуйте нових читачів і передплатників та всюди поширюйте його серед української еміграції.